

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ
ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑΙ ΚΑΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΙ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1912

Α') ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Κατὰ τὸ ληξάν ἔτος ἐξηκολουθήσαμεν τὰς ἀνασκαφάς, ἐρεύναι καὶ μουσειακὰς ἐργασίας ἐν Θεσσαλίᾳ ἀπὸ τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου μέχρι τῶν μέσων Σεπτεμβρίου, καθ' ἃ καὶ κατὰ τὰ προηγουμένα ἔτη 1906-1911¹⁾, εἰς τὰ ἐξῆς σημειῖται :

α') Ἐν Παγασαῖς (=Δημητριάδι).

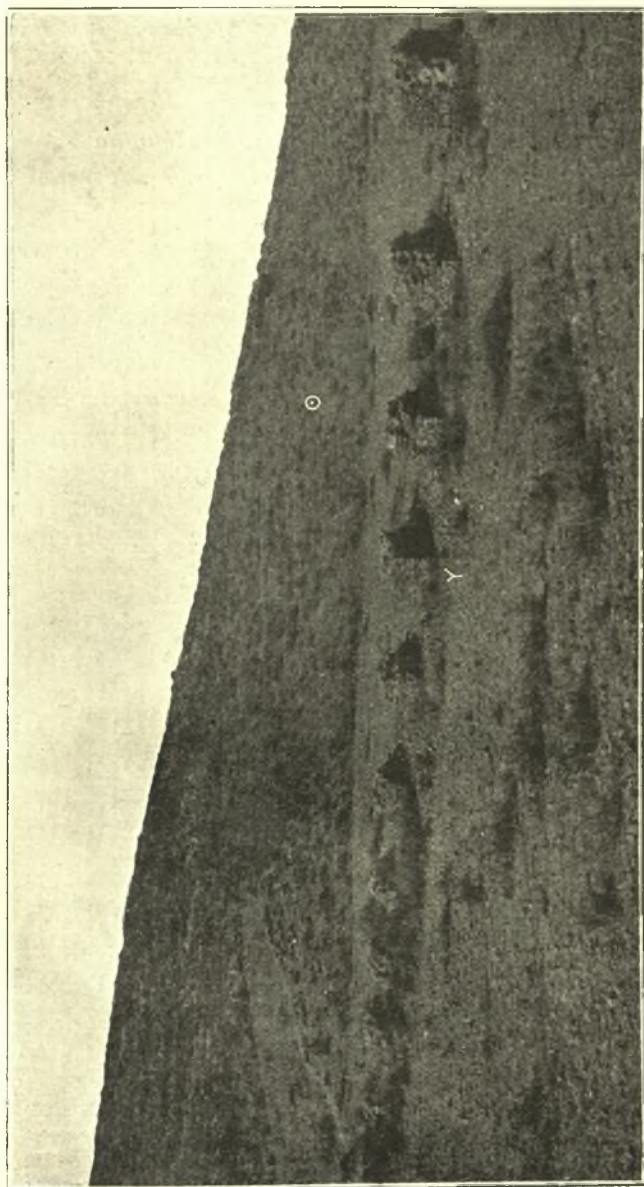
Τὰς ἐν Παγασαῖς (=Δημητριάδι· βλ. κάτω κεφ. 10) ἀνασκαφὰς ἐπεξετείναμεν ἑφέτος εἰς μερίζονα ἔκτασιν, ἐλθούσης ἐπικούρου εἰς τὰς δαπάναις αὐτῶν καὶ τῆς Λιμενικῆς Ἐπιτροπῆς Βόλου διὰ ψηφίσεως ἱκανοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ ἐκ τοῦ

¹⁾ Ἐν ΠΑΕ 1910, 168 σημ. 1 καὶ 1911, 280 σημ. 1 ἀνεγράψαμεν τὰ εἰς τὴν Θεσσαλίαν τέως ἀναφερόμενα δημοσιεύματα ἡμῶν· τούτοις προσθετόν τὰ μετέπειτα :

ΙΓ') Τὰ ἐν ΠΑΕ 1911, 280 - 356· ἀνασκαφαὶ καὶ ἐρευναι ἐν Πόρτι Πίνδου, Ὀμολίῳ, Ἀλωτῷ καὶ Πυθίῳ, Λέσσιανη Πηλίου, Σέσκλῳ, Ἰωλκῷ, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Πηλίου, Γόννοις Πεερραιβίας, Γοννοκονδυλῶνι· Ὀλυμπιάδι, Μομφίῳ, Ἐλατεῖᾳ, Γυρτώνῃ, Μητροπόλει Ἑσταιώτιδος, Κιλελέρ Λαρίσης, Δολοπείᾳ.

ΙΔ') Θεσσαλικαὶ ἐπιγραφαὶ (ἀνέκδοτοι)· ἐπιγραφαὶ Γόννων Πεερραιβίας ἀριθ. 89-164 ἐν τῇ ΑΕ 1912, 60-101.

ΙΕ') *Ein Thessalischer Gold- und Silberfund* ἐν ταῖς *Mitteilungen des deutschen archaolog. Instituts. Athen. Abtheilung* 1912, 73-118 πίν. II - VII.

ΔΗΜΗΤΡΙΔΑΣ (ἄχρη τοῦδε ΠΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 1. Ἡ θέσις τοῦ θαλάττου Θ πρὸ πάσης ἀνασκαφῆς καὶ τὸ Ῥωμαϊκὸν ὑδραγωγεῖον Υ (κοινῶς Δόντια).

ταμείου αὐτῆς ¹⁾· αἱ ἀνασκαφαὶ ἐξετελέσθησαν ἐνταῦθα συνεχῶς ἀπὸ τῆς 20^{ης} Φεβρουαρίου μέχρι τῆς 11^{ης} Αὐγούστου, σχοῦσαι τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα :

1) Προσκήνιον τοῦ θεάτρου· πλίνθινα ἀναλήμματα· στάδιον· ἡ κρύπτη ψηφισμάτων τοῦ κοινοῦ τῶν Μαγνητῶν.

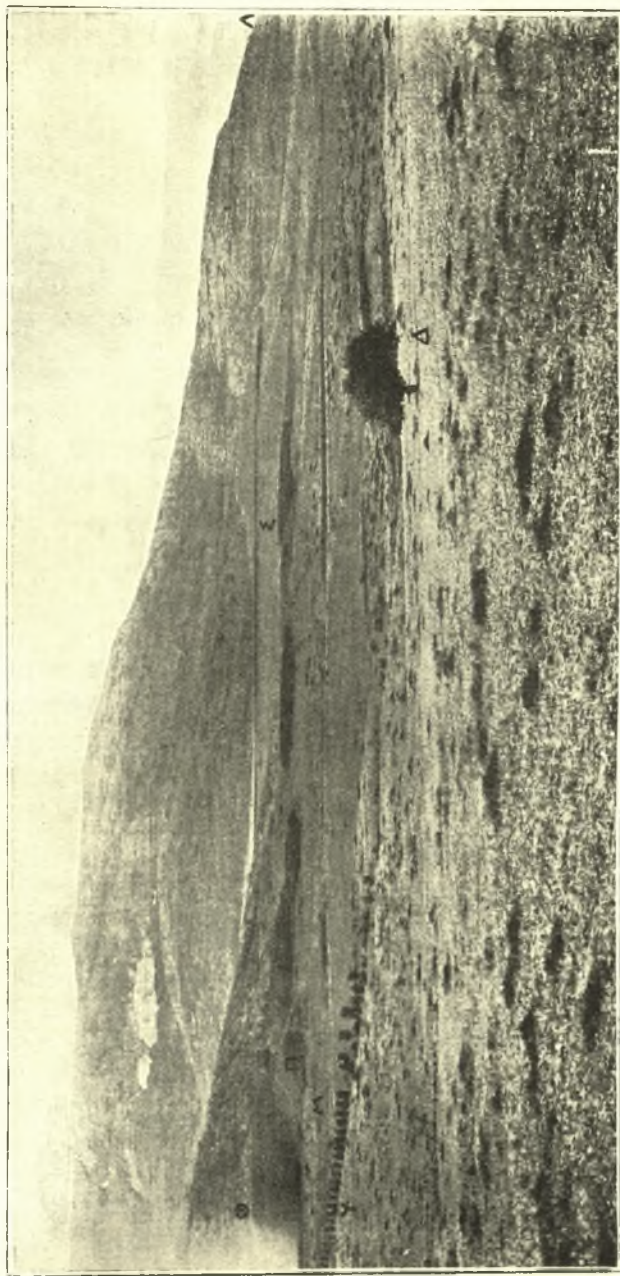
Ἐν τῷ θεάτρῳ (εἰκὼν 1 καὶ 2 τὸ ©) εἶχομεν ἐκτελέσει κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη μικρὰς τινὰς σκαφικὰς ἀποπεύρας· ἐφέτος ἡρευνήσαμεν ἐνιαχοῦ λεπτομερέστερον τὸ μέγα μεσαιωνικὸν οἰκοδόμημα (εἰκὼν 2 τὸ Μ), τὸ ἐπὶ τοῦ ὑποτιθεμένου προσκηνίου ἰδρυμένον, δι' ἰσχυρὰς ἀσβέστου ποιηθέν καὶ παχέων τοίχων, διηκόντων εἰς βάθος τριῶν καὶ πλέον μέτρων, καθ' ἃ τὸ χῶμα εἶναι λίαν συμπαγές καὶ στερεόν· διὰ τοῦτο τὰ θεμέλια τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ἔχουσιν ἰδρυθῆ ἐπὶ τοῦ χώματος τούτου, μὴ ἐξικόμενα μέχρι τῆς εὐρέσεως τοῦ φυσικοῦ βράχου.

Κατὰ τὰ ἔσω τῆς μνημονευθείσης πλευρᾶς δοκιμάσαντες εὗρομεν ἔχνη τοίχων ἀρχαιοτέρων κτισμάτων, ἐκ μικρῶν λίθων ποιηθέντων, πιθανῶς τοῦ προσκηνίου, ἐφ' οὗ φαίνεται ὅτι ἐνιαχοῦ ἰδρύθη τὸ μεσαιωνικὸν ἐκεῖνο οἰκοδόμημα· ἀλλ' ἐπειδὴ ἔνεκα τοῦ μνημονευθέντος βάρους ἀπαιτεῖται νέα διάταξις τῶν τάφρων τῆς σκαφῆς πρὸς ἐξαγωγὴν τῶν χωμάτων καὶ προσήκουσαν ἀπόρριψιν, ἥτοι ἐργασία ἐπὶ νέων βάσεων καὶ πολὺ μείζονος δαπάνης, ἀνεβάλομεν τὴν περαιτέρω ἔρευναν.

Ἐδοκιμάσαμεν δὲ καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παρόδου (εἰκὼν 2 τὸ Γ)· ἐνταῦθα εὗρομεν μέγαν τοῖχον μεσαιωνικόν, ἐπίσης δι' ἀρχαιοτέρου ὕλικου κτισθέντα, καὶ τι λιθόστρωτον ἐκ πλακῶν καὶ λαξευτῶν ὀγκῶν τοῦ ἀρχαίου τείχους ἢ μεγάλου τινὸς

¹⁾ Καθῆκον ἡμῶν θεωροῦμεν νὰ ἐκφράσωμεν καὶ ἐνταῦθα τὰς εὐχαριστίας ἡμῶν τῇ Ἐπιτροπῇ ταύτῃ, ἣν ἀποτελοῦσιν οἱ κκ. Ἰωάννης Ἀντωνόπουλος, Κωνσταντῖνος Παρασκευόπουλος Ἀρχάς, Νικόλαος Σακελλαρίδης, Κωνσταντῖνος Χατζηπαργύρης ὡς μέλη, ὁ κ. Κ. Κομπιλίρης εἰρηνοδίκης ὡς πρόεδρος καὶ ὁ κ. Ἀδαμάντιος Μολοχάδης γραμματεὺς αὐτῆς.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (ἄ. τ. ΠΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 2. Ἀπομνηστικὴ τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἄνω ἀριστερὰ ἡ ἀκρόπολις. — Θ = τὸ δεύτερον. — Π = Πέλοδος αὐτοῦ καὶ ἀνάκτορον. — Μ = Μεσαιωνικὸν μέγα οἰκοδόμημα ἐπὶ τῆς οὐρανίας. — Υ = ὑδαγωγὸν ἱερῶν χρόνων (κοινῶς Δόντια). — Σ = Στάδιον. — Δ = Ὁδὸς πρὸς τὴν ἀγορὰν. — Α = νεώτερον λατομείον Μπουρμπιλήθρας.

ἐγγύτερον κειμένου οἰκοδομήματος· ἐνταῦθα ἐξηκριβώθη ὅτι τὸ ἀνάλημμα τοῦ θεάτρου εἶχε ποιηθῇ τὰ μὲν κάτω ἐπὶ μικρόν τι ὕψος, ἄγνωστον τό γε νῦν, διὰ λίθων, τὰ δὲ περαιτέρω μέχρι τοῦ ἀναγκαίου πολλῶν μέτρων ὕψους δι' ὠμῶν πλίνθων, αἵτινες ἐποιήθησαν ἐκ χώματος ἐξαχθέντος ἔκ τινος παρακειμένης Βορείως θέσεως, παρεχούσης καὶ νῦν ὄψιν σταδίου (εἰκὼν 2 τὸ Σ). ἐξελήφθη δὲ τοῦτο ὑπὸ τε τοῦ Leake καὶ ἄλλων ὥς ὃν τὸ θέατρον· ἐκ τούτου εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸ θέατρον ἐποιήθη ἐν τάχει, ὑπελογίσθη δ' ἡ ταυτόχρονος κατασκευὴ καὶ σταδίου ἐν τῷ χώρῳ, ὁπόθεν ἐλήφθη τὸ χῶμα τῶν πολυπληθῶν πρὸς χρῆσιν τοῦ θεάτρου πλίνθων.

Κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην εὗρομεν διεσπαρμένα ἢ ἐκτισμένα τμήματα γεισωμάτων, τριγλύφων συμφυῶν μετόπαις καὶ ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν μαρμαρίνων ἢ πωρίνων, ἔκ τε τοῦ προσκηνίου αὐτοῦ ληφθέντων καὶ ἔκ τινος ἀρχαίου ναοῦ ἢ ὁμοίου κτίσματος, ἐγγύς που κειμένων· ἐπίσης εὗρέθησαν τμήματα μαρμαρίνων ἀνδριάντων, ἐπίτηδες ὑπὸ τῶν χριστιανῶν κτιστῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ οἰκοδομήματος ἀγρίως θραυσθέντων· τούτων εἶναι ἄκρα χεῖρ ἀνδρὸς φυσικοῦ καὶ τι πλεόν μεγέθους, κρατοῦσα ἰσχυρῶς βραχεῖαν μάχαيران πρὸς πλῆξιν, πέος ἐνθετον ὁμοίου, τμήματα ἐνδυμάτων κττ. καὶ μέρος στήλης μετ' ἐπιγραφῆς *AN[έθηκεν(;)]*, ἥτις φαίνεται καταπεσοῦσα ἢ μετενεχθεῖσα ἐκ τῆς ὑπερκειμένης ἀκροπόλεως.

Τελευταῖον προσεπαθήσαμεν νὰ εὗρωμεν τὸ τέρμα τῆς ὀρχήστρας, τὴν πρώτην τάξιν τῶν ἐδωλίων καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν κερκίδων· ἀλλ' ἐκ τῆς μεγάλης προσχώσεως καὶ τῆς καταστροφῆς τῶν μελῶν τούτων τοῦ θεάτρου ὑπὸ τε τῶν μεσαιωνικῶν κτιστῶν καὶ τῶν νεωτέρων ἀνθρώπων, συλλεξάντων τοὺς λίθους πρὸς χρῆσιν τοῦ τε Κάστρου τοῦ Βόλου καὶ τῶν οἰκοδομημάτων καὶ τοῦ λιμένος τῆς νέας ταύτης πόλεως, ἡ ἔρευνα καθίστατο λίαν δυσχερὴς καὶ πολυδάπανος καὶ δὲν κατέληξεν ἐν τῷ παρόντι εἰς οὐδὲν ἀσφαλὲς καὶ βέβαιον συμπέρασμα.

Ἀλλὰ πάντως ἐσχηματίσαμεν τὴν γνώμην ὅτι σημαντικώτατα ἀρχαῖα κρύπτονται ἐν τῷ θεάτρῳ βαθύτερον, μάλιστα

ἀνδριάντες, ἀγωνιστικά, ἀναθηματικά καὶ ἀπελευθερωτικά ἐπιγραφικά, πιθανώτατα δὲ καὶ ψηφίσματα τοῦ κοινοῦ τῶν Μαγνητῶν.

Τῶν τελευταίων τούτων εὐρέθησαν, ὡς γνωστόν, πάμπολλα ἐκτισμένα ἐπὶ τῶν Βυζαντικῶν, Γενουσιῶν καὶ Τουρκικῶν τειχῶν τοῦ Κάστρου τοῦ Βόλου (IG IX² 1100. 1102. 1103. 1104. 1113. 1114· πρβλ. 1115. 1116. 1118. 1120 κτλ.)· τούτοις προσθετέον νέον σημαντικὸν ψήφισμα τοῦ κοινοῦ τῶν Μαγνητῶν, ὅπερ εὑρομένον ἐν τῇ οἰκίᾳ Στυλιανοῦ Γιγάντη κατὰ τὴν ἐν Βόλῳ συνοικίαν τῆς Ἀναλήψεως· τοῦτο, καθ' ἃ ἀσφαλῶς ἐξηκριβώσα, ἀπετειχίσθη πρὸ δέκα καὶ πέντε περίπου ἐτῶν ἐκ τοῦ τείχους τοῦ αὐτοῦ Κάστρου.

Περὶ τῆς θέσεως, ὅπόθεν ἐκομίσθησαν ἀρχῆθεν ταῦτα, πάντες μὲν ὑπέθεσαν ὅτι ἤχθησαν ἐκ τοῦ λόφου τῆς Γορίτσας, ἐγὼ δ' ἐξέφρασα τὴν εἰκασίαν (Θεσσαλικά Μνημεῖα I σελ. 6 κ. ἀ.) ὅτι καὶ ἐκ Παγασῶν ἱκανὰ προέρχονται καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόφου, ἐφ' οὗ ἔκειτο ἡ Ἰωλκὸς καὶ τὸ ἱερὸν τῆς Ἰωλκίας Ἀρτέμιδος.

Μετέπειτα ὁμῶς ἀνασκάψας ἐπὶ τοῦ βουνοῦ τῆς Γορίτσας καὶ ἐξετάσας τὰ ἐκεῖ, ἐσχημάτισα τὴν γνώμην ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τοσοῦτον ὀγκώδεις πλάκες καὶ ἐξέδραι κατεβιβάσθησαν ἐκεῖθεν, ἔνθα οὐδὲ κάρρον δύναται ἄνευ μεγάλων δυσχερειῶν νὰ ἀναβῇ, ἀφ' οὗ ἦτο εὐχερὲς καὶ πολὺ ὀλιγωτέραν δαπάνην καὶ χρόνον ἀπῆτει ἡ λατόμησις καινουργῶν καὶ μειζόνων ἔτι ὄγκων ἐκ τῶν κρασπέδων τοῦ βουνοῦ αὐτοῦ, ἔνθα καὶ νῦν ὑπάρχουσι λατομίαι, καὶ ταύτης δ' ἔτι εὐκολωτέρα ἦτο ἡ μεταφορὰ ἐκ Παγασῶν ἐτοιμῶν καὶ ἀρίστων ἀρχαίων λίθων πρὸς χρήσιν τοῦ Κάστρου.

Δύο δ' ἔτι γεγονότα μὲ ἔπεισαν ὅτι καὶ τὰ ἐκ τῶν λεγομένων Παγασῶν μετακομισθέντα πρὸς κτίσιν καὶ ἐπισκευὴν τοῦ Κάστρου μετνήχθησαν ἐκ τῶν ἐγγύς τῶν πηγῶν τῆς νῦν Μπουρμπλήθρας τόπων (εἰκὼν 2 τὸ Λ), ἥτοι ἐκ τοῦ Βορειοδυτικοῦ τέρματος τῆς ἀρχαίας πόλεως παρὰ τὴν παραλίαν· τὸ πρῶτον εἶναι ἡ κατὰ τὰς προγενεστέρους ἀνασκαφὰς ἐπὶ τοῦ

τοίχου τοῦ μεσαιωνικοῦ οἰκοδομήματος τοῦ θεάτρου εὗρεσις τμήματος βάθρου ἀνδριάντος ῥωμαίου αὐτοκράτορος μετ' ἐπιγραφῆς ἀναθηματικῆς ὑπὸ τῶν Μαγνήτων· τοιαῦτα πολλὰ βάθρα εὗρέθησαν ἀσφαλῶς ἐπὶ τῶν τειχῶν τοῦ Κάστρου (IG IX² 1131. 1132. 1133. 1135. 1136).

Τὸ δὲ σπουδαιότερον εἶναι τὸ ἐξῆς: κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ πύργου Γ, περὶ οὗ βλ. κάτω κεφ. 5, ἐπειδὴ ἐξήγοντο ἐκ τοῦ διακένου πλεῖστοι μικροὶ λίθοι ἄχρηστοι καὶ δὲν ὑπῆρχε θέσις ἀπορρίψεως αὐτῶν, ἐκάλεσα τοὺς πωλητὰς λίθων νὰ λάβωσιν ὅσους ἂν βούλωνται ἐντεῦθεν δωρεάν, ἵνα οὕτω κερδαίνωσι δι' ἑκάστον φορτίον $\frac{1}{4}$ περίπου δραχμῆς, ὃ ἐπλήρωνον λαμβάνοντες ὁμοίους λίθους ἐκ τῶν λατομιῶν τῆς Μπουρμπλήθρας· ἀλλὰ περιέργως παρατήρησα ὅτι οἱ πωληταὶ οὗτοι μετὰ δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν ἀποφορᾶν λίθων ἐκ τοῦ πύργου Γ ἀπεῖχον τοῦ ἔργου καὶ προετίμων τὴν ἀγορὰν τῆς δωρεᾶς.

Ἐρωτήσας περὶ τοῦ αἰτίου τούτου, ἔμαθον ὅτι δὲν συνέφερον αὐτοῖς ἡ δωρεά, ἀλλ' ἡ ἀγορά, διότι ἑκάστον κάρρον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἐκόμιζεν ἐκ Βόλου ἐκ μὲν τοῦ πύργου 7-8 φορτία, πωλούμενα πρὸς 0.80 δρχ. καὶ ἀποδίδοντα δρχ. 5.60-6.40, τούναντιον δ' ἐκ τῶν λατομιῶν ἐκόμιζε κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα 14-15 φορτία ἀξίας δρχ. 11.20-12, ἐξ ὧν, ἀφαιρουμένης τῆς τιμῆς, ἦν ἐπλήρωνον τῷ λατόμῳ δι' ἑκάστον, ἥτοι ἐν ὧν δρχ. 3.50-3.75, ἔμενον αὐτοῖς δρχ. 7.80-8.25 ὠφέλεια, ἥτοι ἐκέρδαινον δύο περίπου δρχ. προτιμῶντες νὰ ἀγοράζωσι τοὺς λίθους τοῦ νὰ λαμβάνωσιν αὐτοὺς δωρεάν.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι καὶ κατὰ τὴν κτίσιν καὶ μετέπειτα ἐπισκευὴν τοῦ Κάστρου τοῦ Βόλου ὁ ὑπολογισμὸς οὗτος εἰς ἀπόδοσιν ἔργου θὰ ἐλήφθη φυσικῇ ἀνάγκῃ ὑπ' ὄψιν· οἱ κομίζοντες τοὺς ἀπαιτούμενους παμπόλλων κυβικῶν μέτρων λίθους δὲν εἶχον ἑτέραν θέτιν συντομωτέραν καὶ εὐχερεστέραν, ὥς ἔχουσιν ὁδὸν ἀμαξεύσιμον, καὶ μᾶλλον ὀλιγοδάπανον, τῆς ἀπὸ τῶν πηγῶν Μπουρμπλήθρας μέχρι τοῦ θεάτρου· ἐκεῖθεν λοιπὸν ἤρξαντο μετακομίζοντες ἐτοίμους καὶ καταλλήλους λίθους καί, ἐφ' ὅσον ἐξηντλοῦντο, προυχώρουν μέχρι τὸ πολὺ τῆς θέσεως τοῦ ἀρ-

χαίου ὑδραγωγείου τῶν Παγασῶν (εἰκὼν 1 καὶ 2 τὸ Υ), κοινῶς Δόντια καλουμένον, διότι πέρα τούτων συνέφερεν ἡ λατόμησις μᾶλλον ἢ ἡ μεταφορὰ ἐτοίμων.

Τούτων ἕνεκα λοιπὸν πειθόμεθα ὅτι τὰ μετακομισθέντα εἰς Κάστρον καὶ ἐντειχισθέντα ψηφίσματα καὶ ἄλλα ἀρχαῖα ἐλήφθησαν ἐκ τῶν εἰρημένων θέσεων, καὶ ὅτι ἄρα ἡ κρύπτη τῶν τε ψηφισμάτων τῶν Μαγνήτων καὶ τῶν ἀπελευθερωτικῶν κττ. ἐπιγραφῶν πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐνταυθαῖα, ἥτοι ἀπὸ τῆς Βορείου παραλίας μέχρι τοῦ θεάτρου· ἀλλ' ἐκ τοῦ Δυτικοῦ ἄκρου τῆς παραλίας ἀποβαίνει δυσχερὴς ἡ μεταφορὰ λίθων ἐπὶ τε σχεδιῶν διὰ θαλάσσης καὶ ἐπὶ κάρρων διὰ ξηρᾶς, διότι τὰ μὲν ὕδατα εἶνε ἐκεῖ ἀβαθῆ, ἡ δὲ ἀπόστασις μείζων ἢ ἐκ τῶν μέχρι τοῦ ἀρχαίου ὑδραγωγείου θέσεων.

Οὕτως ἐπιβάλλεται ἡ ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι ἐνδελεχὴς ἔρευνα πρωτίστως μὲν τοῦ θεάτρου, ἔνθα φαίνεται ὅτι ἀνέτιθεντο ἀνδριάντες, ψηφίσματα κττ., κατόπιν δὲ τῶν ἐγγὺς αὐτῷ, ἔνθα ἴσως, που θὰ εὕρεθῇ ἀγορά, ἑτέρα τῆς ὑφ' ἡμῶν εὐρεθείσης κατὰ τὸ Νότιον τέρμα τῆς πόλεως, ἢ νὰ τις (πρβλ. κάτω κεφ. 3), ἔνθα ἀνέτιθεντο ταῦτα· εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι θὰ ὑπελείφθησαν ἔτι πλεῖστα τούτων κατακεχωμένα.

2) *Ναὸς τῆς ἀκροπόλεως· ἱερὸν σπήλαιον λατρείας ἢ τάφου βασιλικοῦ· γραφαὶ ἀναθηματικαὶ σιῆλαι.*

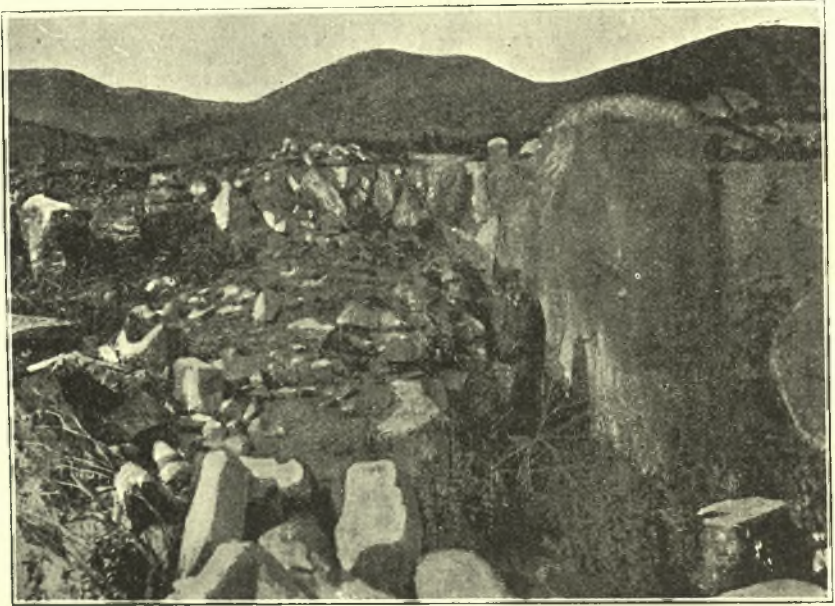
Ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, ἔνθα καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη ἐξετελέσαμεν σκαφικὰς τινὰς ἀποπεύρας, εἰργάσθημεν καὶ ἐφέτος ἐπὶ μικρόν· καὶ πρῶτον μὲν ἐπειράθημεν νὰ σχετίσωμεν τὸν ἐπὶ τῶν λαξευθέντων καὶ ἐξισωθέντων βράχων τῆς κορυφῆς αὐτῆς ποιηθέντα ναὸν τῆς Δ' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος (εἰκὼν 3 τὸ Ν), ἐξ οὗ προῆλθον τὰ θαυμαστά ἐκεῖνα γλυπτὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, πρὸς τὸ μέγα λαξευτὸν ἐπίσης τετράγωνον σπήλαιον (εἰκὼν 3 τὸ Σ), τὸ κείμενον ἐγγύτατα ἢ ἴσως ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ ναοῦ αὐτοῦ.

Καθαρίσαντες μέρος τοῦ σπηλαίου τούτου, εἶδομεν ὅτι καὶ

κατωτάτω ἡ βάσις αὐτοῦ ἔχει λαξευθῇ καὶ ἐξισωθῇ, ὑπάρχουσι δὲ ὅπαι βαθύτατα εἰσδύουσαι ὑπὸ τὴν γῆν καὶ τὴν ὑπαρξιν εἶδους τινὸς ὑπογείου ἀβύσσου ἢ βαράθρων περαιτέρω ἐμφαίνουσαι.

Αἱ δὲ ὅπαι αὗται ἐνιαχοῦ ἐβύσθησαν ἐπίτηδες μετ' ἐπι-

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἄ. τ. ΠΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 3. Ἀνασκαφαὶ ἐπὶ τοῦ κέντρου που τῆς ἀκροπόλεως. Ν = Στερεοβάτης ναοῦ ἐπὶ τῶν βράχων. — Σ = Σπήλαιον μέγα λαξευτόν, τὰ πολλὰ βεβυσμένον νῦν.

μελείας, ἀλλ' οὐχὶ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ εἰκάσῃ τις ὅτι ἐποιήθη τὸ σπήλαιον ὡς δεξαμενὴ πρὸς φύλαξιν ὕδατος· διότι αἱ κλιμακοειδεῖς λαξεύσεις αὐτοῦ κατὰ τὰς πλευράς, δεικνύουσαι ὅτι ἡρμόζοντο ἐκεῖ λίθοι ἀρχιτεκτονικοί, δὲν εὖνοοῦσι τοιαύτην ἐκδοχὴν· ἐξ ἄλλου δέ, ὡς τοῦλάχιστον ἐκ τῶν ἐφετεινῶν ἀνασκαφῶν ἐξάγεται, εἶναι ἀδύνατος ἡ διατήρησις ἐν-

ταῦθα ὕδατος, ὡς δυναμένου νὰ ἐκφύγη πολλαχόθεν διὰ τῶν ὀπῶν καὶ σχισμῶν τῶν βράχων καὶ νὰ ἐκχυθῇ εἰς τὴν ὑποκειμένην ἄβυσσον.

Τούτου ἕνεκα εἰκάζομεν ἐν τῷ παρόντι ὅτι τὸ σπήλαιον τοῦτο δύναται νὰ ἔχῃ λόγον σχετικὸν πρὸς τὴν λατρείαν τῆς θεότητος, δι' ἣν ἐποήθη ὁ ὑπερκείμενος ναός, ἢ ὅτι ἐχρησίμευσεν ὡς τις κρύπτη διαφυλάξεως κειμηλίων ἢ προφυλάξεως καὶ κατοικίας ἀνθρώπων. ἱερέων, ὑποφητῶν κττ.· δὲν ἀποκλείεται καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ χρῆσις αὐτοῦ ὡς τάφου βασιλικοῦ δυναμένου νὰ κεῖται ἔτι βαθύτερον ὑπὸ τὸ προσδιορισθὲν ἐφέτος ἐν μέρει τέρμα τοῦ σπηλαίου, ὅπερ εὑρέθη μὲν ἐν τῷ ἀνασκαφέντι χώρῳ ἐξικινούμενον εἰς βάθος τριῶν περίπου μέτρων, δύναται δ' ἐν τῷ μὴ ἀνασκαφέντι νὰ προχωρῇ πολὺ περαιτέρω.

Ἐπίσης ἀποκλείεται ἡ εἰκασία τοῦ ὅτι τὸ σπήλαιον τοῦτο ἀποτελεῖ ἀπλῶς στερεώμα τι τῶν κρηπιδωμάτων τοῦ ναοῦ· διότι, ἂν ὁ ἀρχιτέκτων ἐπεθύμει νὰ ποιησῇται χρῆσιν αὐτοῦ μόνον ὡς θεμελίου τοῦ ναοῦ, ἡδύνατο νὰ βύσῃ αὐτὸ ἀπλῶς, οὐχὶ νὰ λαξεύσῃ οὕτως ἐπιμελῶς.

Δυστυχῶς καὶ ἐνταῦθα ὑπολογίσαντες ὅτι ἀπαιτεῖται μείζων τῆς δοθείσης ἡμῖν χρηματικῆς εἰσφορᾶς, καὶ ὅτι αὕτη θὰ ἐδαπανᾷτο ἅπασα εἰς προκαταρκτικὴν ἐργασίαν καθαρισμοῦ τοῦ σπηλαίου, θὰ ἐπερατοῦτο δὲ εἰς σημεῖον, καθ' ὃ μόλις ἡδύνατο νὰ ἀρξῇται ἡ εὗρεσις σημαντικῶν ἀρχαίων, ἐθεωρήσαμεν εὐλογώτερον νὰ δαπανήσωμεν τὰ ὑπολειφθέντα εἰς ἑτέρας θέσεις, ἔνθα, μετὰξὺ δοκιμάζοντες, παρατηρήσαμεν ὅτι ὑπῆρχον μεγίστης ἀξίας ἀρχαῖα ἀντικείμενα, ἀπαιτοῦντα σύντονον καὶ ἄμεσον ἐξαγωγήν καὶ διαφύλαξιν (βλ. κάτω κεφ. 5).

Κατὰ δὲ τὸν καθαρισμὸν μέρους τοῦ σπηλαίου εὔρομεν πολλὰ τμήματα ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτά, τινὰ μείζονα τῶν ἐν προγενεστέραις ἀνασκαφαῖς ἡμῶν εὑρεθέντων· προέρχονται δὲ ταῦτα ἐκ σπειρῶν, γεισωμάτων, παραστιάδων, θυροφύλλων κττ. καὶ εἶναι ἀρίστης ἐργασίας καὶ πλουσιωτάτης ποικιλίας, ἀμιλλώμενα τοῖς τοῦ Ἐρεχθείου, ὅπερ φαίνεται τεθὲν ὡς βᾶσις πρὸς μίμησιν ὑπὸ τῶν ἐνταῦθα τεχνιτῶν· κοσμήματά τινα γλυ-

πτά μάλιστα δὲν ἀπαντῶσιν ἐπὶ τοῦ Ἑρεχθείου, ἐν ᾧ πάντα τὰ ἐπ' αὐτοῦ διακρίνονται καὶ ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τοῦ ναοῦ τούτου τῶν Παγασῶν.

Πρὸς τούτοις ἐδοκιμάσαμεν καὶ ὀλίγον ἔξω τοῦ ναοῦ, ἔσω δὲ τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως, ἵνα εὕρωμεν τὸ βάθος τῆς προσχώσεως (εἰκὼν 4 τὸ Γ') καὶ ἀνάθημά τι πρὸς καθορισμὸν

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἄ. τ. ΠΑΓΑΣΑΙ)

*Εἰκὼν 4. Ἀνασκαφαὶ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως κατὰ τὰ ἔσω τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς.
N = Τοιχάριον νεολιθικοῦ οἰκοδομήματος. — Π = Καταπεσόντες λίθοι τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ.*

τῆς λατρευομένης θεότητος· καὶ ἡ μὲν πρόσχωσις ἦτο μεγάλη, χωροῦσα εἰς βάθος δύο καὶ πλέον μέτρων καὶ βαίνουσα ἔτι βαθύτερον, μὴ εὐρεθέντος τοῦ φυσικοῦ βράχου, εὐρέθησαν δὲ ἱκανὰ ἀλλὰ λίαν μικρὰ τμήματα στηλῶν, ὧν τινα διατηροῦσι σαφεῖ ἔχνη βαφῶν, πορφυρῶν μάλιστα.

Ἐκ τούτου διαφαίνεται ὅτι ὁ μὲν ναὸς δὲν στερεῖται ἀναθημάτων σημαντικῶν, πολλὰ δὲ τούτων ὅτι ἔφερον γραπτὰς

παρκαστάσεις· ἡ εὕρεσις ἄρα καὶ ἀναθηματικῶν γραπτῶν σιγ-
λῶν ἐνταῦθα εἶνε ἀσφαλής, τὰ μέγιστα δὲ θὰ συμβάλληται
τῇ ἐπιστήμῃ καὶ καλλιτεχνίᾳ ἡ ἐξακολούθησις καὶ ἐνταῦθα
τῶν ἀνασκαφῶν διὰ γενναιοτέρας χορηγίας δεκακισχιλίων τοῦ-
λάχιστον δραχμῶν κατὰ τὸ προσεχές ἔτος, ἵνα τι καὶ γεν-
ναϊότερον ἐνταῦθα ἐκτελεσθῇ, τελουμένων εἰς μεγάλην κλίμακα
ἀνασκαφῶν.

Εὐρέθησαν δ' ἐνταῦθα καὶ τμήματα ἀγγείων μελάνων
στιλπνῶς γεγανωμένων τοῦ εἶδους τῶν τῆς Δ' καὶ Γ' π. Χρ.
ἐκατονταετηρίδος, ὑπ' αὐτὰ δὲ νεολιθικὰ πολλά, καὶ περαι-
τέρω τοιχάρια νεολιθικῶν οἰκοδομημάτων (εἰκὼν 4 τὸ Ν), ἀφε-
θέντων ἐφ' ὅσον δὲν ἡμῶς διζον τὴν δίοδον τοῦ τείχους καὶ τὴν
κτίσιν τοῦ ναοῦ καὶ ἄλλων οἰκοδομημάτων συναφῶν αὐτῶ
τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Κατὰ τὴν Βόρειον πλευρὰν τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως
φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε πύλη τις ἐν μέσῳ· ἐνταῦθα ἡ πρόσχωσις
εἶναι μεγάλη καθ' ὅλην τὴν πλευρὰν μέχρι τοῦ ναοῦ ἔσω καὶ
ἐνταῦθα πρέπει νὰ ζητηθῶσι τὰ ἀναθήματα κατὰ δὲ τὴν
Νότιον πλευρὰν παρετηρήσαμεν ἔχνη ὁδοῦ λιθοστρώτου, ἀγού-
σης ἐκ τῆς κάτω πόλεως ἐντεῦθεν εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἐνθα ὁ
δρόμος εἶναι εὐδατος, ἐν ᾧ ἐκ τῆς Βορείου εἶναι ἱκανῶς ἀνώ-
μαλος καὶ ἀνάντης· ἡ εἴσοδος ἄρα τῆς ἀκροπόλεως κεῖται
πιθανώτατα Νοτίως· κατ' αὐτὴν ἐλάχιστη πρόσχωσις ὑπάρχει
μέχρι τοῦ ναοῦ καὶ ἡ εὕρεσις ἀναθημάτων δὲν εἶναι πιθανή·
μᾶλλον πύλην ἢ εἰδός τι προφυλαίων ἀναμένομεν ἐνταῦθα.

3) Ἑτέρα ἀγορά· ἐκκλησίαι χριστιανικαὶ καὶ κτίσματα μεσαιωνικά· ἀρχαῖος μέγας ναὸς ὑπὲρ τὴν ἀγορὰν.

Οὐσῆς ἐπιβεβλημένης τῆς βεβαιώσεως περὶ τυχὸν ὑπάρξεως
ἐτέρου τινὸς κέντρου, ἐξ οὗ ἡδύνατο νὰ μετακομισθῇ εἰς κτίσιν
τοῦ Κάστρου τοῦ Βόλου ἀρχαῖον ὑλικὸν βᾶθρων, στηλῶν, κιόνων
κττ., ἐξετελέσαμεν δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς παρὰ τὴν Βό-
ρειον παραλίαν, ἰδίως εἰς τὸ Δυτικὸν ἡμισυ αὐτῆς μεταξὺ τοῦ

ἀρχαίου θεάτρου καὶ τῶν νῦν οἰκημάτων τοῦ λεγομένου Ὀρνιθοτροφείου Μαρνελοπούλλου (εἰκὼν 5 τὸ Α).

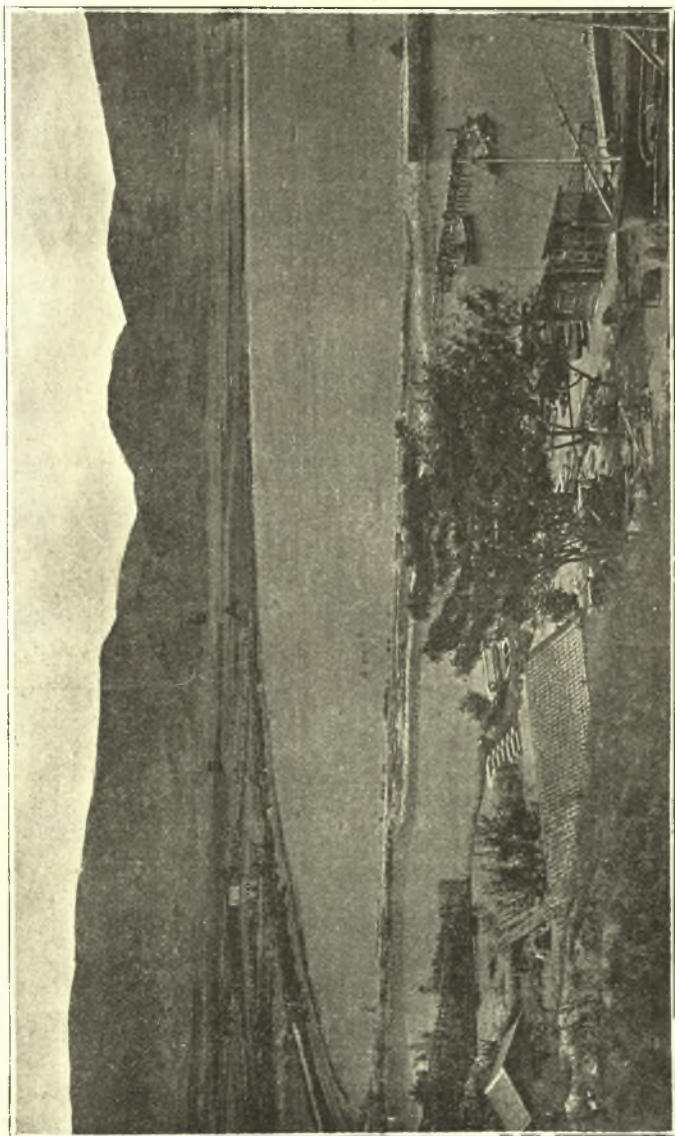
Ἡ ἔκτασις αὕτη βρίθκει πρωΐμων Βυζαντιακῶν κτισμάτων διηκόντων λίαν βαθέως εἰς τὴν γῆν οὕτως, ὥστε ἐκ τῶν μεγάλων προσχώσεων καθίσταται πύλλαχου δυσχερὴς ἡ εὗρεσις τοῦ ἱστορικοῦ Ἑλληνικοῦ στρώματος ἄνευ ἐγκαταστάσεως μικροῦ σιδηροδρόμου πρὸς ἀποχωμάτωσιν καὶ ἐκτέλεσιν ἀνασκαφῶν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα.

Ἐκ τῶν προχείρων δοκιμῶν ἦλθον εἰς φῶς δύο χριστιανικαὶ μονόκογχαι ἐκκλησίαι πηλόκτιστοι (εἰκ. 5 τὸ Ε) καὶ ἀλληλιμμένοι δι' ἀσβεστοκονιάματος, μικραὶ καὶ μηδὲν τὸ διαφέρον παρουσιάζουσιν· πύλλαχου τῶν τοίχων αὐτῶν ἐγένετο χρῆσις ἀρχαιοτέρου ὕλικου· ἐπὶ παραθύρων τῆς ταπεινότερον κειμένης ὑπῆρχον δύο μεγάλαι στήλαι, ἡ ἐτέρα ἐν εἵδει ναΐσκου, ἐσφυρηλατημέναι πρὸς ἐξίσωσιν καὶ ἐφαρμέναι· ἐπὶ δὲ τῆς ὑψηλότερον κειμένης εὗρομεν καρπὸν μετὰ πήχεως μαρμαρίνου μικροῦ ἀγάλματος, τμήματα ἰωνικῶν κιονοκράνων μαρμαρίνων μικρῶν καὶ πρόστυπον ἐπιγραφὴν Βυζαντιακὴν ἐπὶ ὀπτοπλίνθου.

Ἀνατολικῶς τῆς δευτέρας ταύτης ἐκκλησίας ὑπάρχουσιν ἐν συνεχείᾳ μεσαιωνικά τινα οἰκοδομήματα κακότεχνα· ἐπὶ τινος τούτων εὐρέθη μέγας ὀγκόλιθος ἐκ τοῦ τοίχου ὑπερκειμένου περιδόλου Ἑλληνικῶν χρόνων ληφθεὶς καὶ φέρων κεχαραγμένην ἐπιγραφὴν τῆς Δ' - Γ' π. Χρ. ἐκατονταετηρίδος ΕΡΩΣ.

Τῶν ἐκκλησιῶν τούτων τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν ἐθεωρήσαμεν ματαίαν ἐν τῷ παρόντι· μόνον ἐν μέρει δοκιμάσαντες ἐπὶ τῆς πρώτης εἵδομεν ὅτι ἔχει ἰδρυθῆ ἐπὶ στερεοβάτου πωρίνων ἐρυθρῶν ἀρκούντως ἰσχυρῶν κυβολίθων ἀρχαιοτέρου οἰκοδομήματος· ὀλίγον περαιτέρω αὐτῆς Νοτιώτερον παρὰ τι σύνοπτον δένδρον (εἰκὼν 2 τὸ Δ) εὗρομεν σημεῖα ὁδοῦ ἀρχαίας μετὰ κρασπέδου κτιστοῦ ἐκ λαξευτῶν κυβολίθων· ἐπὶ τινος αὐτῶν ὑπάρχει διὰ μεγάλων γραμμάτων κεχαραγμένη ἐπιγραφὴ ΕΠΙΔΟΣΙΣ.

Σημαντικὸν Βυζαντικὸν οἰκοδόμημα ἀσβεστόκτιστον ὑπάρχει Ἀνατολικώτερον τῆς δευτέρας ἐκκλησίας (εἰκὼν 5 μετὰξὺ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (ἄ. τ. ΓΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 5. Τὸ κατὰ Σιρόβωνα Νάυσταθμον βασιλεῦσαι Μακεδόνων (ἦτοι ἔσω ἐμπορικὸς λιμὴν). Θ = θέατρον, —
Ε = ἐκκλησίαι χρησιμεύοντες. — Α = Ἀγορὰ ἐτέρα. — Κάτω αἱ νῦν ναυπηγίαι (= Τροσανῆς).

Α-Ε), οὗ τὰ ἐρείπια σχηματίζουνσι τετράγωνον λόφον· τούτου συμπαγεῖς ὄγκοι τῶν τοίχων ἔχουσι καταπέσει πολλοῦ· περιβάλλεται δ' ἐκ πασῶν τῶν πλευρῶν πλὴν τῆς Βορείου διὰ τοίχων σχηματιζόντων περίβολον, ὧν ἐγγὺς ὑπάρχουσιν ἐνιαχοῦ λαξευτοὶ κυβόλιθοι ἀναλημμάτων Ἑλληνικῶν ἱστορικῶν χρόνων.

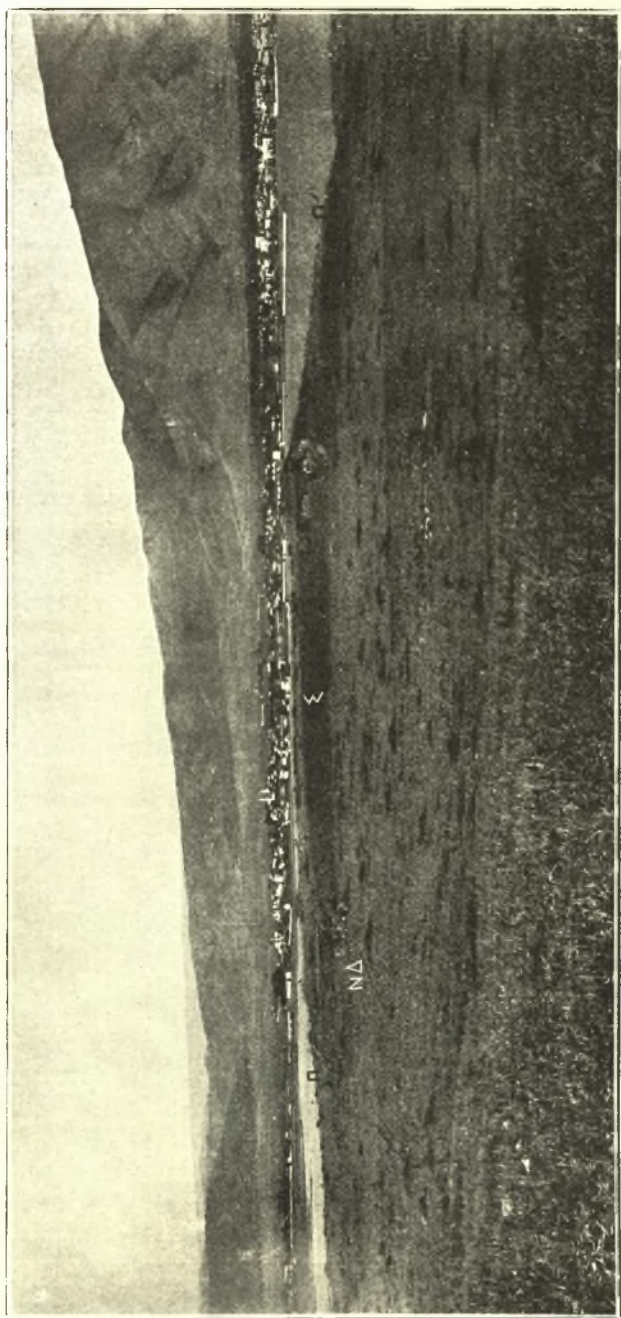
Τοῦ μεγάλου τούτου οἰκοδομήματος ἔχοντος βαθυτάτην πρόσχωσιν δὲν κατορθώθη ἐφέτος οὔτε ἡ ἀποκάλυψις οὔτε ἡ ἐξακριβωσις· ἀλλ' ἐκ τῆς ἐν γένει ὁψεως καὶ τῶν περιβόλων φαίνεται ὅτι ἀπετέλει ἂν μὴ σπουδαίαν ἐκκλησίαν, ἴσως ἀγορὰν τινα ὀψίμων Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἰδρυμένην ἐπὶ ἀρχαιοτέρας ἀγορᾶς ἐπίσης· εἰς τοιαύτην εἰκασίαν καθοδηγοῦσι τὰ πολυάριθμα θραύσματα ἀγγείων ποικίλων, πίθων, χαλκωμάτων, σιδηρῶν τμημάτων, νομισμάτων τινῶν χαλκῶν κττ.· εἶναι δὲ ἀξία τοῦ κόπου ἡ ἐνταῦθα ἐκτέλεσις ἀνισκαφῶν περαιτέρω.

Ἐκ πάσης τῆς προκαταρκτικῆς ταύτης ἐργασίας ἐξηκριβώθη ὅπωςδῆποτε ἀσφαλῶς ὅτι κατὰ τὴν Βόρειον παραλίαν ἔκειτο ἡ ὀψίμος Ῥωμαϊκὴ καὶ Βυζαντικὴ πόλις τῶν Παγασῶν (= τῆς Δημητριάδος· βλ. κάτω κεφ. 10), ἡ φερομένη καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Mitra* κατὰ τὴν περίοδον τῆς ξενοκρατίας ἀπὸ τῆς 13^{ης} μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐπέκεινα, καὶ ὅτι αὕτη ἦτο ἀρκούντως ἐκτεταμένη· ὅτι δ' ἐνταῦθα ἤδρευε καὶ ὁ Μητροπολίτης Δημητριάδος φαίνεται ἀναμφισβήτητον ἐκ τῶν χριστιανικῶν εὐρημάτων, τῆς ἐλλείψεως δ' ὁμοίων ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Γορίτσας.

Πρὸς τούτοις κατέστη πιθανόν ὅτι ἡ θέσις αὕτη δὲν ὑπῆρξεν ἡ σπουδαῖον τοῦλάχιστον κέντρον, ἐξ οὗ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκομισθῶσιν εἰς κτίσιν τοῦ Κάστρου τοῦ Βόλου ἐπιγεγραμμένοι ἀρχαιότεροι λίθοι· οὕτω παραμένει ὡς πιθανωτάτη κρούπη ψηφισμάτων τῶν Μαγνήτων καὶ ἄλλων ἐπιγραφῶν καὶ ἀνδριάντων τὸ θέατρον διὰ τοὺς μνημονευθέντας ἐν τοῖς ἄνω ἐν κεφ. 1 λόγους.

Ὑπέρκειται δὲ τῆς θέσεως ταύτης ὑψηλὸν καὶ ἐκτεταμένον ὀρθογώνιον ἐπίπεδον κατέχον τὸ μετὰ τὴν ἀκρόπολιν

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἄ. τ. ΡΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 6. Μῦθος ναὸς μετὰ περιβόλου. Π-Π' = Περιβόλος. — ΝΔ = Νοτιοδυτικὴ γωνία αὐτοῦ. — Σ = Στοιό (?) Κατὰ τὴν Νότιον πλευρὰν αὐτοῦ. — Εἰς τὸ βάθος τὰ δυτικώτερα τοῦ Βόλου καὶ τοῦ Πηλίου.

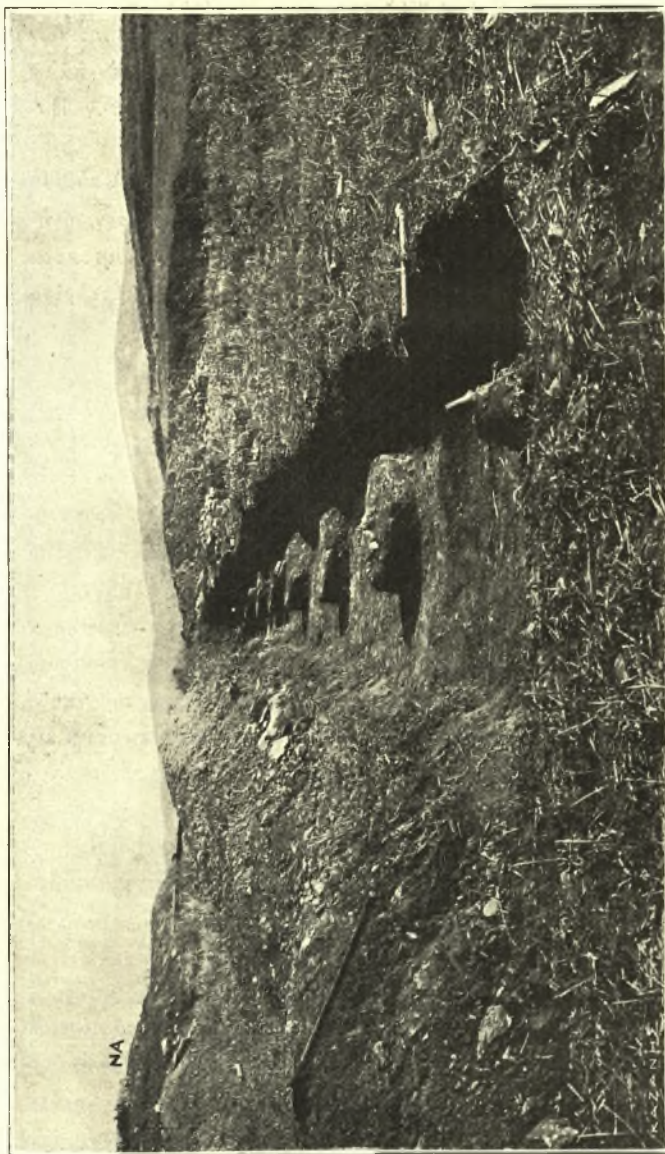

καὶ τὸν πρῶτον μέγαν πλήρη στηλῶν πύργον ὕψιστον σημεῖον καὶ τὸ κέντρον τῆς πόλεως καὶ περιβαλλόμενον πανταχόθεν ὑπὸ ἰσχυροτάτων τειχῶν ἐκ μεγάλων λαξευτῶν κυβολίθων κατὰ τὸν ῥυθμὸν τῆς τειχοδομίας τῆς Δ'- Γ' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος (εἰκὼν 6 τὸ Γ-Γ')· κάλλιον σφύζεται ἡ Νότιος πλευρὰ Σ, ἐνθα κατὰ προγενεστέρας ἀνασκαφὰς ὑπεθέσαμεν ὅτι ὑπῆρχε στοὰ τις.

Ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου. ὄντος ἀπόπτου καὶ παρέχοντος ἐξαίρετον θέαν τῶν πέριξ, ἦτο εὖλογον νὰ εἰκάσωμεν ὅτι θὰ εἶχεν ἰδρυθῇ μέγας τις ναός· ἀνασκάψαντες δὲ δοκιμαστικῶς εὗρομεν ὄντως κιονοστοιχίαν πωρίνων μεγάλων σπονδύλων (εἰκ. 7), ἀλληλیمένων κατὰ τὸ ἐν Θεσσαλίᾳ γενικὸν σχεδὸν σύστημα δι' ἰσχυροτάτου λεπτοῦ μαρμαροκονιάματος, ἵνα οὕτω παρέχῃται ἔμφασις μαρμάρου· εὐρέθησαν δὺο ἡμικίονες παραστάδος, τμήματα μικροτέρων κιόνων δωρίων ἡὺλακωμένων, γεισιποδισμάτων καὶ μελῶν θριγκοῦ πωρίνων μετὰ βαφῆς, ἐξ ὧν πάντων ἐξηκριβώθη ἡ ὑπαρξίς ναοῦ.

Δυστυχῶς καὶ ἐνταῦθα ἔχουσι πολλαχοῦ ἰδρυθῇ κατὰ τὴν Βυζαντιακὴν περίοδον ποικίλα οἰκοδομήματα μικρὰ ἢ μέζονα, πηλόκτιστα ἢ ἀσβεστόκτιστα, διαστρέφοντα πάντα τὰ ἀρχαιότερα μέλη καὶ δυσχεραίνοντα τὴν διὰ προχείρου ἐργασίας ἐξακρίβωσιν τοῦ ναοῦ· ὥς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς εἰκόνης 7, μίχ πλευρὰ ἔχει ὀκτώ τοῦλάχιστον κίονας, ὧν ὁ γωνιαῖος εἶναι διπλοῦς συμφοῆς· τινὰς τούτων ἔχουσιν ἐπιχρίσει ἐκ νέου οἱ μεταγενέστεροι οὗτοι, διότι εὗρομεν ἀσβεστώματα τοίχων εὐτελεστέρως ποιότητος, φέροντα ἐρυθρὰς καὶ μελκίνας βαφάς.

Πρὸς εὖρεσιν ἀναθήματός τινος ἀνεσκάψαμεν ἔσω τῆς Νοτανατολικῆς γωνίας (εἰκὼν 7 τὸ ΝΑ)· ἐνταῦθα ὑπάρχει μεγάλη πρόσχωσις, ἣν μόνον ἐπὶ βάθος 2-2.50 μ. ἐξητάσαμεν· εὐρέθησαν δὲ θραύσματα ἀγγείων τῆς Ε'- Γ' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, τμήματα ὀλίγα πηλίνων ἀγαλματίων, ἐν οἷς κεφαλὴ κρανοφόρος, τῆς Ἀθηνᾶς ἴσως, βεβαμμένη μέλαινα, ἀμέθυστος εἰς σχῆμα βατράχου, νομίσματα τινα χαλκὰ ἐφθαρμένα, ἀποκόμματα χαλκωμάτων καὶ ἄφθονοι κερκμίδες στέγης πολὺ καλῆς ἐργασίας. ὧν ἱκαναὶ φέρουσιν ἐσπραγισμένα ποικίλα μονογραφήματα,

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἄ. τ. ΠΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 7. Κιονοστοιχία μεγάλου ναοῦ ἐπὶ ἠρώματος τοῦ κέντρου τῆς πόλεως.

NA = Νοτιανατολική γωνία τοῦ περιβόλου, ἐφ' ἧς ἀβεβαιότερον μεταγενέστερον οἰκοδόμημα.

Ἐξω τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου εὐρέθησαν τοῖχοι μικρῶν οἰκοδομημάτων, τῶν πλείστων οὐχὶ ἱστορικῶν ἀλλὰ μεταγενεστέρων χρόνων, τὸ δὲ τεῖχος αὐτοῦ οὐχὶ ἐν καλῇ καταστάσει, διότι ἐσώτερον ἔχει ἰδρυθῇ ἀσβεστόκτιστον Βυζαντιανὸν οἰκοδόμημα.

Τὸ τέρμα τῆς Νοτιοδυτικῆς γωνίας (εἰκὼν 6 τὸ ΝΔ) εὐρέθη ἐν καλῇ καταστάσει· τοῦτο παρουσιάζει ἐσωτερικώτερον διήκοντα τὸν τοῖχον τῆς Δυτικῆς πλευρᾶς, ἐξ οὗ καθίσταται πιθανὸν ὅτι ἡ εἰς τὸν περίβολον καὶ τὸν ναὸν εἴσοδος ἐτελείτο ἐκ τῆς πλευρᾶς ταύτης.

Ἡ δὲ Βόρειος πλευρὰ τοῦ περιβόλου εὐρέθη τὰ πολλὰ κατεστραμμένη, διότι ἔκειτο ἐγγύτερον πρὸς τὴν Βυζαντιανὴν πόλιν καὶ τὰ κτισθέντα εἰς μεταγενεστέρους χρόνους οἰκοδομήματα, καὶ ἦτο φυσικὸν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς λατομεῖον πρὸς χρῆσιν αὐτῶν· διὸ ἡ ἐπιγραφὴ ΕΡΩΞ ἡ ἐπὶ ὀγκολίθου προερχομένου ἐκ τείχους κεχαρσμένη, περὶ ἧς εἵπομεν ἐν τοῖς ἄνω σελ. 166 εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐκ τῆς πλευρᾶς ταύτης ἐλήφθη.

Κατὰ τὴν Βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ περιβόλου εὐρέθησαν κτίσματα μεταγενέστερα καὶ μεγίστη πλᾶξ φέρουσα τὸρμους, ἐξ ὧν ἐμφαίνεται ὅτι ἦτο κατώφλιον ἀρμογῆς θύρας τοῦ ναοῦ. Ἡ περαιτέρω ἐνταῦθα ἀνασκαφὴ πιστεύομεν ὅτι θὰ φέρῃ εἰς φῶς σημαντικὰ εὐρήματα.

4) *Ἱερὸν Ποσειδῶνος· ἕτεραι Βυζαντιακαὶ ἐκκλησίαι καὶ κτίσματα· ἰάφοι ποικίλων χρόνων· μνηναῖος συνοικισμός· τείχη τῆς παραλίας.*

Κατὰ τὴν Βορειοανατολικὴν γωνίαν τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐρευνήσαντες δοκιμαστικῶς, εὗρομεν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἔσω τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ ἐγγὺς τῶν πυροβολείων, τῶν ποιηθέντων κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897, κεφαλὴν ἀγαλματίου μαρμαρίνου τοῦ Ποσειδῶνος, ἕτερα ἀνδρικὰ ἀγαλμάτια λίθου παρίου, τμήματα δὺς στηλῶν ἀναθηματικῶν ἐπιγεγραμμένων, σπόν-

δυλον μεγάλου κίονος, βάθρον στήλης ἢ ἀναγλύφου καὶ τμήματα ἐσφραγισμένων διὰ μονογραφημάτων κεραμίδων.

Ἐκ τούτων καθίστατο εὐλογον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐνταῦθα που ἔκειτο ἱερὸν ἢ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος· ὄντως δὲ εὗρομεν ἔχνη τοίχου καὶ στερεοβάτου ἀρχαίου, ἀλλ' ἐν διαταράξει, διότι καὶ ἐνταῦθα οἱ μεταγενέστεροι εἶχον ἰδρύσει οἰκοδομήματα, μετακινήσαντες τὰ ἀρχαιότερα· δυνατόν ὅμως εὐρυτέρα τις ἔρευνα νὰ βεβαιώσῃ τὴν θέσιν τοῦ ναοῦ ἢ ἱεροῦ καὶ ἕτερα εὐρήματα νὰ φέρῃ εἰς φῶς, πεσόντα ἐπὶ τῶν μεταξὺ διακένων τῶν βράχων.

Βορείότερον τῆς θέσεως ταύτης παρὰ τὴν παραλίαν μεταξὺ τῶν Πυριτιδαποθηκῶν καὶ τοῦ λόφου Ταρσανᾶ (εἰκὼν 5) ὑπάρχουσιν ἐρείπια ἀρκούντως σημαντικὰ ἀρχαίων Ἑλληνικῶν χρόνων οἰκοδομημάτων, ἀλλὰ κεῖνται βαθύτατα, διότι ἐπ' αὐτῶν ἐκτίσθησαν Ῥωμαϊκὰ καὶ Βυζαντικὰ, ἐπεκτεινομένης τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως καὶ κατὰ τὸ Ἀνατολικὸν τέρμα τῆς Βορείου παραλίας.

Ἀνασκάψαντες δοκιμαστικῶς παρ' αὐτὴν τὴν ἀκτὴν, ἐνθα ἐμνημονεύετο ὑπὸ τῶν γερόντων ἢ ὑπαρξίς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, τιμωμένης ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἀγίας Βαρβάρας, εὗρομεν ὄντως τοίχους αὐτῆς δι' ἰσχυρᾶς ἀσβέστου πεποιημένου, ἐν οἷς ἐγένετο καὶ χρήσις ἀρχαιότερου ὀλίγου ὕλικου, μάλιστα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, γεισωμάτων κττ., ἔκ τινος ναοῦ ἢ σημαντικοῦ οἰκοδομήματος Ἑλληνικῶν χρόνων.

Εὐρέθησαν δὲ καὶ τάφοι ὑπὸ τὴν ἐκκλησίαν καὶ περὶ αὐτήν, τινὲς μὲν, ὑψηλότερον κείμενοι, Βυζαντικῶν χρόνων μὴδὲν πλὴν ὀστῶν ἐνέχοντες, βαθύτερον δὲ ἕτεροι τῆς ἱστορικῆς καὶ προϊστορικῆς περιόδου· ἀλλ' ἅπαντες ἔχουσιν οἰκτρῶς ἀνατραπῆ, οἱ μὲν πλεῖστοι ὑπὸ τινος Γερμιχάλη ἀπὸ πεντηκονταετίας ἐργαζομένου ἐκεῖ καὶ ἀνασκάπτοντος πρὸς τε τυμβωρυχίαν καὶ ἐμφύτευσιν ἀμπέλων καὶ ὀπωροφόρων δένδρων, οὐκ ὀλίγοι δὲ ὑπὸ ἀπείρων ἐργατῶν ἀποσταλέντων κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐν Διμηνίῳ ἀνασκαφῶν ὑπὸ τοῦ ἐφόρου Β. Στάκη καὶ ἄνευ ἐπιβλέψεως εἰκῇ ἀνασκαψάντων.

Τούτων ἕνεκα ἅπας ὁ χῶρος ἐντεῦθεν καὶ ὁ λόφος τοῦ Ταρσανᾶ βρίθουσι θραυσμάτων ἀγγείων παντὸς χρόνου ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς μέχρι τῆς Βυζαντιακῆς περιόδου· σημαντικώτατα μεταξὺ τούτων εἶναι τμήματα *μυκηναίων* ἀγγείων, μνηνύοντα ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην ὑπῆρχεν ἐνταῦθα συνοικισμὸς σπουδαῖος, οἷος λίαν σπανίως ἐμφανίζεται ἐν Θεσσαλίᾳ· καὶ ἐν προγενεστέραις ἀνασκαφαῖς εἶχομεν ἐνταῦθα βεβαιώσει ἐπ' αὐτοῦ τοῦ λόφου τὴν ὑπαρξίν τάφων μυκηναίων, ἐξ ὧν εἰδῶλια χαρακτηριστικὰ τῆς περιόδου ταύτης εὐρέθησαν.

Ἐβεβαιώθη δ' ἐφέτος ὅτι καθ' ἅπαντας τὴν Βόρειον παραλίαν, ἔνθα ὑπῆρχεν ὁ ἐσωτερικὸς ἢ ἐμπορικὸς λιμὴν τῆς πόλεως, τὸ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος λεγόμενον *ναύσταθμον βασιλεῦσι Μακεδόνων* (εἰκὼν 5), εἶχε ποιηθῇ τεῖχος καὶ πύργοι, καθ' ἃ καὶ κατὰ τὰς ἄλλας πλευρὰς αὐτῆς τοῦ τεύχους τούτου σφύζεται μέρος ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν εἰς τὰ κράσπεδα τοῦ λόφου Ταρσανᾶ, ἔνθα τὰ ναυπηγεῖα καὶ τινὰ οἰκήματα, εὐρέθησαν δὲ καὶ ὑπὸ τὴν γῆν σαφῇ ἔχνη μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν Πυριτιδαποθηκῶν Ἀνατολικῶς· καὶ κατὰ τὸ Δυτικὸν τῆς παραλίας ταύτης ἐξετείνεται τὸ τεῖχος, διότι ὑπὸ τὸ Φυλακεῖον τοῦ ἰχθυοτροφείου ὑπάρχει ἐμφανὲς ἀρχαῖος πύργος· οὕτως ἄρα ἡ πόλις ἦτο ἰσχυρότατα τετειχισμένη καὶ ἀληθὲς *πέδη* (βλ. κάτω κεφ. 10).

Τὸ τεῖχος τοῦτο τῆς Βορείου πλευρᾶς ἐχρησίμευσε βεβαίως ὡς ὕλικόν πρὸς κτίσιν τοῦ Κάστρου τοῦ Βόλου, διότι εἶναι εὐχερὲς ἐντεῦθεν, ἰδίως ἀπὸ τοῦ Ταρσανᾶ καὶ τῶν ἐγγὺς αὐτῶ, ἢ ἐπὶ σχεδίων μεταφορὰ τῶν λίθων· καὶ κατὰ τὴν ποίησιν τοῦ πρώτου λιμένος τοῦ Βόλου, ἐγγύτατα τοῖς ἐνταῦθα κειμένου, ἐβεβαιώθημεν δι' ἀνακρίσεων ὅτι ἐξήχθησαν ἐντεῦθεν πολυάριθμοι κυβόλιθοι, οὕτω δ' ἐξηφανίσθη τὰ πολλὰ τὸ τεῖχος ἐν τῷ τμήματι τούτῳ τῆς πόλεως· ἀφ' οὗ δ' ἐξηντλήθησαν οἱ λίθοι οὗτοι, ἐποιήθησαν ἐγγὺς λατομίαι, ἐξ ὧν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐξάγονται λίθοι.

Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου δύναται τις νὰ ὑποπτεύσῃ, μὴπως ἐγγὺς τοῦ Ταρσανᾶ ὑπῆρχέ τις σπουδαῖος ναὸς ἢ ὁμοίον

τι κτίσμα, ὁπόθεν ἠδύναντο νὰ μετακομισθῶσιν ἀνατεθειμένα ψηφίσματα, βάθρα καὶ ἐπιγεγραμμένοι λίθοι εἰς κτίσιν τοῦ Κάστρου, καὶ ὅτι ἄρα ἡ ζητούμενη κρύπτη τῶν τοιούτων ἀρχαίων πρέπει καὶ ἐνταῦθα νὰ ὑποτεθῇ ὑπάρχουσα.

Ἡμεῖς ὄντως συμπεραίνομεν ὅτι, ἐὰν ἐν τῷ θεάτρῳ δὲν εὑρεθῇ ἡ κρύπτη αὕτη, ἡ εὑρεθῇ μὴ παρέχουσα δαψιλῇ εὐρήματα, πρέπει ἐνταῦθά που κατὰ δεύτερον λόγον νὰ ζητηθῇ δυνατὸν εἶναι ἀμφοτέραι αἱ θέσεις νὰ χορηγήσωσι τοιαῦτα ἀρχαῖα, διότι δὲν ἀνετίθεντο βεβαίως ταῦτα ἀποκλειστικῶς εἰς ἐν μόνον σημεῖον.

5) Τρίτος πλήρης γραπτῶν σιγηλῶν μέγας πύργος· διατήρησις τῶν χωμάτων τῶν σιγηλῶν καὶ ἀναγραφή αὐτῶν.

Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν προηγουμένων ἐτῶν εἴχομεν ὑποπεύσει ὅτι ὁ μέγας εὑρεθεὶς πλήρης σιγηλῶν πρῶτος πύργος δὲν θὰ ᾔτο ὁ μόνος, ἐνθα ἐγένετο χρήσις ἀρχαίου, τοσοῦτον πολυτίμου, ὑλικοῦ· ὄντως δέ, ὡς ἐγράψαμεν ἀπὸ ἐτῶν ἐν τοῖς Πρακτικοῖς, ἐρευνήσαντες περαιτέρω ἐννέα ἔτι πύργους, εὐρομένε δεύτερον ἀρκούντως μέγαν, πλήρη καὶ τοῦτον σιγηλῶν.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο θέλοντες νὰ ἐξαντλήσωμεν τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐντειχίσσεως σιγηλῶν ἐν περαιτέρῳ πύργοις τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πόλεως, ἐδοκιμάσαμεν ἱκανοὺς μέχρι τοῦ Φανοῦ, καὶ κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ ἄλλοι ἔχουσιν ἐπισκευασθῇ, δύνανται δέ τινες νὰ ἐνέχωσι στήλας· ἀλλ' ἐπειδὴ κατὰ τὰ σημεῖα ταῦτα, μάλιστα ἐγγὺς τοῦ δευτέρου πύργου κατὰ τὴν μεγάλην πύλην, ἐνθα ἐσχηματίσαμεν ἰσχυρὰν ὑποφίαν ὑπάρξεως αὐτῶν, ᾗσαν ἐσπαρμένοι ἀγροί, καὶ ἡ ἔρευνά οὕτω καθίστατο ἐφέτος λίχν δυσχερὴς καὶ πολυδάπανος, ἀφῆκαμεν εἰς εὐθετώτερον χρόνον τὴν ἐνταῦθα δοκιμαστικὴν ἀπόπειραν.

Διευθυνήθημεν δὲ πρὸς τὴν Νότιον πλευρὰν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐκατέρωθεν τῆς ἐκ Βόλου εἰς Ἀλμυρὸν ἀμαξιοῦ, ἐνθα πολλοὶ πύργοι ὑψοῦνται ἐν εἰδει λόφων (εἰκὼν 11 τὸ Γ-Γ'').

ἐνταῦθα κατὰ τὰ Βόρεια κράσπεδα τοῦ λόφου τοῦ Ἀγίου

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἄ. τ. ΠΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 8. Ὁ τρίτος πλήρης σιγλὼν πύργος ἀπὸ ἀνακαταπτόμενος.
 Α-Α" = Λατομῆαι νεώτεραι. — Π-Π' = Πλῆθινος τῶνος ἐπικείμενος τοῦ λιθίνου διακένου. — ΔΔ' = Λιθινὸν
 διάκενον. — ΕΠ = Ἐσωτερικὸς ἀρχαιότερος πύργος. — ΣΠ = συμπληρωμένος πύργος ἐκ ξένου
 ὀλικοῦ (ἢ Νοτιοδυτικῇ γωνίᾳ).

Ἦλίου εὗρομεν ἱκανοὺς τάφους ἐξω τῶν τειχῶν καὶ ἐγγὺς τῶν
 ἐρειπίων τῶν πύργων· ἐκ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν ὑπωπεύσαμεν

ὅτι ἐν τοῖς παρακειμένοις πύργοις θὰ εἶχον ἐντειχισθῇ στήλαι τῶν τάφων τούτων τούλάχιστον.

Ὅντως δ' ὑπῆρχεν ἐγγὺς πύργος ἐπ' αὐτῶν ἐν μέρει τῶν λατομιῶν ἰδρυμένος (εἰκὼν 8 καὶ 9 τὸ $\Lambda-\Lambda'-\Lambda''$), ἐξ οὗ εἶχον ἀφαίρεθῇ λίθοι ὑπὸ τῶν λατόμων· καὶ τοῦ μὲν ἀρχαιότερου ἐσωτερικοῦ πύργου ὑπελείποντο ἔχνη ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν (εἰκὼν 8 τὸ ΕΓ), ἡ ὕπαρξις δ' ἐπηυξημένου ἐξωτερικοῦ πύργου δὲν ἐβεβαιώτο, διότι τὸ ἔδαφος εἶχεν ἐξισωθῇ, ἦτο δὲ καὶ ἐσπαρμένον· ἀλλ' ἐκ τινων μικροτάτων σχιζῶν, διεσπαρμένων ἀνὰ τὸν ἀγρὸν τοῦτον καὶ προερχομένων ἐκ στήλων, παρείχετο ἡ ὑποψία ὅτι παλαιότεροι λατόμοι θὰ ἤψαντο τοῦ ἐπηυξημένου πύργου, συναντήσαντες στήλας καὶ ἐξαφανίσαντες αὐτάς, ἵνα ἐξιώσωσι τὸ ἔδαφος καὶ ποιοῦντες ἀμαξίτον εἰσέλθωσιν εἰς τὰς λατομίας τῶν φυτικῶν βράχων ἐντεῦθεν.

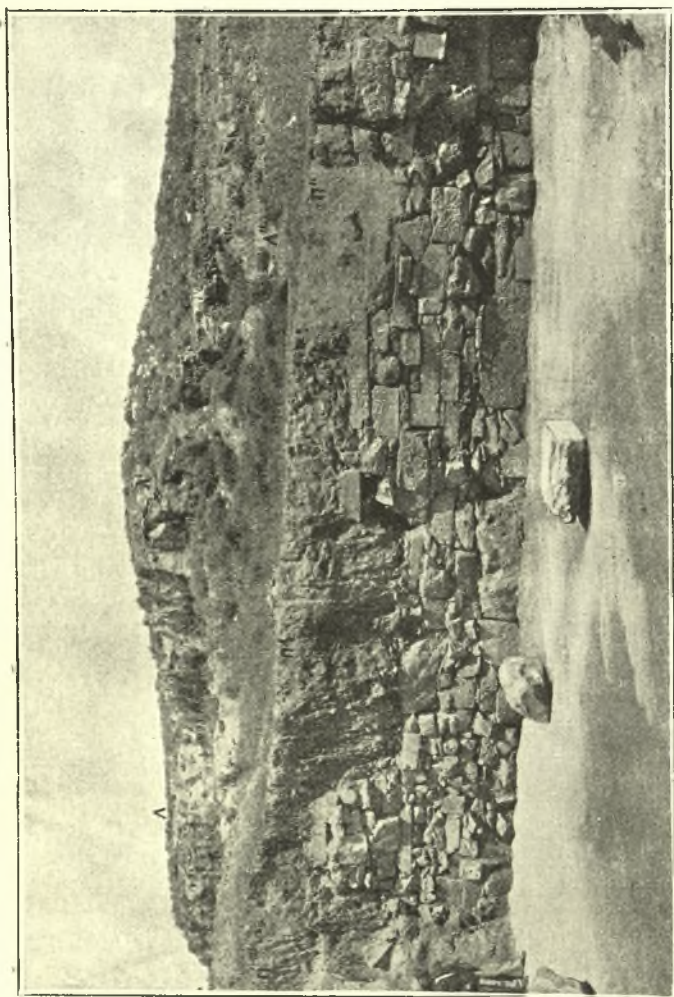
Διὰ προχείρου μικρᾶς σκαφῆς ἦλθεν εἰς φῶς τῇ 24^η Φεβρουαρίου ἄνω τμήμα στήλης τοῦ ΑΜΜΩ[νίου μετὰ βαφῶν καὶ ἐφάνησαν ἐρριμμένοι καὶ ἀνατετραμμένοι λίθοι λαξευτοὶ ἐνὸς δοκιμαστικῆς χάνδακος, ποιηθείσης ὑπὸ παλαιότερων λατόμων πρὸς ἐξαγωγήν λίθων καὶ εὐτυχῶς ἀφειείσης, διότι οἱ εὐρεθέντες βεβαίως ὑπ' αὐτῶν εὐχρηστοὶ ἄλλως λίθοι ἔκλειντο ἱκανῶς βαθείως ὑπὸ τὸ ἔδαφος καὶ δὲν συνέφερον αὐτοῖς ἡ ἐξαγωγή· μετ' οὐ πολὺ ἐβεβαιώθη ἡ ὕπαρξις ἐπηυξημένου καὶ ἐνέχοντος πολλὰς στήλας πύργου (εἰκὼν 8 τὸ ΣΠ).

Καὶ πρῶτον μὲν ἐπεβάλλετο νὰ προσδιορισθῇ ἡ ἔκτασις τοῦ ἐπηυξημένου πύργου τοῦτο κατωρθώθη διὰ τῆς εὐρέσεως τοῦ γνωστοῦ ἐκ τῶν προγενεστέρως ἀνασκαφέντων πύργων τοιχαρίου ἐκ μικρῶν λίθων, ὅπερ κατὰ κανόνα περιβάλλει τὸν ἐπηυξημένον πύργον μόνον, εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν τοίχων αὐτοῦ 1-6 μ. συνήθως· οὕτω ζητηθεὶς ἐσωτέρω τοῦ τοιχαρίου ὁ ἐπηυξημένος πύργος, εὐρέθη ἀπέχων αὐτοῦ 5.10 μ. καὶ ἔχων μῆκος 21.42 μ., πλάτος δὲ 14.65 μ. καὶ πᾶχος τοίχου λιθίνου 2.90-3.20 μ..

Τούτου εὐρεθέντος ἔπρεπε νὰ ληφθῇ φροντίς, ἵνα τὸ διάκενον (εἰκὼν 8) ἐρευνηθῇ πρῶτον, καὶ τοῦτο κατ' ὀλίγον ἀνα-

σκαπτόμενον ἀπὸ τοῦ νῦν ἐδάφους μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου·
ἡ πρόνοια αὕτη ἦτο ἀπαραίτητος· διότι, ἂν ἐκαθαρίζετο ὁλό-

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἄ. τ. ΠΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν Θ. Τὰ ἔσοι τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τοῖτου πύργου πρὸ τῆς ἐξαγωγῆς τῶν στηλῶν. —
Π—Π'' = Ὁ ἐκ πλίνθων ὠμῶν τοῖχος ἐπικείμενος τοῦ λιθίνου. — Λ—Λ'' = Λατομία νεότερα.

κληρον τὸ διάκενον μέχρι συναντήσεως τῶν στηλῶν, τὰ ὕδατα
τῶν βροχῶν θὰ εἰσέρρουεν ἐντὸς αὐτῶν καὶ θὰ κατέστρεφον τὰς
βαφάς· τοιαύτην μέριμναν ἐκ τῆς πείρας ὁδηγηθέντες εἶχομεν λάβει

καὶ ἐν τοῖς πρότερον ἀνασκαφεῖσι πύργοις, ταύτῃ δὲ ὀφείλεται κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον ἡ ἐξαγωγή ἀλωβήτων τῶν στηλῶν καὶ ἄνευ βλάβης τῶν χρωμάτων αὐτῶν.

Δευτέρα δὲ φροντίς ἔπρεπε νὰ ληθῇ πρὸς διατήρησιν πρὸχειρον τῶν γραπτῶν στηλῶν εὐθὺς μετὰ τὴν ἐξαγωγήν αὐτῶν, κατασκευαζομένου κατὰ χώραν ἐστεγασμένου φυλακείου, ἵνα τούτων τιθεμένων ἐντὸς αὐτῶν, ἐμποδίζηται ἡ βλάβη τῶν χρωμάτων ἐκ τοῦ ἡλίου, τοῦ φωτός καὶ τῆς κόνεως· ἡ τοιαύτη πρόνοια μὴ ληφθεῖσα ἐν ταῖς προγενεστέραις ἀνασκαφαῖς, θὰ ἀπέβαινε πρὸς βλάβην τῶν στηλῶν, ἂν μὴ εὐθὺς μετεκομίζετο πᾶσα εὐρισκομένη ἐκάστοτε διὰ κάρρων καὶ ἀμαξῶν, ἀναμενόντων πάντοτε ἐπὶ τόπου.

Ἡ ἐκ τυπικῶν ὁμῶς λόγων μὴ ἔγκαιρος ποίησις τοῦ φυλακείου ἐφέτος, τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου μὴ δυνάμενου, ὡς φαίνεται, νὰ συνέρχηται κατὰ τὰς αἰτήσεις μου ἀμέσως, καὶ ὁσάκις συνήρχετο μὴ ἐγκρίνοντος τὸ ὑπ' ἐμοῦ ἀπαιτούμενον μέγεθος αὐτοῦ, ἔνεκα βεβαίως τῆς ἀγνοίας τῶν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς μου ἀναγκῶν, παρ' ὀλίγον ἤλθε τοῦ νὰ γένηται αἰτία καταστροφῆς ἄλλων τε καὶ μιᾶς τῶν ἀρίστων στηλῶν τοῦ πύργου τούτου, τῆς μεγάλης τῶν πολεμιστῶν.

Τὴν στήλην ταύτην δὴλὰ δὴ ἀνεκάλυψα κατὰ τὸ τέρμα τῆς ἡμέρας περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου καὶ ἐκ κακῆς συμπτώσεως, ἐπιχειρῶν νὰ ἐξαγάγω αὐτήν, κατελήφθη ὑπὸ βροχῆς· διὰ τοῦτο ἀπέθηκα πάλιν, ὡς ἦτο, μετὰ τῶν βαρῶν πρὸς τὰ κάτω, ἐπιρρίψας τὰ ἐνδύματα πάντων τῶν ἐργατῶν πρὸς ἀποφυγὴν διεισδύσεως ὑδάτων· ἤδη δὲ τῆς νυκτὸς ἐπελθούσης, ἐκόμισα κεκηρωμένα μεγάλα ὑφάσματα καὶ σχηματίσας εἰδὸς τι σκηνῆς ἐξήγαγον καὶ ἐφόρτωσα αὐτήν μετὰ δυσχερείας, καὶ μετεκόμισα περὶ μίσας νύκτας εἰς τὸ Μουσεῖον, ἀνεχόντων καθ' ἕλον τὸ διάστημα τοῦτο τῶν ἐργατῶν ἐκατέρωθεν τοῦ κάρρου τὰ μνημονευθέντα ὑφάσματα ἐν εἵδει μεγάλου πετάσου.

Τρίτῃ μέριμνᾳ ἐλήφθη πρὸς διατήρησιν τῶν χρωμάτων τῶν στηλῶν κατὰ τὴν μεταφορὰν πρὸς τοῦτο κατεσκευάσα μεγάλας θήκας ξυλινὰς ἐν εἵδει κιβωτίων, ἐν αἷζντο ἐτίθε αἱ καλαὶ

καὶ ὅπως δὴ ποτε διατηροῦσαι βαφὰς στηλαί, ἀσφαλιζόμεναι οὕτω καθ' ὁδὸν ἀπὸ τε τοῦ φωτὸς καὶ τῆς κύνεως, ἐν ᾧ κατὰ τὰς προγενεστέραις ἀνασκαφὰς ἠναγκάζομεν νὰ μετακομίσω αὐτὰς πάσας ἐντὸς ἀμάξης, ὅπερ ὑπῆρξε δαπανηρότατον· ἀλλὰ καὶ ἐφέτος ἐγένετο ἰκανὴ χρῆσις τοιαύτης μεταφορᾶς· πρὸς ἀποφυγὴν δὴλον ὅτι τῶν δονήσεων τοῦ κάρρου, ἐλλείψει τῶν ἀπαιτουμένων ἐλατηρίων, ἠναγκάσθην νὰ μετακομίσω τὰς ἀρίστας καὶ ὅπως δὴ ποτε εὐφορήτους στηλας ἐφ' ἀμάξης.

Διὰ τοιούτων καὶ ἄλλων παραπλησίων φροντίδων καὶ μέσων κατωρθώθη ἡ τε δέουσα ἐξαγωγή καὶ ἡ ἀσφαλὴς μεταφορὰ τῶν στηλῶν μέχρι τοῦ ἑαυτῶν ἀσύλου, τοῦ Μουσείου, ἄνευ οὐδεμιᾶς βλάβης τῶν χρωμάτων· περὶ τοῦ περαιτέρω καθαρισμοῦ, τῆς προσηκούσης συντηρήσεως καὶ ἰδρύσεως αὐτῶν ἐν ταῖς αἰθούσαις τοῦ Μουσείου παρέχω μὲν τινὰς πληροφορίας κάτω ἐν κεφ. 11, θέλω δὲ διαλάβει καὶ δι' ἰδίᾳς πραγματείας ἐν τῇ 'Αρχ. Ἐφημ. προσεχῶς δημοσιευθεσομένης.

Προέβην δὲ εἰς τε τὴν ἀνωτέρω διήγησιν περὶ ἐξαγωγῆς καὶ μεταφορᾶς τῶν στηλῶν καὶ εἰς τὴν ἀναγγελίαν τοῦ δημοσιεύματος διὰ τε λόγους ἐπιστημονικούς, ἵνα καὶ οἱ ἐν γένει συναδελφοὶ ἀρχαιολόγοι ἐν παρομοίαις περιπτώσεσι δυνηθῶσιν, ἂν θελήσωσι καὶ ἂν δέωνται, νὰ ἐπωφεληθῶσι πῶς τῆς ἐμῆς πείρας, καὶ διὰ λόγους εὐθυνῶν· διότι εὐρέθησαν οὐκ ὀλίγοι φιλοψόγου φύσει, φθονεῖς καὶ συκοφαντικῆς διαθέσεως ἄνθρωποι, μειζέλληνες τὰ πολλά, οἵτινες ἵνα τι καὶ πλεόν τῶν ἄλλων κοινῶν θνητῶν φανῶσι γινώσκοντες, μάλιστα δὲ ἵνα καὶ ἐν τῇ συναδελφικῇ ἀμίλλῃ καὶ τῷ ἀνταγωνισμῷ πρὸς ἐπιτυχίαν ὑπερτέρου δημοσίου ὑπουργήματος μειώσωσι τὸν ἀντίπαλον, διελάλησαν, ἐλλείψει ἄλλων ἐπιχειρημάτων κατ' ἐμοῦ, ὅτι ἔβλαψα τὰς στηλας, ἃς οὕτε εἶδον ἢ αὐτοὶ οὐδὲ γινώσκουσι τὰ κατ' αὐτάς· καὶ τοῦ μὲν ποθομένου ἐπέτυχον, καταλαβόντες τὰ μνημονευθέντα ὑπουργήματα ἀκονιτί, ἐμοῦ ἀπουσιάζοντος ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ἔτους ἐκάστου καὶ μὴ δυνάμενου νὰ ἀντίπω εἰς ἀγνώστους κατ' ἐμοῦ προφορικῶς τοῖς ἰσχύουσι διαδιδόμενας

τοιαύτας φήμας· τῆς ἀληθείας δὲ καὶ ἀρετῆς ἐβλάψαν οὗτοι τὰς κρηπίδας κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτοῖς· διότι σκοπὸν τοῦ ἑαυτῶν βίου θέμενοι τὴν πάσῃ τέχνῃ καὶ μηχανῇ εἰς ὑψηλὰς ἐπιστημονικὰς θέσεις τῆς πολιτείας ἡμῶν ἀναρρίχῃσιν, καὶ τοὺς κινδύνους καὶ κόπους τῆς δι' ἀληθοῦς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας ἐπικρατήσεως μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποστώσι, μηδὲ τὴν πρὸς ταῦτα σωματικὴν καὶ πνευματικὴν προπαρασκευὴν ἔχοντες, κατεδαπάνησαν τὰς ἡμέρας αὐτῶν καὶ νύκτας θαμίζοντες οἰκτροὶ παρὰ τοῖς ἰσχυροῖς, ὀχλοῦντες καὶ κολακεύοντες αὐτοὺς δυσκαπλάλκτοι, καὶ τὰ πολλὰ ἐξαπατήσαντες αὐτοὺς δι' ἐπιτηδεῖου ἐξάρσεως τῆς ἑκυτῶν ἀξίας, συκοφαντικῆς δ' ὑποτιμήσεως τῆς τῶν ἀντιπάλων, εὐχερῶν ἀμφοτέρων παρὰ μὴ γινώσκουσιν ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ τὴν ἀξίαν τῶν ἐπιστημονικῶν παραγόντων τῆς χώρας.

Οὕτω παρέστημεν ἐσχάτως ἐν τῷ καθαρμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου πρὸ ἔργου δυναμένου, ἂν μὴ ταχέως ἐπανορθωθῇ, νὰ ἐπενέγκῃ σημαντικὸν μαρασμὸν τῇ ἐπιστημονικῇ ἀναπτύξει τοῦ ἡμετέρου ἔθνους· διότι οἱ νέοι βλέποντες καὶ συζητοῦντες τὰς ἄνω μεθόδους ἐπικρατήσεως, ἐπιτυχοῦσας ἐν σημαντικῇ ἀναλογίᾳ, παράγονται λεληθότως, ἢ καὶ ἐν ἐπιγνώσει τινὲς ἀνισχύρου ὄντες ἠθικοῦ σχηματισμοῦ, εἰς μίμησιν τούτων καὶ εἰς ἀνταλλαγὴν ἄρα τοῦ ἐπιστημονικοῦ σκίμποδος, τοῦ ἀξιωματος καὶ τοῦ ἥθους, ἅτινα στοιχεῖα ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὁ ἀληθὴς ἐπιστήμων, δι' ἐπιτηδεύσεων ἀλλοτρίων καὶ μὴ ἀξίων αὐτῶ.

Ἡμεῖς προμαχόμενοι τῆς ἀληθείας καὶ τὴν μεγάλην ἐπιστημονικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἐπιζητοῦντες, πρὸς ἣν τὸ μὲν ὕλικόν πάντοτε πιστεύομεν ὅτι ὑπάρχει ἐν τοῖς νέοις τῆς φυλῆς ἡμῶν μαθηταῖς, ἡ δὲ προσήκουσα κατεύθυνσις καὶ ἑξαρσις τῆς ἐμφύτου παρ' αὐτοῖς, ὡς παρὰ παντὶ Ἑλληνι, φιλοτιμίας καὶ λεπτότητος φρενῶν δὲν παρέχεται συχάκις ὑπὸ τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τιθεμένων ἐκάστοτε ὀργάνων, ἐκφράζομεν πρὸς τοὺς ἰθύνοντας τὰ τῆς πολιτείας τὴν εὐχὴν νὰ τελέσωσιν ἀνακαθαρμόν τῆς Φιλολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, περὶ ἧς ὁ λόγος ἡμῶν ἐνταῦθα, πλήρη καὶ πραγμα-

τικόν, ἵνα μὴ μετὰ τινα ἔτη ἴδωσι τὴν δημοσίαν ἐν γένει ἐκπαίδευσιν, ἥτοι αὐτὸν τὸν κορμὸν τοῦ σώματος τῆς Πολιτείας καταλαμβανομένην ὑπὸ νόσου δυσθεραπεύτου, ἥ καὶ ὅλως ἀνιάτου.

Τὸ δὲ διάκενον τοῦ πύργου τούτου (εἰκὼν 8 τὸ Δ-Δ'-Δ'') ἐποιήθη ὁμοίως μὲν ὡς ἐν τοῖς προηγουμένοις, ἀλλ' ἐπιμελέστερον καὶ ἄνευ τῆς μεγάλης παρατηρηθείσης ἐκεῖ σπουδῆς· διότι ἡ διὰ λίθων γόμωσις αὐτοῦ ἐτελέσθη ἐν τῷ πύργῳ τούτῳ οὐχὶ ὡς ἐν ἐκείνοις, φύρδην μίγδην ῥιπτομένων στηλῶν τε καὶ λίθων μετὰ πηλοῦ, ἀλλὰ μετὰ τινος ἐπιμελείας, κτιζομένων κατὰ πλάτος τοιχαρίων τεσσάρων μὲν κατὰ τὸ πρῶτον ὑπόστρωμα, τριῶν δὲ ὑπερκειμένων εἰς τὰ μεταξὺ αὐτῶν κατὰ τὸ δεύτερον· οὕτω κατωρθώθη νὰ γένηται τὸ διάκενον συμπαγέστερον καὶ στερεώτερον ἐν αὐτῷ ἢ ἐν ἐκείνοις, ὥφελησε δὲ καὶ τὰς ῥιφθείσας στηλάς ἢ τοιαύτη πρόνοια, μὴ βλαβεῖσας ἐν τῇ ἐπιρρίψει τοσοῦτον· ὅσον ἐβλάβησαν ἐκεῖ.

Ἐπὶ τοῦ λιθίνου τούτου διακένου ἐκτίσθη τὸ πλίνθινον (εἰκὼν 8 καὶ 9 τὸ Γ-Γ'-Γ'')· ἀλλὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν διετηρήθη ἐπὶ πολὺ ὕψος, τῶν χωμάτων τῶν πλίνθινων ἐκ τῆς συχνῆς καλλιεργίας καὶ τοῦ ἐπικλινούς τῆς θέσεως ἀποχωρούντων σὺν τῷ χρόνῳ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε κατὰ τὴν Νότιον πλευρὰν μάλιστα ὑπελείφθη χῶμα 0.40 0.50 μ.· ἂν δ' ἀνεβάλετο ἡ ἀνασκαφὴ ἐπ' ὀλίγιστα ἔτι ἔτη, τὸ ἄροτρον θὰ ἤπτετο τοῦ διακένου, οἱ γεωργοὶ θὰ ἀνέτρεπον καὶ θὰ ἠφάνιζον τὰς στηλάς, αἱ δὲ βροχαὶ διεισδύουσαι εὐχερῶς οὕτω θὰ κατέστρεφον τὰ χρώματα πασῶν· οὗτος εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν τὰ μάλιστα ἐνέμειναν τῇ γνώμῃ τοῦ νὰ ἀνσκαφῶσιν ὅσον ἔνεστι τάχιστα πάντες οἱ ἐνέχοντες στηλάς πύργου· οἱ δὲ λέγοντες καὶ γράφοντες ὅτι κάλλιον θὰ ἐφυλάσσοντο αἱ στηλαὶ ἐν τοῖς κόλποις τῆς γῆς, ἀγνοοῦσι τὰ πράγματα καὶ κατεαχότα μέλη ποιητικῆς μικρολεπτότητος καὶ ῥητορικῆς ψευδομεταφορᾶς ἐκφέρουσιν.

Τοῦ διακένου τελείως ἐρευνηθέντος ἀπέμειναν οἱ ὥρατοι τοῖχοι τοῦ πύργου, τὰ μὲν ἔξω μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ πύργῳ, ποιηθέντες ἐκ κυβολίθων, εἰλημμένων

ἐπίσης ἐκ προγενεστέρων οἰκοδομημάτων, τὰ δὲ ἔσω ἀπλούστερον· διότι δὲν ἐφαίνοντο, ὡς καλυπτόμενα ὑπὸ τοῦ διακένου καθ' ὅλον τὸ ὕψος (εἰκὼν 9).

Καὶ τοὺς τοίχους τούτους μετὰ μεγάλης ἡμῶν λύπης ἤναγκάσθημεν ἐνιχυοῦ νὰ κρημνίσωμεν, διότι ἐνεῖχον πολλὰς καὶ

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἄ. τ. ΡΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 10. Τὰ ἔσω τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τρίτου πύργου μετὰ τὴν πλήρη ἐξερεύνησιν.

ἀξιολογωτάτας στήλας· ἀλλ' ἡ κατακρήμνισις ἐγένετο μετὰ πάσης εὐλαθείας, διατηρηθείσης πανταχοῦ, ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατόν, τῆς ἐξωτερικῆς ὀψέως αὐτῶν· ἡ εἰκὼν 9 δεικνύει τὴν ἐσωτερικὴν ὀψιν τοῦ τοίχου τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου τούτου πρὸ τῆς κρημνίσεως, ἡ δὲ εἰκὼν 10 τὴν αὐτὴν μετὰ τὴν κρήμνισιν· αἱ ἐντετειχισμέναι στήλαι εἶναι ἐμφανεῖς

καὶ πολυάριθμοι ἐν τῇ εἰκόνι 9, διακρίνονται δ' ἐν τῇ 10 βάθρα τινὰ ἀφελθέντα ὡς ἦσαν.

Κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα ἡρευνήθησαν κρημνισθεῖσαι τὰ ἔσω αἱ ἐσωτερικαὶ ὀφει, καὶ τῶν ἐτέρων πλευρῶν· ἡ ἐν κεφ. 10 ἐν τοῖς κάτω παρεχομένη εἰκὼν 22 δεικνύει τὴν περάτω ἐν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ πύργου τούτου καὶ τὴν μέχρι τοῦ δυνατοῦ διατήρησιν τῶν τοίχων· σημειωτέον δ' ὅτι τινὲς τῶν λίθων τῆς Νοτιοδυτικῆς γωνίας (εἰκὼν 22 τὸ Κ-Κ') εἶναι μέγιστοι, οἷους δὲν συνηντήσαμεν ἀλλαχοῦ· ἐπειδὴ δὲ ἀσφαλῶς ἐλήφθησαν ἐκ παρακειμένου προγενεστέρου οἰκοδομήματος, εἰκάζομεν ὅτι τοῦτο θὰ ἦτο ἐπιτάφιον μνημεῖον μέγα, εἰδὸς τι Μαυρσσωλλείου (ὁ τάφος τοῦ βασιλέως Δημητρίου; βλ. κάτω κεφ. 10), οὗτινος δύνανται νὰ εὐρεθῶσι τὰ ὑπόλοιπα, ἃν δὲν κατεσκάφη τότε τελείως, ὅπερ ἀπίθανον.

ὑπὸ τὴν Νοτιανατολικὴν γωνίαν κατὰ τὸ σημεῖον Σ τῆς εἰκόνος 22 ἀφήκομεν μίαν στήλην, διότι ἡ ἐξαγωγή αὐτῆς ἀπαιτεῖ πλήρη καὶ ἐπὶ πολὺ διάστημα καταστροφὴν τῆς ὠραιοτάτης ταύτης γωνίας· ἡ στήλη αὕτη, ὡς τεθεῖσα πρώτη ἐπὶ ἀνωμαλίας τοῦ βράχου πρὸς ἐξίσωσιν, εἰκάζομεν ὅτι δὲν θὰ διατηρῇ τὰς βαφάς.

Πρὸς τούτοις διετηρήσαμεν πάμπολλα χρώματα, ἐφ' ὧν ἔχουσιν ἀποτυπωθῇ παραστάσεις γραπταὶ μετὰ βαφῶν ἱκανῶν στηλῶν· τοῦτο εἶναι ἔνδειξις ὅτι κατὰ τὴν κτίσιν ἐγένετο χρῆσις πηλοῦ καὶ τούτου λίαν ἐκλεκτοῦ· ἦτο δ' ἀναγκασία ἡ χρῆσις αὐτοῦ κατὰ τὴν κτίσιν τῶν ἐσωτερικῶν ὀφειων τῶν τοίχων καὶ ὅλου τοῦ διακένου, ἅτινα ἐποιήθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διὰ μικρῶν λίθων· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν ἐξωτερικῶν ὀφειων τῶν τοίχων, ἐνθα ἐτέθησαν λαξευτοὶ κυβόλιθοι, ἐτίθετο ὀλίγος λίαν ἐκλεκτὸς πηλὸς πρὸς συγκόλλησιν αὐτῶν.

Ἡ ἀναπαράστασις τοῦ πύργου εἶναι κατὰ τὰ εἰρημένα εὐχερής· ὅτι δὲ εἶχε καὶ ἐπάλξεις ἐστεγασμέναις, ἀποδεικνύουσιν αἱ ἀφθόνως εὐρεθεῖσαι ὠραῖαι κεραμίδες, ὧν πολλὰ φέρουσι ποικίλα μονογράφηματα· τινὰ τούτων εὐρέθησαν ὅλως ὅμοια

καὶ ἐπὶ ἄλλων πύργων καὶ κτισμάτων τῆς πόλεως, τινὰ δὲ τὸ πρῶτον ἐμφανίζονται.

Ἐν τῶν τελευταίων τούτων φέρον προστύπως τὰ γράμματα **ΑΒ** θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἐρμηνεύσω β(ασιλέως) Ἀν(τιόχου), σχηματίσας καὶ ἄλλοθεν τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἐπισκευάσας τὰ περὶ τὸ 200 π. Χρ. τὸ πρῶτον κρημνισθέντα τείχη καὶ τοὺς πύργους τῶν λεγομένων Παγασῶν μετὰ τοςαύτης σπουδῆς καὶ διὰ κυλοσσιαίας δαπάνης ἤτο ὁ περίφημος βασιλεὺς τῆς Συρίας Ἀντίοχος ὁ Μέγας, καὶ ὅτι ἡ ἐπισκευὴ αὕτη ἐγένετο τῷ 191 π. Χρ. οὕτω πᾶσαι αἱ ἐν τοῖς πύργοις εὑρεθεῖσαι στῆλαι εἶναι προγενέστεραι τοῦ ἔτους τούτου· ἐπίσης ἔχω πάλαι σχηματίσει τὴν γνώμην ὅτι καὶ τὰ οὕτως ἐπισκευασθέντα τείχη τε καὶ πύργοι ὑπὸ τοῦ Ἀντιόχου ἐκρημνίσθησαν πάλιν τῷ 168 π. Χρ. κατὰ πληροφориάν τοῦ Διοδώρου ¹⁾ λέγοντος ὅτι ἡ σύγκλητος ἀπέστειλε δέκα πρεσβευτὰς «οἱ καὶ πρὸς Αἰμίλιον Μᾶρκον (·) ἐλθόντες συνεῖδον τὰ τείχη Δημητριάδος πόλεως Μακεδόνων πρῶτης καθελεῖν».

Οὕτως ἐπέρχεται τὸ ζήτημα περὶ Παγασῶν-Δημητριάδος ἀνγκινηθὲν ἐν τῇ Klio τοῦ 1911 σελ. 442 κέ. ὑπὸ τοῦ Beloch,

¹⁾ Τὸ χωρίον ἀντέγραψα ἔκ τινος λίαν παλαιᾶς ἐκδόσεως τοῦ Διοδώρου, ἣν εὔρον παρὰ τινι καθηγητῇ ἐν Βόλῳ· ἔγω σημειώσω ὡς παραπομπὴν Frg. XXI-XL c. II· ἀμφιβᾶλλον ἂν ἔγῃ καλῶς τὸ Μᾶρκον, ἀφ' οὗ ἀναμένομεν τὸν Αἰμίλιον Παῦλον. Δυστυχῶς ἡ δημοσία βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου Βόλου στερεῖται ὅλως ἀντιτύπων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων, μὴ ἐγκριθέντων τούτων, ἐμοῦ προτείνοντος πρὸς ἀγοράν, ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, ὡς ὄντων φιλολογικῶν κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ οὐχὶ ἀρχαιολογικῶν συγγραμμάτων, ἐν ᾧ ἄλλως ἔχει ἡ βιβλιοθήκη αὕτη πλήρη τὴν σειρὰν τῆς Λεωντοῦ Νομοματικῆς Ἐφημερίδος καὶ τοῦ Νέου Ἑλληνομνήμονος, ἀποστελλομένων τακτικῶς ἐγκρίσει βεβαίως τοῦ ἄνω Συμβουλίου. Εἶναι δ' ἄξιον μνείας διὰ τὸ παράδοξον τὸ ὅτι τὰ ὑπ' ἐμοῦ ἀγορασθέντα ἀντίτυπα Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἀργαίων συγγραφέων, διαθέτοντος, ἐγκρίσει τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, τὸ ἀνάλογον τῆς πρὸς ἀγοράν βιβλίων ἀναγεγραμμένης ἐν τῇ προϋπολογισμῷ τοῦ Κράτους πιστώσεως, ἀπερρίφθησαν μετ' ἐπιμονῆς καὶ ἐναντίον τῆς γνώμης αὐτοῦ τοῦ κ. Ὑπουργοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, αποτελουμένου, ὡς γνωστόν, ὑπὸ εἰδικῶν ἀρχαιολόγων (π. χ. Β. Στάη, Ἰ. Σβορνίου κ. λ.), καὶ κατελογίσθη, εἰς βάρος μου ἡ δαπάνη καὶ ἔσομένοισι πυνθόθαι!

ὅπερ ἐξετάζω προχείρως μὲν κάτω ἐν κεφ. 10, εἰς εὐθετώτε-
ρον δὲ χρόνον θὰ ἐξετάσω ἐν ἰδιαιτέρᾳ μελέτῃ· ἐν τῷ παρόντι
παραπέμπω εἰς τὰ Πρακτικά τοῦ τρίτου διεθνοῦς ἀρχαιολογι-
κοῦ συνεδρίου ἐν Ῥώμῃ, ἐνθα δημοσιεύεται περίληψις τις ἀνα-
κοινώσεώς μου πρὸς αὐτό, καίτοι λίαν σύντομος.

Στῆλαι καὶ ἄλλα λόγου ἄξια καὶ καταριθμηθέντα προχεί-
ρως ἀρχαῖα εὐρέθησαν ἐν τῷ πύργῳ τούτῳ περὶ τὰς 236· τού-
των ἀναγράφομέν τινες λίαν σπουδαίας. παραπέμποντες εἰς
προσωρινούς ἀριθμούς τοῦ Εὐρετηρίου τῶν ἀνασκαφῶν, διὰ μο-
λυβδίδος ἐπιγεγραμμένους, καὶ φέροντας δικκριτικὸν σημεῖον
ΓΓ, ἥτοι τρίτου πύργου· τχύτας θέλομεν δημοσιεύσει δεόντως
ἐν ταῖς ἀνεκδότοις Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς ἡμῶν:

- ΓΓ 1 — Ἀμώ[ριος κτλ.
» 2 — Μαχάτις | Μελανώρου | Θεσσαλονικεὺς.
» 3 — Γραπτὴ πικράστασις δύο μορφῶν καλῆς διατηρήσεως.
» 13 — Μενέλαος | Ἡγησιδήμου | Ἀμφιπολίτης· ἀρίστης
διατηρήσεως καὶ ἀκέραιος γραπτὴ πικράστασις.
» 21 — Γλαῦκος | Κλεομένου | Ἀκαρνάν.
» 25 — Διόδωρος | Διοδώρου.
» 34 — Ἀσκληπιάδης | Βαγχίου· ὠραῖα κοσμήματα.
» 38 — Ἀρίστη | Ἀλεξίωνος | χαῖρε.
» 39 — Μενέλαος | Δρόμωνος.
» 42 — Κλεομένης | Κλεοφάνου.
» 45 — Ἡ μεγάλη καὶ ὠραιοτάτη γραπτὴ στήλη τῶν δύο
πολεμιστῶν, ἧς τὸ ἄνω τρίτον περίπου ἐλλείπει·
βλ. ἄνω περὶ αὐτῆς σελ. 179.
» 46 — Φίλινα Σωσιμένου | Φαρσαλία.
» 47 — Νάϊσκος μεθ' ὠραίας γραπτῆς παραστάσεως.
» 48 — Στήλη τριῶν μορφῶν γραπτῶν ὠραίας διατηρήσεως.
» 49 — Ἀριστὶς | Αἰτάλου.
» 53 — Σωσιβίου ἥρωος. Νάϊσκος μετὰ λαμπρᾶς γραπτῆς
παραστάσεως ἀκέραιος.
» 54 — Ἀντοχος | Ἀντόλεω.

- ΓΓ 55 — Ζωπύρα | Ζωΐλου.
- » 57 — Ῥόδιον Κλέωνος | γυνή χαῖρε. Ὡραιοτάτη παράστασις γραπτῇ κατακεκλιμένης γυναικός.
- » 58 — Διονύσιος | Ἀρτεμιδώρου | Ἀράδιος.
- » 59 — Ναῖσκος ἀκέραιος μετ' ἐξαίρετου γραπτῆς παραστάσεως.
- » 64 — Δᾶξος | Δεοννάτου· τὸ πρῶτον ὄνομα Ἰλλυρικόν.
- » ~~65~~ — Κράτεια | Μένωνος.
- » 67 — Αἰσχίνης | Κηφισίου.
- » 69 — Ἡδεῖα | Ἑρμαφίλου.
- » 70 — Φίλιππα | Διονυσίου· ἐξαίρετα γραπτὰ κοσμήματα.
- » 74 — Ἄννη | Περδίκκου | Βαργασσηνή.
- » 76 — Ἀριστόνικος | Ἀρίστιωνος· ἀρίστη γραπτῇ παράστασις.
- » 77 — Κλεοπάτρα | Γευθανίωνος | χαῖρε· τὸ πατρικὸν φαίνεται ὄν Ἰουδαϊκόν.
- » 82 — Ζωΐλος | Ἀναξαγόρου· | Βουλομά(χ)α | Μελεάγρου· καλὴ γραπτῇ παράστασις ἀκέραιος.
- » 90 — Ἐξαίρετον ἀνάγλυφον πλουσίως γραπτὸν νεκρικοῦ συμποσίου.
- » 91 — Ἑρμαγένης | Ἀρχίππου | Αἴνιος.
- » 95 — Μετιτὸν Μικίμ | Ἀβδελήβ· | Ἀσκαλωνίτης· τὰ ὀνόματα καθαρῶς Ἰουδαῖστί ἐξενηνεγμένα.
- » 96 — Νοήμ Ἀὸς Ἀργές· ὡς ἐν τῇ προηγουμένῃ.
- » 97 — Ἀρτεμίδωρος | Βίθνος | Μυσός.
- » 99 — Ταρούλας κτλ..
- » 100 — Ὡραία παράστασις γραπτῇ· Νίκανδρος κτλ..
- » 102 — Ζήνων | Ἀντιπάτρου | Ἀσκαλωνίτου.
- » 103 — Ζωπύρα | Νικολάου.
- » 107 — Εὐμάθης | χαῖρε Ὡραία ταινία πορφυρᾶ.
- » 109 — Νικοσιράτη | Παρμενίσκου | Ἀθ(η)ναία.
- » 111 — Δημήτριος | Ὀλύνπου· ἐξόχου διατηρήσεως γραπτῇ παράστασις ἀκέραιος.
- » 114 — Κάτω τμήμα ἀρίστης γραπτῆς παραστάσεως.

- ΓΓ 117 — Ναΐσκος· ὠραία παράστασις ἀρτιτόκου γυναικός·
πρβλ. ΓΓ 121.
- » 118 — Θεόδωρος | Ἀντιπάρου | Σκιάθιος.
- » 122 — Ἡρακλέων Πελλαῖος· ὠραία πορφυρᾶ ταινία.
- » 124 — Ζωπύρα | Ζωπύρου.
- » 126 — Σεύθης Λάκωνος | Λυσιμαχεὺς χαῖρε.
- » 130 — Τμῆμα ἐλεγείου.
- » 141 — Αἰσχύλος | Ὀνησίμου.
- » 144 — Νικονόα Πρωτέου Μακέτα | Κηφισοῦ γυνή.
- » 145 — Ὀροφος μεγάλου μνημείου. . . Ἀ]κεσίμου γυνή.
- » 148 — Ἀλεξάνωρ Λαμ. . . κου | Κεφαλλὸν ἐξ (Σ)άμης.
- » 151 — Μητροδώρα | Πρωτίωνος.
- » 152 — Τελεσίας Εὐκράτου.
- » 153 — Ἀγὼ Νικάνδρου· καλὴ γραπτὴ παράστασις ἀκέραιος.
- » 154 — Ἡδυτὼ | Διονυσίου· ὠραία κοσμήματα γραπτά.
- » 155 — Μοῦσις Φιλάρχου | Γομφίτης· | Πρωτεσίλαος |
Πρωτίωνος Μάγνης· καλλίστη πορφυρᾶ ταινία.
- » 163 — Θεόφιλος Κορράγου· (βλ. ἐπιγραφὰς Γόννων).
- » 166 — Κρανίχα Εὐβότιου.
- » 170 — Ἄνω ἥμισυ ὠραίας γραπτῆς παραστάσεως.
- » 175 — Ἀρτεμίδωρος | Μάκρωνος κτλ..
- » 176 — Φίλιππος Πάτρωνος· καλὴ ταινία γραπτή.
- » 187 — Κάτω τμῆμα ὠραιοτάτου γραπτοῦ νεκρικοῦ συμ-
ποσίου.
- » 178 — Καλὴ καὶ ἀκέραιος γραπτὴ παράστασις.
- » 181 — Ταρουχίνας | Χηπιούλη | Γέτης· καθαρῶς τῆς Γε-
τικῆς γλώσσης (πρβ. σημερινὴν Ῥουμανικὴν) τὰ
δύο πρῶτα ὀνόματα.
- » 182 — Λυκίδας | Θρασυμένους | Ζακύνθιος.
- » 188 — Μέσον τμῆμα ὠραιοτάτης γραπτῆς παραστάσεως.
- » 190 — Μέγας ὄροφος. Ἠγησίστρατος | Δερκίλου· ἐλεγεῖον
τετράστιχον δηλοῦν καὶ αὐτοῦ φονευθέντος ὑπὸ
ληστῶν· φαίνεται ὑπογεγραμμένος καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ
ἐλεγείου Ἀγίας Πολυκράτους.

- ΓΓ 191 — Παρμένεια | Παρμένοντος.
- » 193 — Φιλίστα Διονυσοδώρου | Μεγαρική.
- » 195 — Ἡρώως Ἀρχίππου· ναῖσκος μετὰ καλῆς διατηρήσεως γραπτοῦ νεκρικοῦ συμποσίου.
- » 201 — Ἀριστοκλῆς Ἀρίστωνος.
- » 202 — Διονύσιος | Σωκράτους· γραπτὴ παράστασις μετρίας διατηρήσεως.
- » 203 — Σατυρίων | Σατύρου· ὁμοία παράστασις.
- » 204 — Σάτυρος | Παρμενίσκου.
- » 205 — Κάτω τμήμα ἄριστα διατηρουμένη· γραπτῆς παραστάσεως, ὅφ' ἣν ἐλεγεῖτο εἴ τι καὶ εἰν Ἀῖδαο δόμοις | παρὰ Φερσεφόνη κτλ..
- » 208 — Κάτω τμήμα ὠραιότατης γραπτῆς παραστάσεως.
- » 209 — Ζήνων | Ἀντιπάτρου | Ἀσκαλωνίτης· ἐξάρετος ταινία πορφυρᾶ.
- » 216 — Μενανδρὺς Βίδυος | Θεανγελίς· ἀρίστης διατηρήσεως καὶ τέχνης γραπτὴ παράστασις ἀκέρατος.
- » 219 — Φιλοστράτη | Σωτίωνος | γυνή | Μακέτη.
- » 224 — Ἀριστομήδης | Μεσσήνιος | χαῖρε.
- » 225 — Νικόστρατος | Φιλωνίδου | Ἀκάνθιος.
- » 226 — Καλὴ γραπτὴ παράστασις.
- » 227 — Ἀρίστιον | Δερκύλου | Ἀθηναία.

6) Τέταρτος μέγας πύργος ἐνέχων γραπτὰς στήλας, ἀναθήματα καὶ μέλη ἀρχιτεκτονικά.

Ἡ εὕρεσις τοῦ τρίτου πύργου ἐπέβλεπε τὴν ἐξέτασιν καὶ ἄλλων, μήπως ὑπῆρχον ἔτι ὅμοιοι· ἐρευνήσας τοὺς μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἡλίας καὶ περαιτέρω τοὺς πρὸς τὰς Βορειοανατολικὰς κλίσεις αὐτοῦ εἶδον ὅτι ὑπῆρχον μὲν τινες ἐπηυξημένοι καὶ ἐπεσκευατμένοι πύργοι οὐχὶ μεγάλοι, δὲν θὰ ἐνεῖχον ὅμως στήλας, εἰμὴ ὀλίγας, καὶ ὅτι ἄρα ἡ ἀνασκαφὴ αὐτῶν δὲν ἦτο ἐπείγουσα.

Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐξήτησεν καὶ ὁμοίως ἔχοντας εὔρον τοὺς

ἐκ τοῦ τρίτου ἐκκينوῦντας καὶ Δυτικῶς ἐπὶ τῆς πεδιάδος
κειμένους πύργους (εἰκὼν 11 τὰ μετὰξὺ Γ-Δ)· τινὲς τούτων εἶναι
πιθανώτατον ὅτι ἐνέχουσί τινας στήλας, ὡς ἤκασα ἐξ ἀποκομ-

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἀ. τ. ΠΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 11. Γ-Γ' = ὁ τῷος πύργος πύργου στήλων ἀπὸ ἀνακατατόμενος. —
Δ = ὁ τέταρτος πύργος ἐπηρῆς καὶ ἐνέχων στήλας
(μετὰξὺ Γ-Δ ἐντὶ πύργοι, ὅν τινες ἐνέχουσι στήλας).

μάτων καὶ βάθρων ἐγγὺς εὐρεθέντων· τούτων πολλοὶ ἔχουσι
καταστροφῇ ὑπὸ τῶν νεωτέρων πρὸς ἀποφορὰν τῶν λίθων εἰς
Βόλον, ὡς εὐθέτως πρὸς τὴν ἀμαξιτὸν κείμενοι.

Ὁ τελευταῖος τούτων, κείμενος ἤδη εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ τοῦ συναφοῦς τῇ ἀκροπόλει (εἰκὼν 11 τὸ Δ), διεφάνετο ἐξαίρετικῶς μέγας· ἀνασκάψαντες δοκιμαστικῶς ἐνταῦθα εὗρομεν τὴν Νοτανατολικὴν γωνίαν τοῦ ἐπηυξημένου ἐξωτερικοῦ πύργου καὶ ἀπεκαλύψαμεν ἅπασαν τὴν Νότιον πλευρὰν καὶ μέρος τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς, διαρρήξαντες δὲ μέρος τῆς δευτέρως εὗρομεν πολλὰ τμήματα γεισωμάτων ἐξ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν λευκοῦ ὠραίου μαρμάρου, μέρος στήλης μετ' ἐπιγραφῆς APT. . . . καὶ ἑτέρας μετὰ τινων γραμμάτων.

Ἀναζητήσαντες ὅμως τὸ διάκενον, εἶδομεν ὅτι κατ' ἐξαιρέσειν πρὸς τοὺς ἄλλους ὁ πύργος οὗτος ἐσπερεῖτο διακένου ἐκ λίθων· ἀντ' αὐτοῦ ἔφερον ἐπένδυσιν ἐξ ἑτέρου τοίχου ἐσωτερικοῦ, ἀμελέστερον καὶ ἐκ μικροτέρων λίθων πεποιημένου, ἱσοπαχοῦς δὲ τῷ ἐξωτερικῷ τοίχῳ, ἤτοι 2.25+2.25· οὕτως ἀπληρτίσθη συνεχῆς λίθινος τοῖχος 4.50 περίπου μέτρων ὀλικοῦ πάχους.

Τὸ διάκενον ἐπληρώθη ἤδη ἀπὸ τῆς κατωτάτῳ ἐπιφανείας διὰ πλίνθων ὡμῶν, κτιζομένων καλῶς καὶ διηκουσῶν μέχρι τοῦ ὕψους τῶν λιθίνων τοίχων· ἐκεῖθεν ἐπὶ τε τοῦ διακένου καὶ τῶν τοίχων ἀμφοτέρων ἐκτίσθησαν πλίνθοι μόνον, καθ' ἃ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν πύργων· σημειωτέον ὅμως ὅτι δὲν ἔβημεν εἰς πολὺ μῆκος τοῦ διακένου, ἵνα βεβαιώσωμεν, ἂν ὀλόκληρον ἐποιήθη ἐκ πλίνθων· δυνατὸν εἶναι ἐσωτέρῳ νὰ ὑπάρχῃ καὶ τις ἐκ λίθων πυρῆν· ἀλλ' ἐπὶ 2-3 μ., καθ' ἃ ἔβη ἐφέτος ἡ ἀνασκαφή, μόνον πλίνθινον διάκενον συνηντήσαμεν μέχρι καὶ τοῦ κατωτάτῳ σημείου τοῦ πύργου.

Ὁ ἐξωτερικὸς λίθινος τοῖχος ἐποιήθη ἐκ λαξευτῶν ὀγκολίθων, καθ' ἃ οἱ τῶν λοιπῶν τοιούτων πύργων τὸ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ τότε ἐδάφους πρὸς τὰ κάτω μὴ φαινόμενον βάθος αὐτοῦ 2.50 μ. περίπου (τὸ ὀλικὸν ὕψος ἢ βάθος τοῦ λιθίνου τοίχου εἶναι 3-3.57 μ.) ἐποιήθη ἀμελέστερον, ἐν ᾧ 2-3 δόμοι ὑπερκείμενοι τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους καὶ φαινόμενοι ἐκτίσθησαν λίαν ἐπιμελῶς· καὶ ἐνταῦθα εἶναι ἐμφανῆς ἡ χρῆσις πηλοῦ ἐκλεκτοῦ καὶ στερεοῦ, τιθεμένου

κατὰ τε τὰς ἀρμογὰς τῶν ὀγκολίθων καὶ ἐσώτερον κατὰ τὴν διὰ λιθαρίων κτίσιν τοῦ ὑπολοίπου τῶν λιθίνων τοίχων.

Κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ταύτην ὄψιν τοῦ τοίχου οὐδεμία στήλη ἐντετελιχισμένη διεφαίνετο· μόνον τὸ διαζῶμα (κοινῶς πατούρα), τὸ ὀλίγον ὑπὲρ τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος καθ' ὅλον τὸν πύργον διήκον, ἐποιήθη ἐκ μεγάλων πλακῶν λευκοῦ μαρμαρίου, ἔχουσιν ἀπλοῦν γεῖσον· παῖσαι αἱ πλάκες αὗται εἶναι ἐμφανές ὅτι ἐλήφθησαν ἐξ ἑνὸς παλαιότερου οἰκοδομήματος, πιθανῶς ἐκ στερεοβάτου ναοῦ ἢ μεγάλου ἐπιταφίου μνημείου· οὕτω συνεπεράναμεν ἐξαγαγόντες μίαν τούτων.

Εἰς τὰ ἐνδότερα τῶν τοίχων ἀμφοτέρων εὗρομεν οὐχὶ συχνὰ τμήματα στηλῶν, ἀλλὰ σπανιώτερα· εὗρέθη ὅμως στήλη ἐν εἵδει ναῖσκου μετὰ γραπτῆς παραστάσεως, βῆσις τις πλουσίαν γεῖσων καὶ μικρὰ ἀρχιτεκτονικὰ τμήματα· ἐκ τῶν τελευταίων τούτων καὶ τῶν πλακῶν τοῦ διαζώματος ἡδύνατό τις νὰ ὑποπτεύσῃ, μήπως ὁ πύργος οὗτος περιέχῃ κατ' ἐξάίρεσιν ἀναθήματα καὶ μέλη ναοῦ, καὶ μήπως ἡ μνημονευθεῖσα στήλη δύναται νὰ συμπληρωθῇ *APT*[έμδι.

Τοιαύτη εἰκασία ὅμως εἶναι ἐν τῷ παρόντι πρόωρος· διότι δὲν ἔβη ἐφέτος ἐπὶ τοσοῦτον ἡ ἀνασκαφή, ὥστε νὰ δυνηθῇ τις νὰ εἴπῃ ἀσφαλῆ συμπεράσματα, οὐδὲ εὗρέθη ὁ ἐσωτερικὸς πύργος, ἵνα ἐξασφαλισθῇ τὸ διάκνον· ἐν λίαν προσεχεῖ μέλλοντι πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ τελείως ὁ πύργος οὗτος.

Εὗρέθησαν δὲ κατὰ τὴν δοκιμαστικὴν ἐν αὐτῷ ἀνασκαφὴν καὶ αἱ συνήθεις κεραμίδες στέγης, ὧν πολλαὶ φέρουσι ποικίλα μονογραφήματα· τινὰ τούτων δὲν ἐμφανίζονται ἐπὶ ὁμοίων εὐρημάτων τῶν λοιπῶν πύργων· εὗρέθησαν δ' ἔτι δύο χαλκᾶ ἐφθαρμένα νομίσματα, τὸ μὲν ἐντὸς τοῦ τοίχου, τὸ δ' ἔξω αὐτοῦ· παρατηρήσαμεν πρὸς τούτοις ὅτι ἐπὶ τῶν λαβῶν τῶν λαξευτῶν ὀγκολίθων ὑπάρχουσι δι' ἐντομῶν διὰ τῆς λιθογλυφικῆς περόνης ποιηθέντα μεγάλα γράμματα, ὧν ἐν Μ, ἐπὶ δὲ καταπεσόντος πάλαι ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς ὀγκολίθου Ψ.

Καὶ τῶν ὀγκολίθων ἄρα καταφαίνεται ἄλλως τε καὶ ἐκ τῶν γραμμάτων τούτων ἡ συγγένεια, ὅτι δῆλα δὴ προέρχον-

ται ἐξ ἑνὸς παλαιότερου οἰκοδομήματος, οὗ ἅπαντα τὰ μέλη ἐνετειχίσθησαν ἐπὶ τοῦ πύργου τούτου· τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἀνασχηματίσωμεν· ἐν τῷ παρόντι φαίνεται ὅτι εἶχε τρεῖς ἀνκυθμούς, ὧν ὁ μὲν τελευταῖος κατωτάτῳ ἀπηρτίζετο ἐξ ὀγκολίθων μειζόνων καὶ ὀλίγων ἐφκίνετο ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, ὁ δὲ ὑπὲρ αὐτὸν εἶχε ποιηθῆ ἐξ ὁμίων μικροτέρων καὶ ἐπιμελέστερον εἰργασμένων, καὶ ὁ τρίτος ἀνωτάτῳ ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν ὠραίων μαρμαρίνων πλακῶν, δι' ὧν ἀπετελέσθη ὁ στερεοβάτης ὅλος.

7) Τὸ Νότιον νεκροταφεῖον· τάφοι ποικίλοι Μακεδονικῶν χρόνων καὶ εὐρήματα ἐξ αὐτῶν.

Εἴχομεν ἄλλοτε εἰκάσει (Θεσσαλ. Μνημ. I σελ. 64-65, εἰκ. 30 στοιχ. ΓΠΝ) ὅτι μεταξὺ τοῦ λόφου τοῦ Ἀγίου Ἡλίου καὶ τοῦ πρώτου ἀνασκαφέντος μεγάλου πύργου ὑπῆρχε μέγα νεκροταφεῖον, ἐξ οὗ τὸ ὕλικόν τῶν στηλῶν καὶ μνημείων ἤχθη καὶ ἐνετειχίσθη ἐν τῷ μνημονευθέντι πύργῳ.

Δοκιμαστικαὶ ἐνταῦθα ἀνασκαφαὶ ἐφέτος ἐβεβλῶσαν τὴν ὑπὲρξιν αὐτοῦ, ἐκτεινομένου εὐρύτατα ἀπὸ τῶν τειχῶν πρὸς τε τὰ Καλύβια Ἀλυκῶν καὶ τὴν περὶ αὐτὰν καὶ Νοτιοδυτικῶς πρὸς τὴν πεδιάδα· ἀνεσκάψχμεν δ' ἱκνοὺς τάφους, ὧν διεκρίναμεν ἐξ κατηγορίας· ἐκ τῆς εὐρέσεως ἐπὶ τινων τῶν τάφων τούτων στηλῶν ἐπιτυμβίων, ὧν χρῆσις ἐγένετο ὡς ἐπικαλυμμάτων, συνηγόμεν ὅτι οὗτοι ἦσαν ἱκνῶς μεταγενέστεροι τῆς ἐπισκευῆς τῶν πύργων, ἥτοι τοῦ 191 π. Χ., ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς ἄνω σελ. 185· τοῦτο βεβαιοῦσι καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς κτερίσματα καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων.

Τοῦναντίον ἕτεροι τάφοι, μάλιστα οἱ πλουσιώτεροι καὶ ὧν τὰ κτερίσματα ἀνῆκον ἐμφανῶς τῇ Δ' καὶ Γ' π. Χ., ἐκατονταετηρίδι, ἐστεροῦντο στηλῶν καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν βάθρων καὶ λιθίνων παραστηριγμάτων· εἶναι φανερόν ὅτι ἐκ τούτων τῶν τάφων ἀπεκομίσθησαν αἱ στηλαὶ καὶ οἱ λοιποὶ λίθοι καὶ ἐνετειχίσθησαν ἐν τοῖς πύργοις· τάφοι τῆς Δ' π. Χ., ἐκατονταε-

τηρίδος, δυνάμενοι ἐκ κτερισμάτων νὰ χρονολογηθῶσιν οὕτω μετὰ βεβαιότητος ἢ πιθανότητος, δὲν εὐρέθησαν· πάντες οἱ τῆς τάξεως ταύτης ἀνήκουσι τῇ Γ' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδι, ἐλάχιστοι δύνανται νὰ φθάσωσι τὴν Δ' καὶ οὐδεὶς νὰ ὑπερβῇ αὐτήν. Οἱ παλαιότατοι ἄρα τάφοι τοῦ νεκροταφείου τούτου τό γε νῦν ἀνήκουσι τοῖς ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς Δημητριάδος χρόνοις, 293 π. Χρ. καὶ ἐπέκεινα (βλ. καὶ κάτω κεφ. 10).

Αἱ μνημονευθεῖσαι κατηγορίαι τῶν τάφων τούτων καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν κτερίσματα ἔχουσι κατὰ τὰς ἄχρι τοῦδε ἀνασκαφὰς ὡς ἐξῆς :

α') Οἱ παλαιότεροι καὶ πλουσιώτεροι ἐποικήθησαν ἐκ τεσσάρων ἐπιμελῶς λελαξευμένων καὶ καλῶς προσηρμοσμένων μαρμαρίνων πλακῶν, καὶ πέμπτης ἄριστα ἡρμοσμένης ἄνω ὡς πώματος· τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῶν στερεῖται χώματος, ἐκτὸς ἂν που ἡ κύπερις διὰ λεπτοτάτων ῥιζῶν εἰσέδυσεν εἰς αὐτοὺς διὰ τινος τυχὸν παλαιᾶς ῥωγμῆς, ἣ καὶ διὰ μικροτάτου διακένου, ἀφθεντός ἐν τῇ ἄρμογῇ τῶν λίθων· αἱ ῥίζαι τοῦ φυτοῦ τούτου ἔσχον σὺν τῷ χρόνῳ τὴν δύναμιν νὰ μεγαλυνθῶσιν ἐν τῷ τάφῳ καὶ νὰ ὑψώσωσιν ὀλίγον τὸ πῶμα, ἣ νὰ ἐκτοπίσωσι κατὰ τι τινὰ τῶν ὀρθῶν πλακῶν, ἀφίνουσαι οὕτω δίοδόν τινα εἰσροῆς ὑδάτων εἰς τὸν τάφον καὶ σχηματισμοῦ πηλοῦ ἢ κόνεως ἐν αὐτῷ, ἐνίοτε πληρωσάντων ὀλόκληρον τὸν τάφον.

Οἱ νεκροὶ ἐν αὐτοῖς εἶναι τεθαμμένοι, εὐρίσκονται δὲ πολλάκις ὑπόλοιπα φερέτρου ξυλίνου καὶ ἡλῶν αὐτοῦ μετὰ τῶν ὀστέων καὶ κτερισμάτων· τὰ τελευταῖα ταῦτα δὲν εἶναι πλούσια· τοῦλάχιστον ἐν τρισὶ τοιούτοις τάφοις, ἐξ ὧν ἀνεμένομεν πλούσια εὐρήματα, εἰκάζοντες ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτῶν, δὲν εὕρομεν ἀντάξια τῶν προσδοκιῶν· ἐν τῷ ἀρίστῳ εὐρέθη ζευγὸς χρυσῶν ἀνομοίων ἐνωτίων μικρῶν ἀρκούντως καλῶν, ἐν αὐτῷ δὲ καὶ τοῖς λοιποῖς ἀγγεῖά τινα πῆλινα ἀσήμαντα.

Ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ εὐρεσις πλουσιωτάτων τάφων ἐνταῦθα· διότι ἐν παρακειμένῳ μεσαιωνικῷ κτίσματι εὕρομεν τετειχισμένον τμήμα πώματος λίαν μεγάλης σαρκοφάγου ἐν εἵδει στέγης ναοῦ μετ' ἀρωτηρίων ποιηθὲν καὶ ὑπο-

δηλοῦν ὅτι προέρχεται ἐκ τάφου πλουσίου. Ἐν γένει οἱ τῆς τάξεως ταύτης τάφοι ὁμοιάζουσι πολὺ τοῖς ἐν Μητροπόλει εὑρεθεῖσι, περὶ ὧν βλ. ΠΑΕ 1911, 337 κ. ἐ. καὶ Ath. Mitt. 1912, 74.

β') Τῶν αὐτῶν καὶ τι μεταγενεστέρων χρόνων εἶναι τοῦ δευτέρου εἴδους τάφοι· οὗτοι ἀποτελοῦνται ἐκ μαρμαρίνης κυλινδρικής κάλπιδος, ὀλίγον βεβαθυσμένης τὰ ἄνω, ὅσον ἤρκει πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ὀστέων ἐνὸς καέντος νεκροῦ, καὶ ἐκ καλῶς ἡρμοσμένου πώματος· κτέρισμα οὐδὲν ἐντίθεται μετὰ τῶν ὀστέων· τοῦλάχιστον ἡμεῖς εὐρόντες δύο τοιούτους τάφους δὲν συννητήσαμεν τι κτέρισμα ἐν αὐτοῖς.

Αἱ κάλπιδες αὗται κατεχώννυντο εἰς τὴν γῆν, ἀνοιγομένου βόθρου, τὰ δὲ κτερίσματα ἐτίθεντο ἐξωθεν περὶ αὐτάς· διὰ τοῦτο οἱ ἀνασκάπτοντες καὶ συναντῶντες τοιούτους τάφους πρέπει μετὰ μεγάλης προσοχῆς νὰ ἐρευνῶσι τὰ περὶ τὴν κάλπην κάτω· ἡμεῖς μὴ προϊδόντες τοῦτο, ἐθραύσαμεν ὠραιότατον χαλκοῦν κάτοπτρον, φέρον ἀνάγλυφον γυναικείαν κεφαλὴν, ἀλλὰ διεσώσαμεν καὶ συνεκολλήσαμεν τὰ τμήματα.

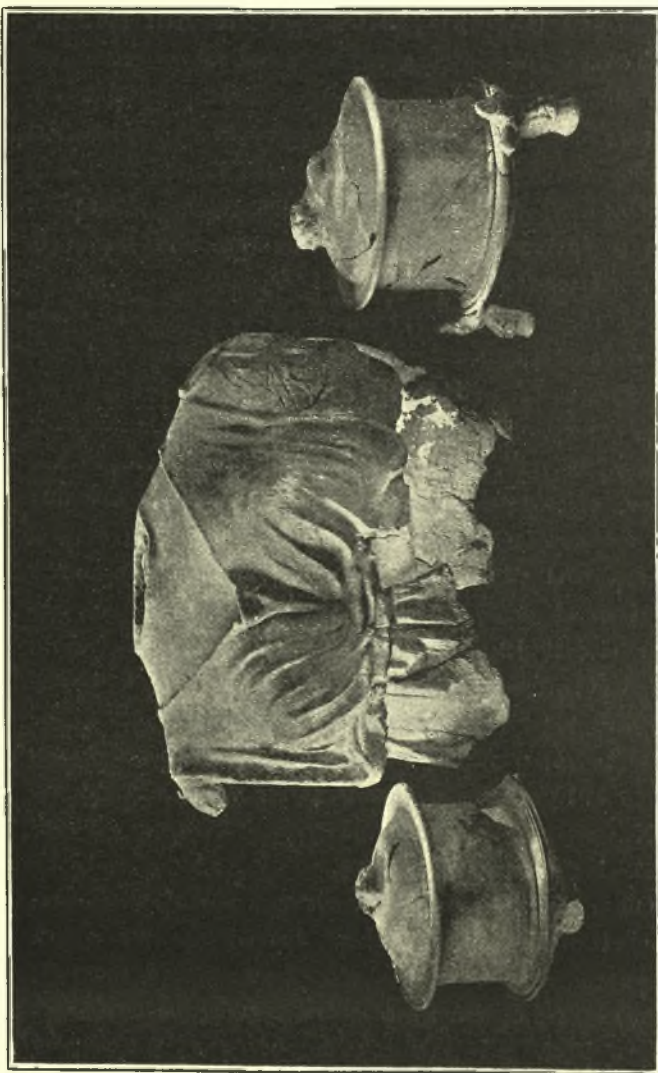
Περίεργως οἱ τάφοι οὗτοι ἐδείχθησαν πλουσιώτεροι τῶν προηγουμένων· ἐξ αὐτῶν προέρχονται αἱ κάλλισται πῆλιναι πυξίδες τῆς εἰκόνης 12· αὗται ἦσαν διερρηγμέναι, ὡς οὔσαι λεπταὶ καὶ ἀβαφεῖς καὶ πλήρεις ῥιζῶν καὶ χωμάτων, ὡς ἀπροφύλακτοι ἀπὸ τῆς εἰσροῆς ὑδάτων ἐν τοιαύτῃ θέσει.

Τῶν δύο τούτων τάξεων οἱ τάφοι εἶναι ἀσφαλῶς προγενέστεροι τοῦ 191 π. Χρ., δυνάμενοι νὰ ἐξικνῶνται μέχρι τοῦ 293 π. Χρ· εἰς τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους δύνανται νὰ ἀναχθῶσι καὶ οἱ τῆς ἐπομένης τάξεως.

γ') Οὗτοι ἐποιήθησαν κατὰ τὸ σύστημα τῶν α', ἀλλ' εὐτελέστερον· αἱ πλάκες αἱ ὀρθαὶ εἶναι ἀμελῶς ἐξεργασμέναι ἢ ἀνεπεξέργαστοι, ἀντὶ δὲ ἐνὸς πώματος φέρουσι τρεῖς ἢ τέσσαρες εὐτελεῖς πλάκας πρὸς ἐπικάλυψιν· ἐννοεῖται ὅτι οὗτοι εὐρέθησαν πλήρεις ῥιζῶν καὶ χωμάτων, δυνάμενων νὰ διεισδύωσιν εὐχερῶς· τὰ ἐν αὐτοῖς κτερίσματα εἶναι πτωχὰ τινα ἀγγεῖα.

δ') Τάφοι κεραμοστεγεῖς· οὗτοι ἐποιήθησαν δι' ἡμικυλινδρικών μεγάλων κεραμίδων, τιθεμένων κατὰ τὸ σύστημα τῶν

ἐπὶ τῶν στεγῶν, δύο ἢ τριῶν κάτωθεν καὶ ἄνωθεν, ἀναλόγως

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἄ. τ. ΓΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 12. Πηλιναι πυξίδες ἐκ τῶν τάφων τῆς ομάδος Β—Δ' (ἐκατέρωθεν). Ἐν μέσῳ κορυμὸς πηλίνου ἀγάλματος τῆς Παιονιάδας φυναικοῦ μεγέθους ἐκ τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς.

τοῦ μήκους τοῦ σώματος τοῦ νεκροῦ· τὰ ἐκατέρωθεν κενὰ (κοινῶς κεφαλάρια) βύονται δι' ὀρθῶν ὁμοίων κεραμίδων μικρο-

τέρων ἢ διὰ θραυσμάτων ἐκ τῶν μειζόνων καὶ ὑποστηρίζονται διὰ λίθων οὐχὶ μεγάλων.

Οἱ τάφοι οὗτοι εἶναι λίαν πτωχοί, μηδὲν κτέρισμα, εἰ μὴ τι ἐνίοτε εὐτελές ἀγγεῖον ἀβαφές ἢ λύχνον περιέχοντες· οἱ χρόνοι αὐτῶν φυσικῶ τῷ λόγῳ εἶναι ἄδηλοι τούτου ἕνεκα· ἡμεῖς ὅμως ἕνεκα τοῦ βάθους, εἰς ὃ ἔκειντο, ἐσχηματίσαμεν τὴν γνώμην ὅτι εἶναι μὲν πάντως ἀρχαιότεροι τῶν δύο ἐπομένων τάξεων, δύνανται δὲ οἱ πλεῖστοι νὰ ἀνήκωσι τοῖς χρόνοις τῶν προηγουμένων.

ε') Τοῦ εἵδους τούτου οἱ τάφοι ἐποιήθησαν κατὰ περιέργον τρόπον: εὐρεθέντος δὴλα δὴ ἐδάφους συμπαγοῦς, ἐσχηματίσθη ὀρθογώνιος βόθρος, ἀνάλογος τῷ νεκρῷ, καὶ ἐθεωρήθη περιττὴ ἡ ἰδρυσις ὀρθῶν πλακῶν ἕνεκα τῆς σκληρότητος τοῦ ἐδάφους· ἐντεθέντος τοῦ νεκροῦ πιθανῶς μετὰ φερέτρου, ἐκαλύφθη τὸ ἄνοιγμα προχείρως διὰ πολλῶν πλακῶν, ἐρρίφθη τὸ χῶμα ἕως ἄνω, καὶ ἐποιήθη διὰ μικρῶν λιθαρίων ἀνωτάτω τετράγωνον κτιστόν, ἐνίοτε εἰς δύο δόμους, πρὸς ἀναγνώρισιν ἴσως.

Καὶ οἱ τάφοι οὗτοι ὑπῆρξαν λίαν πτωχοί· οἱ χρόνοι αὐτῶν εἶναι ποικίλοι· ὅτι πάντως τινὲς ἀνήκουσι τοῖς πολὺ μετὰ τὸ 191 π. Χρ. χρόνοις, ἀπέδειξεν εἰς τούτων φέρων ὡς ἐπικάλυμμα ἄλλας τε κοινὰς πλάκας καὶ στήλην ἐπιγεγραμμένην εὐτελεῖ, ἀνήκουσαν κατὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τὸ πολὺ τοῖς περὶ τὸ 200 π. Χρ. χρόνοις· δυνάτὸν καὶ πρὸ τοῦ 191 π. Χρ. νὰ ἐγίνετο χρῆσις τοιαύτης ταφῆς ὑπὸ πενεστέρων.

ς') Οἱ τῆς τάξεως ταύτης τάφοι εἶναι ἱκανῶς μεταγενέστεροι, διήκοντες καὶ μέχρι τῶν Βυζαντιακῶν χρόνων τῆς 10^{ης} καὶ ἐπέκεινα μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος· ἀπόδειξις τούτου εἶναι τὸ ὅτι κεῖνται πάντοτε ὑπεράνω τῶν προηγουμένων, μάλιστα τῶν κεραμοστεγῶν· διακρίνονται δὲ εἰς δύο ομάδας:

1) Οἱ παλαιότεροι, τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καὶ ἐπέκεινα χρόνων, καὶ σχετικῶς πλουσιώτεροι, εἶναι μεγάλοι κτιστοὶ διὰ μικρῶν πλακῶν ἢ ὀπτοπλίνθων καὶ πηλοῦ, ἀγλημιμένοι δ' ἔσωθέν τινες διὰ χονδροειδοῦς ἐρυθροῦ κονιάματος τετριμμένης κεράμου (κοι-

νῶς κορασάν) καὶ ἀσθέστου εὐτελοῦς· πολλάκις φέρουσι δύο τετραγώνους κρύπτας κατὰ τὰς πλατείας πλευράς· τοιοῦτοι τάφοι διακρίνονται ἐν τῇ εἰκόνι 13 παρὰ τὸ Ν.

Ἐν αὐτοῖς ἀνευρίσκονται μετὰ τῶν ὀστέων ὑάλινα μόνον ἀγγεῖα λίαν ὑψηλοῦ λαίμου καὶ ἀκόμψου στρογγύλης κοιλίας, πολυάριθμα πολλάκις ἐν ἐνὶ τάφῳ, καὶ τινες χαλκοὶ κρίκοι· πολλὰ τῶν ἀγγείων εἶναι ἤδη τεθραυσμένα ἐν τῷ τάφῳ.

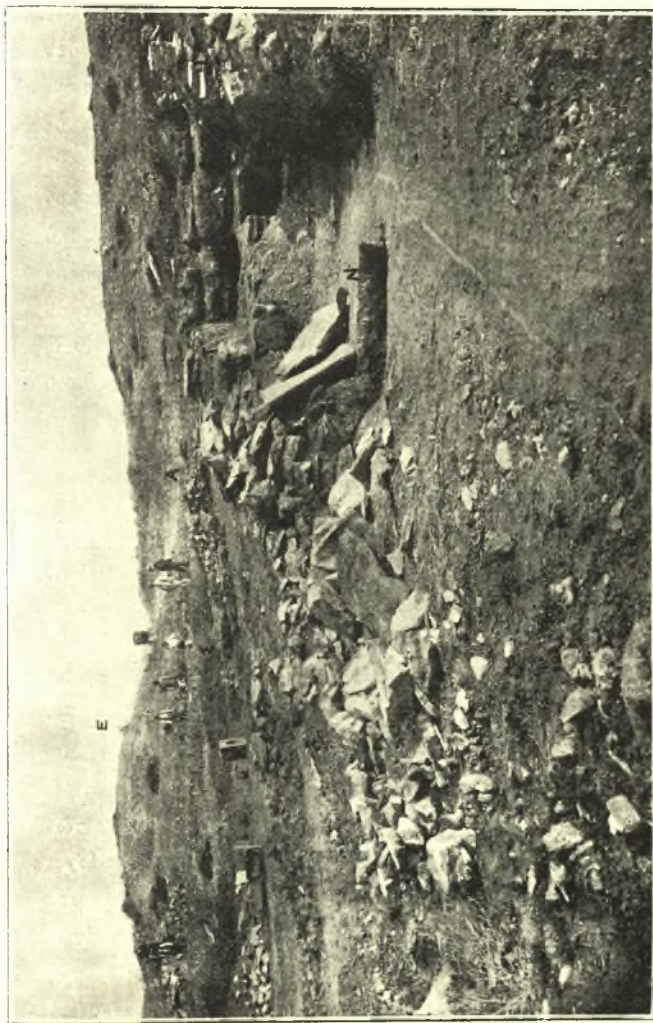
2) Ἕτεροι τάφοι ἔτι μεταγενέστεροι κεῖνται εἰς ἐλάχιστον βάθος ἀπὸ τοῦ νῦν ἐδάφους· οὗτοι ἔχουσι ποιηθῆ δι' ἀκατεργάστων τεσσάρων εὐτελῶν πλακῶν καὶ πέμπτης ὡς πώματος, δὲν περιέχουσι δ' οὐδὲν κτέρισμα.

Τὴν περαιτέρω ἔρευναν τοῦ νεκροταφείου τούτου, ἐξ οὗ ἐλπίζομεν νὰ εὕρωμεν σημαντικώτατα κτερίσματα, οἷα τὰ μνημονευθέντα ἐν Μητροπόλει, ἀνέκοψεν ἡ εὕρεσις τοῦ ἱεροῦ τῆς Πασικράτας, περὶ οὗ βλ. τὸ εὐθὺς ἐπόμενον κεφάλαιον.

8) *Ἱερὸν Πασικράτας· πῆλινα καὶ μαρμάρινα ἀγάλματα καὶ ἀγαλμάτια, βωμοί, στήλαι ἀναθηματικαὶ κτι· κεφαλὴ μαρμαρίνη τῆς θεᾶς.*

Ἐν ᾧ ἡσυχολούμεθα εἰς τὴν ἔρευναν τῶν προηγουμένων τάφων, κατὰ τὴν παρακκοιλούθησιν ἐνὸς ἐξ αὐτῶν τοῦ γ' εἵδους, ἐφ' οὗ διήλθεν ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων πάλαι ποιηθεῖσα πρόχειρος ἀμαξιτός, ἡ ἄγουσα εἰς τὰς Ἀλυκὰς (εἰκὼν 13 τὸ Α) εὗρομεν εἰς ἐλάχιστον ἀπὸ τοῦ νῦν ἐδάφους βάθος τμήματα πηλίνων ἀγαλματίων· κατ' ἀρχὰς ἐνομίσσαμεν ὅτι ἀνήκουσι τῷ τάφῳ τούτῳ ἢ τινι παρακειμένῳ· ἀλλὰ παρατηρήσαντες ὅτι οἱ τάφοι ἔκειντο ἱκανῶς βαθύτερον αὐτῶν καὶ ὅτι ἐν τοῖς χώμασιν αὐτῶν τούτων ὑπῆρχον μόνον τμήματα ἀγαλματίων ὁμοίων, φέροντα μέλιναν φθοράν, ἥτις εἶναι δεῖγμα προγενεστέρας θραύσεως, συνεπεράναμεν ὅτι τὰ ἀγαλμάτια δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶχον τεθῇ ὡς κτερίσματα, ἀλλ' ὅτι ὑπῆρχον ἔνθεν κἀκεῖθεν διεσπαρμένα κατὰ τὴν τότε ἀνόρυξιν τοῦ βόθρου τῶν τάφων, ὅτι ἄρα ἦσαν παλαιότερα.

Κατόπιν ὑποπτεύσαμεν ὅτι κατὰ τὴν λεχθεῖσαν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων θὰ συνήντησαν οἱ ἐργάται τάφους

ΔΗΜΗΤΡΙΣ (ἄ. τ. ΡΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 13. Τάφοι, πύργοι καὶ ἱερὸν Παιονικῶν. — E = ὁ πέμπτος πλήρης στήλῶν πύργος ἅρτι ἀνακαταπτόμενος. — A = ἡ θέσις τῶν πρώτων εὐρεθέντων πηλίνων ἀγαλμάτων. — Σ = ἡ θέσις τῆς πρώτης εὐρεθείσης ἀναθηματικῆς τῇ Παιονικῇ στήλῃ. — T = τοῖχος πηλοκτίστου μεταγενεστέρου οἰκοδομήματος. — N = τάφοι τῆς ομάδος Γ.

περιέχοντας ἀγαλμάτια καὶ διεσχόρπισαν αὐτά· ἀλλ' εὐθὺς ἤρετο τοιαύτη ὑπόθεσις ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι καὶ ἐντὸς τῶν

παρακειμένων ἀνεπηρεάστων τάφων εὐρίσκοντο τμημάτια ἀγαλματίων, τῶν τάφων δὲ τούτων δὲν ᾤψατο ἡ μνημονευθεῖσα διάνοιξις· ἐξ ἄλλου μόνον κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ἐφ' ὠρισμένον διάστημα εὐρίσκοντο, οὐχὶ δὲ μακρότερον ἐντὸς ὁμοίων τάφων.

Τούτων ἕνεκα κατέληξα ἐνωρὶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν πρόκειται περὶ κτερισμάτων τάφων, ἀλλὰ περὶ ἀναθημάτων, καὶ ὅτι ἐγγύς που πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἱερόν τι· ἀφείς δὲ τοὺς τάφους ἡσχολήθην εἰς τὴν εὔρεσιν τοῦ ἱεροῦ.

Οὕτω παρετήρησα ὅτι καὶ περὶ τῆς ὁδοῦ ὑπῆρχον διεσπαρμένα ἐν τοῖς ἀγροῖς τμήματα ἀγαλματίων· μετ' οὐ πολὺ εὑρομεν μέγα μεσαιωνικὸν ἀσθεστόκτιστον οἰκοδόμημα διῆκον λίαν βαθέως (εἰκὼν 13 τὸ Μ)· ἐπὶ τῶν τοίχων αὐτοῦ, ἐνιαχοῦ ἀποκαλυφθέντων, μικρά τις χρῆσις ἀρχαίου ὕλικου εἶχε γίνεи, διότι μόνον ἐπιμήκης λίθος καλῶς εἰργασμένος ἐξ ἀναβαθμοῦ ἀρχαίου ναοῦ εὐρέθη καὶ ἤμισυ μεγάλου πώματος σαρκοφάγου, οὗ ἐμνήσθην ἐν τοῖς ἄνω σελ. 194.

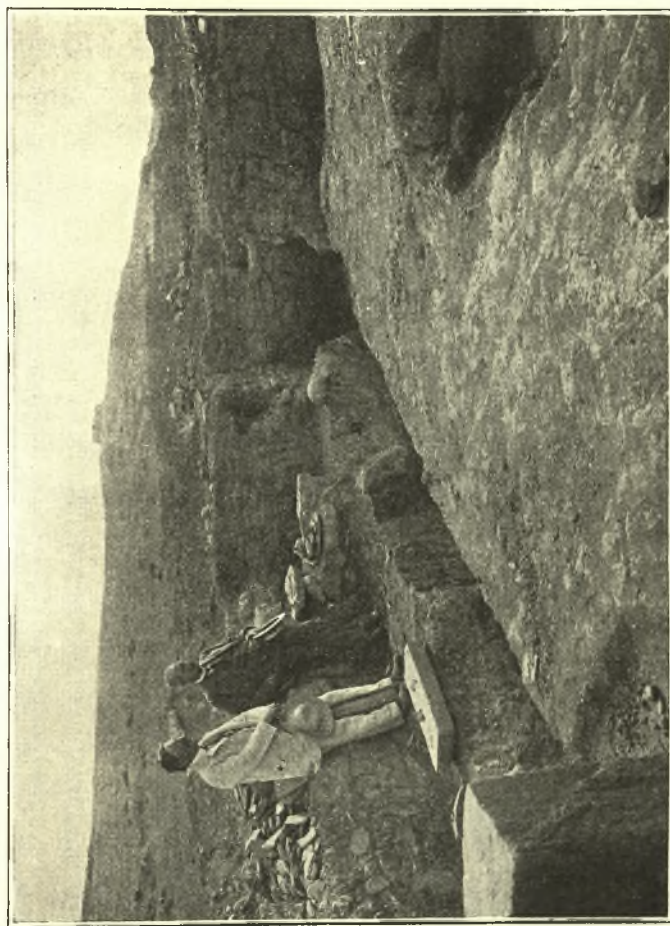
Τούτου ἕνεκα ἐγκαταλιπόντες αὐτὸ καὶ βεβαιωθέντες ἔτι μᾶλλον περὶ ὑπάρξεως τοῦ ἱεροῦ, ἐχωρήσαμεν Βορειότερον, εὐρόντες ἐν τῷ ἀγρῷ εἰς μικρὸν βάθος μέγαν πώρινον σπόνδυλον, λίαν ἐφθαρμένον καὶ μὴ κατὰ χώραν κείμενον, καὶ τμήματα κυβολίθων μετὰ γεισωμάτων λεῖα καλλίστης ἐργασίας, ἐκ παραστάδων ναοῦ ἐμφανῶς προερχόμενα, ἀλλ' ἐφθαρμένα καὶ ὑπὸ τῶν καλλιεργητῶν τοῦ ἀγροῦ διεσκορπισμένα (εἰκὼν 13 τὸ Σ).

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἐζήτησαμεν τὸν νκὸν μεταξὺ τῶν δύο τούτων σημείων, ἤτοι τοῦ σπονδύλου καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ οἰκοδομήματος, καθ' ἣν ἔκτασιν περιωρίζοντο τὰ τμήματα τῶν ἀγαλματίων· κατὰ τὸ μέσον τοῦ διαστήματος τούτου ὑπάρχει ὕψωμα γῆς ἐν εἴδει ταπεινοῦ λόφου, ἐνθα ἀνασκάψαντες εὑρομεν τοιχάρια πληόκτιστα μικρῶν οἰκοδομημάτων ἀδήλων χρόνων (εἰκὼν 13 τὸ Τ), πάντως ὅμως ἀρχαιοτέρων τῶν τάφων τῆς τάξεως 5· διότι τινὲς τούτων ᾤψαντο τῶν τοίχων καὶ διέρρηξάν που αὐτούς· ἦσαν ἄρα οἱ τάφοι μεταγενέστεροι (εἰκὼν 13 τὸ Ν-Ν').

Παρὰ τὰ τοιχάρια ταῦτα εὑρομεν μικροὺς βόθρους, ἐπίτηδες

πεποιημένους καὶ πλήρεις πηλίνων ἀγαλματίων (εἰκὼν 15 τὸ B-B'-B''-B'''). ἦτο λοιπὸν ἐμφανὲς ὅτι οἱ ἱερεῖς ἢ αἱ ἱέρειαι τοῦ ἱεροῦ, πληθυνομένων τῶν ἀναθημάτων καὶ μὴ ὑπάρχοντος

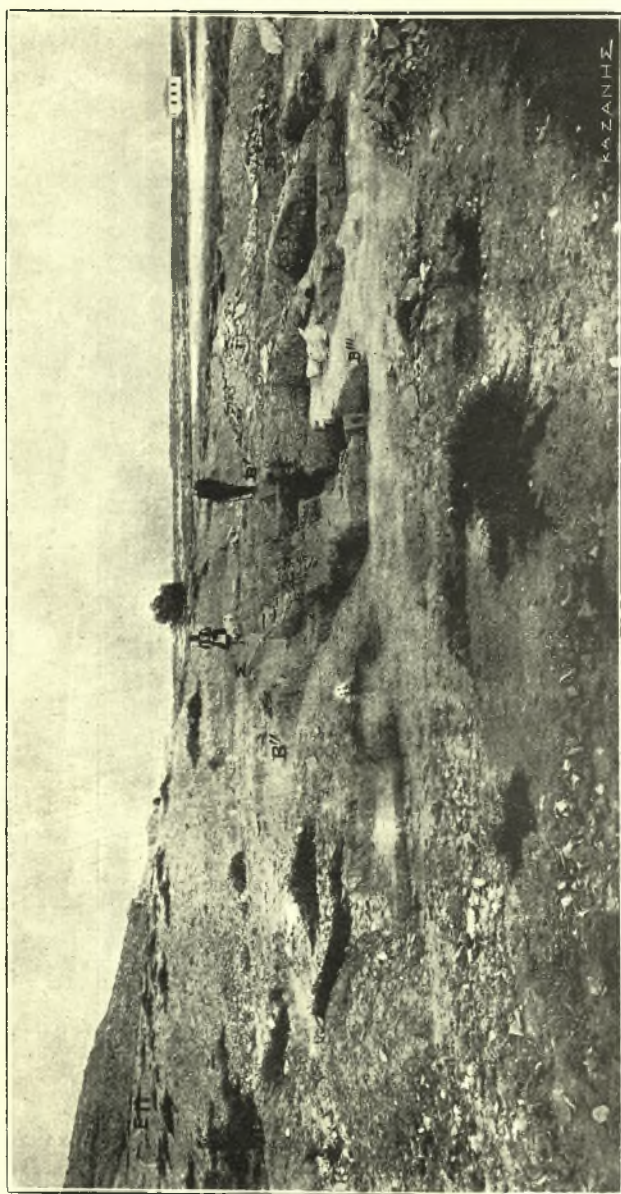

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἄ. τ. ΓΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 14. Ἱερὸν Πασικράτας· μεταγενέστερα πηλόκτιστα οἰκήματα ἐπ' αὐτοῦ.
B-B' = βόθροι ὡς ἀποθέται ἀναθημάτων.—Π = ἡ θύρα τοῦ βόθρου,
ἐνθα εἰσέρθη ἡ κεφαλὴ τῆς Πασικράτας (βλ. εἰκ. 19-20).

χώρου ἐκθέσεως αὐτῶν, κατεχώννυον πολλά· ἐν τῶν τοιχαρίων εὐρέθη ἀπτόμενον βοθρίσκου ἀγαλματίων, κειμένων ὑπὸ τοῦς τελευταίους λίθους τῶν θεμελίων αὐτοῦ· ἦτο ἄρα τὸ οἶκημα,

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἄ. τ. ΠΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 15. Ἱερὸν Παιονότατος.— Σ ==πλάκες τοῦ στεροβοῦτον αὐτοῦ.— $B-B'''$ ==μικροὶ βόθροι ὡς ἀποθέται ἀναθημάτων.— $E\P$ ==ὁ E' πύργος πλήρης σπηλῶν μήτω ἀνακαφεῖς.

ὃ ἀνήκει τὸ τοιχάριον τοῦτο, μεταγενέστερον τοῦ ἀποθέτου τῶν ἀγαλματίων.

Ἀλλὰ καὶ τὰ συναφῇ τούτῳ ὅμοια μικρὰ κτίσματα ἀπεδεικνύοντο ἀσφαλῶς, ἢ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὡς ὄντα οὐχὶ οἰκήματα ἱερῶν ἢ ὁμοίων, σύγχρονα τῷ ἀναζητουμένῳ ναῷ, ἀλλὰ μεταγενέστερα, ποιηθέντα ἢ μετὰ τὴν τελείαν ἐγκατάλειψιν αὐτοῦ, ἢ τοῦλάχιστον μετὰ τινὰ ἐπιδιόρθωσιν ἢ ἐπισκευὴν τοῦ ἱεροῦ εἰς ὑστέρους χρόνους· διότι εὗρομεν βόθρον στήλης ὡς βάσιν παραθύρου τοῦ κεντρικοῦ τῶν κτισμάτων τούτων.

Ἐμπροσθεν τοῦ παραθύρου τούτου καὶ ὑπὸ τὸ ἐξισθέν, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς δάπεδον τοῦ οἰκήματος, ἔδαφος (εἰκὼν 14 ἢ λοξὴ τάφος), εἶδομεν ὅτι τὸ χῶμα δὲν ἦτο συμπαγὲς πανταχοῦ· παρακολουθήσαντες ἐνταῦθα τὸ μὴ συμπαγὲς χῶμα, εὗρομεν εἰς ἱκανὸν βάθος ἐσχηματισμένον ἀρκούντως μέγαν βόθρον (εἰκὼν 14 τὸ Β-Β') καὶ ἐν αὐτῷ μικροὺς τινὰς ἐπιγεγραμμένους βωμοὺς καὶ ἀγαλμάτια μαρμάρου Παρίου, στήλας ἀναθηματικὰς καὶ τὴν ὠραίαν κεφαλὴν τῆς Πασικράτας (εἰκὼν 14 παρὰ τὸ Γ).

Ἐκ τούτου κατέστη ἐμφανὲς ὅτι οἱ ποιήσαντες τὸ κτίσμα τὸ πηλόκτιστον κατὰ τύχην δὲν συνήντησαν τὸν βόθρον τοῦτον· ὀλίγον περαιτέρω καὶ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος εὗρομεν εἰς μικρὸν βάθος πῆλινα ἀγαλμάτια, βωμοὺς ἐξαιρέτως πολυτελοῦς κοσμήσεως πηλίνους, ἀγγεῖα, λύχνους, ὅμοια μικρὰ ἀναθήματα, καὶ τινὰς κεφαλὰς καὶ κορμοὺς μαρμαρίνων ἀγαλματίων, ἔτι δὲ κορμὸν μεγάλου πηλίνου ἀγάλματος φυσικοῦ μεγέθους (εἰκὼν 12 τὸ Α).

Ἀλλ' ἔχνη τοῦ ναοῦ ἢ τοῦ ἱεροῦ κατὰ χώραν δὲν συνήντημεν πρὸς τὴν διεύθυνσιν ταύτην· ἔβημεν λοιπὸν πρὸς τὴν ἀντίθετον, ἥτοι ἐγγύτατα καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ὁδοῦ τῆς διανοιχθείσης πάλαι ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὡς εἵπομεν ἐν τοῖς ἄνω· ἐνταῦθα τέλος εὗρομεν τὸν στερεοβάτην τοῦ ναοῦ ἐκ λαξευτῶν ὑπομελαινῶν πλακῶν, ἄριστα εἰργασμένων καὶ προσηρμοσμένων (εἰκὼν 15 τὸ Σ)· δυστυχῶς ἢ μὲν ὁδὸς ἤψατο τοῦ στερεοβάτου καὶ οὕτως εἶχε καταστραφῇ ἢ Ἀνατολικὴ πλευρᾷ, τὰ δὲ μετα-

γενέστερα κτίσματα καὶ οἱ τάφοι τοῦ εἶδους ς' ἤψαντο τοῦ Νοτίου ἡμίσεος αὐτοῦ καὶ ἐπήνεγκαν τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ· ἐσώθη ἄρα ἡ Βορειοδυτικὴ γωνία καὶ μέρος τῶν πλευρῶν τούτων.

Κατὰ τὸν μετὰξὺ χρόνον εἴχομεν ἐπιχειρήσει τὴν ἔρευναν

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἄ. τ. ΠΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 16. Πήλινα ἀγαλμάτια ἀκέραια ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Παισκράτας.

παρακειμένου πύργου, περὶ οὗ βλ. τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον, διατάχθημεν δὲ νὰ ἐπιμεληθῶμεν τοῦ καθαρισμοῦ καὶ τῆς ἐν τῷ Μουσείῳ ἰδρύσεως τῶν στηλῶν· τούτων ἕνεκα, ἐπιλιπόντων καὶ τῶν ὑπὸ τε τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς Λιμενικῆς Ἐπιτροπείας Βόλου χορηγηθέντων χρημάτων, ἡναγκάσθημεν νὰ

ἀναβάλλωμεν τὴν ἀνασκαφὴν τῆς δαψιλέστατα εὐρήματα παρασχούσης ταύτης θέσεως· ἐννοεῖται ὅτι πρώτη ἐργασία κατὰ τὸ ἐρχόμενον ἔτος ἐπιβάλλεται νὰ τελεσθῇ ἐνταῦθα καὶ εἰς μείζονα ἔκτασιν, διότι αἱ ἄχρι τοῦδε ἐργασίαι ἡμῶν ἐπὶ τοῦ χώρου τούτου μολὶς ὡς σκαφικαὶ ἀπόπειραι πρέπει νὰ λογίζωνται,

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἄ. τ. ΠΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 17. Πήλινα ἀγαλμάτια ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Πασικράτας.

δι' ὧν ὅμως καθωρίσθη ἐντελῶς ἡ πλήρης περαιτέρω ἀνασκαφή.

Τῶν δὲ εὐρημάτων παρέχμεν ὡς δεῖγμα μόνον ὀλίγας εἰκόνας, διότι προτιθέμεθα νὰ διαλάβωμεν εὐρύτερον περὶ αὐτῶν ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημ. ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν πλαστικῶν μνημείων Θεσσαλίας, ἔνθα καὶ περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς θεᾶς καὶ τῆς λατρείας αὐτῆς θὰ λεχθῶσι τὰ δέοντα (βλ. νῦν ΑΕ 1910, 398).

Ἡ εἰκὼν 16 ἀποδίδει τινὰ τῶν ἀκεραίων καὶ κάλλιον διατηρηθέντων πηλίνων ἀγαλματίων· ἐν αὐτοῖς εὐχερῶς διακρίνεται οἱ τύποις Ἀφροδιτῶν λουομένων, ἀναδυομένων κττ., γνω-

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (ἀ. τ. ΓΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 18. Δύο ἀγαλμάτια Παρίου μαρμάρου καὶ πόρινοι βωμοὶ ἐπιγεγραμμένοι (Πρωτῆς | Πασικράτα | εὐχὴν) ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Πασικράτας.

στῶν ἐξ ἀγαλμάτων περιφήμων τῆς Δ'-Γ' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος· ἐπίσης οὐκ ὀλίγαι τῶν γυναικῶν, αἵτινες παρίστανται ἐνταῦθα, ἔχουσι τὴν χάριν καὶ κομψότητα, ἣν εἰς μείζονα βαθ-

μὸν συναντῶμεν ἐν ταῖς Ταναγραίαις κόραις τῶν μνημονευθέντων χρόνων.

Ἐν τῇ εἰκόνι 17 ὑπάρχουσί τινα ἀκέραια ἀγαλμάτια καὶ

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἄ. τ. ΠΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 19. Ἡ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Πασικράτας εὐρεθεῖσα κεφαλὴ (βλ. εἰκ. 20) πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ (κατὰ τὸν δεξιὸν κρόταφον).

κορμοὶ ἢ τμήματα ἑτέρων ἐξάριετον εἶναι τὸ ἐν μέσῳ τῆς τρίτης ἐκ τῶν ἄνω σειρᾶς ἀγαλμάτιον θηλαζούσης νεαρᾶς γυναικός, ἃξια δὲ λόγου τὸ ἐν μέσῳ τῆς δευτέρας, δι' οὗ ἴσως παρέχεται ἡ μορφή καὶ στάσις τῆς λατρευομένης θεᾶς.

Ἡ εἰκὼν 18 ἀποδίδει δύο ἀγάλματα Παρίου μαρμάρου

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἄ. τ. ΠΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 20. "Ἐνθετος κεφαλὴ μετὰ λαιμοῦ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους τῆς Πασικράτας, Παρίου πιθανῶς μαρμάρου, ἄρτι ἐξαχθεῖσα" (κατὰ τὸν ἀριστερὸν κρόταφον).

(τοῦ ἀριστεροῦ ἡ κεφαλὴ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἀνήκη τῷ ἀγάλματι τούτῳ) καὶ ἕνα βωμὸν μικρὸν μαρμάρινον, οὗ ἡ ἐπιγραφὴ

μηνύει ὅτι καὶ κατὰ τὴν Α'-Β' μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδα ἐλατρεύετο ἔτι ἡ θεά.

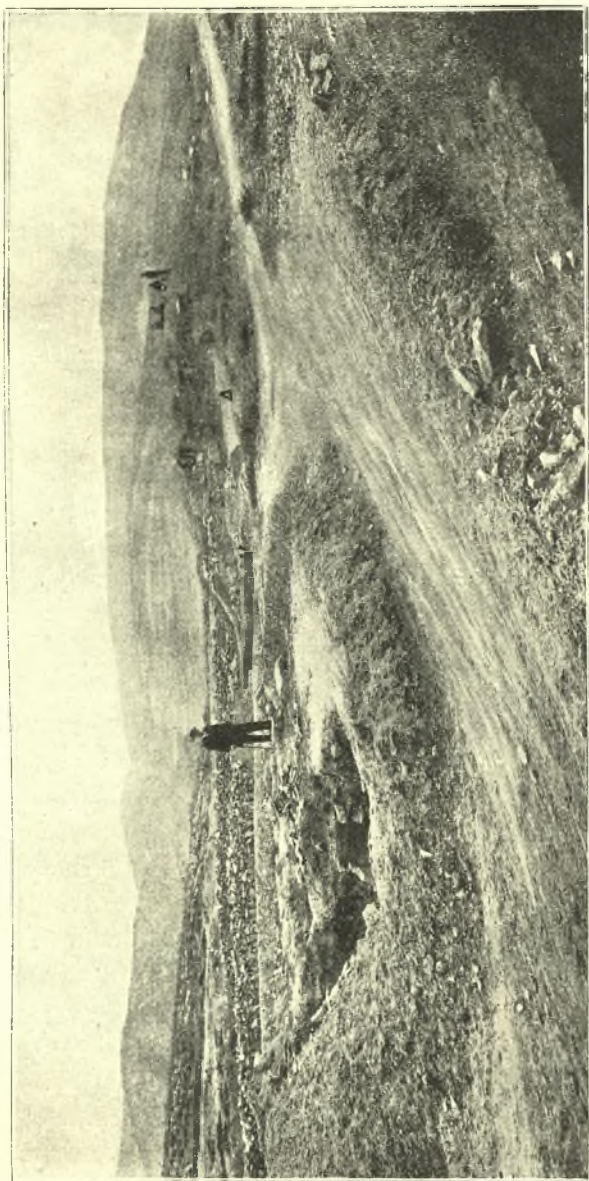
Τέλος αἱ εἰκόνες 19 καὶ 20 ἀποδίδουσι τὴν μεγάλην μαρμαρίνην κεφαλὴν τῆς Πασικράτας, ἥτις ἦτο ἔνθετος εἰς τὸν κορμὸν καὶ ὀπισθεν ἐξισωμένη, διότι πιθανῶς ἀπῆτει τοῦτο ἡ θέσις τοῦ μεγάλου ἀγάλματος ἐν τῷ μικρῷ σηκῷ τοῦ ἱεροῦ· ἐτελέσθη δ' ἡ φωτογράφησις πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ τῆς κεφαλῆς εὐθὺς μετὰ τὴν εὑρεσιν· τῆς αὐτῆς μετὰ τὸν καθαρισμὸν εἰκόνα θὰ δημοσιεύσωμεν ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημ., ὡς εἴπομεν ἄνω.

9) Πέμπτος μέγας πύργος ἐνέχων γραπτὰς στήλας καὶ ἴσως ἀναθήματα.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν πρὸς εὑρεσιν τοῦ ἱεροῦ τῆς Πασικράτας, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς πρώτης εἰς αὐτὴν ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς, ὑποπεύσαμεν ὅτι ὁ παρκαείμενος πύργος (εἰκὼν 13 τὸ Ε καὶ 15 τὸ ΕΠ) ἔπρεπε νὰ ἐρευνηθῇ δοκιμαστικῶς, μὴπως περιεῖχεν ἐπιτυμβίους στήλας ἐκ τοῦ ἐγγυὲς νεκροταφείου, καὶ μάλιστα ἀναθηματικὰς ἐκ τοῦ ἐγγύτερον ἱεροῦ· ἔπρεπε δὲ νὰ ἐρευνηθῇ οὗτος πρότερον ἐκ λόγων οἰκονομίας τῶν χωμάτων· διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀπορριφθῶσι τὰ χώματα καὶ οἱ περιττοὶ λίθοι ἐξ αὐτοῦ μετὰ τὴν πλήρη ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ πρὸ αὐτῆς, ὡς μὴ ὑπαρχούσης πρὸς ταῦτα ἐτέρας διόδου πλὴν τῆς διὰ τοῦ χώρου τούτου, πάσης ἄλλης παρεχούσης μεγάλας δυσχερείας καὶ ὑπερδιπλασιαζούσης διὰ τοῦτο τὰς δαπάνας ἄνευ σπουδαίου λόγου.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ πύργου τούτου παρουσίασεν ἐνωρὶς ὑπαρξιν ἐπαυξήσεως (εἰκὼν 21 τὸ επ) καὶ ἐπισκευῆς, λίθινον διακενον (εἰκὼν 21 τὸ Δ), στήλας γραπτὰς. βάρβα κατ.· εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς εὑρέθησαν πολλοὶ μεταγενέστεροι τάφοι τοῦ δευτέρου εἴδους τῆς τάξεως ς', βαθύτερον δὲ κεραμοστεγεῖς εἰς τὸ τέρμα τοῦ διακένου καὶ ὑπ' αὐτό, καὶ εἰς ὠρᾶτος τῆς τάξεως α', κείμενος ἐγγύτατα τῆς Νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ τοίχου τοῦ ἐξωτερικοῦ πύργου, ἔνθα φθάσαντες οἱ τότε κτίσται καὶ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (ἄ. τ. ΓΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 21. Ἱερὸν Πασικράτιος (ἀρισστερά) καὶ ὁ πύργος Εἰζου ἀνακαπτόμενος (δεξιὰ). Ν = Νότιος πλεύρᾳ, Δ = διάκενον αὐτοῦ· ΣΠ = ἡ συμπληρωμένη διὰ σιγλῶν κττ. Δυτικὴ πλεύρᾳ τοῦ πύργου τοῦτον μῆκω ἐρευνήθεισα.

ἀφαιρέσαντες τὴν ἑτέραν στενὴν τῶν ὀρθῶν πλακῶν καὶ τὸ πῶμα πρὸς θεμελίωσιν τῆς γωνίας τοῦ πύργου, θὰ ἐσύλησαν αὐτόν· εἶνα· ἄρα καὶ αὐτὸς καὶ τινες τῶν κεραμοστεγῶν, τῶν ὑπὸ τὸ διάκενον εὐρεθέντων, προγενέστεροι τοῦ 191 π. Χρ..

Καὶ ἡ μὲν μακρὰ Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ἐπηξημένου πύργου (εἰκὼν 21 τὸ ΣΓ) ἐποιήθη, καθ' ἃ αἱ τῶν λοιπῶν διὰ λαξευτῶν ὀγκολίθων, ὧν ὅμως τινές, οὐχὶ πολλοί, ἐλήφθησαν ἐκ προγενεστέρων οἰκοδομημάτων, ἐν ᾧ οἱ πλεῖστοι ἐποιήθησαν ἐπίτηδες, τὸ πρῶτον πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἐξορυχθέντες ἐκ παρακειμένης λατομίας.

Ἄλλ' ἡ Νότιος πλευρὰ (εἰκὼν 21 τὸ Ν) εὐρέθη ἡμίεργος· κατέκειντο δὴλον ὅτι βαθύτατα ὀγκολιθοὶ τινες μὴ τελείως ἱδρυμένοι, ὡς ἔδει, καὶ τὸ πάχος τοῦ τοίχου δὲν εἶχε σχηματισθῇ ἄρμοδιως διὰ λίθων, ἀλλὰ διὰ χωμάτων, οὐδὲ ἡ κτίσις αὐτοῦ δι' ἐπικειμένων δόμων ὑπῆρξε τελειωτικὴ· τούτων ἕνεκα δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἡ δὲν ἐπερατώθη ἡ πλευρὰ αὕτη ἀρχῆθεν, ἐλλείψει χρόνου ἢ δι' ἄλλον λόγον, τῷ 191 π. Χρ., ἢ εἶχε μὲν περατωθῇ τότε, ἀλλὰ τῷ 168 π. Χρ. κατὰ τὴν ἄνω ἐν σελ. 185 μνημονευθεῖσαν ἐπίτηδες κρήμινισιν διεσεισθῇ καὶ κατεστράφη ἰσχυρότερον τῶν λοιπῶν.

Ἄν συνέβαινε τὸ δεύτερον, οἱ λίθοι τοῦ τοίχου θὰ παρέκειντο ἐγγὺς πάντες ἢ τινές, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἀπεκομίσθησαν εἰς Ἀλυκὰς καὶ εἰς Κάστρον Βόλου οἱ ἐπὶ τῆς τότε ἐπιφανείας κείμενοι· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν εὐρέθησαν παρακείμενοι, εἰ μὴ ἐλάχιστοι, συμπεραίνομεν ὅτι ἡ πρώτη ὑπόθεσις φαίνεται πιθανωτέρα· ὁ ὀλίγος λοιπὸν χρόνος πρὸς ἐπισκευὴν καὶ ἡ μεγάλη ἔκτασις τῆς πόλεως θὰ ἠνάγκασε τὸν βασιλέα Ἀντίοχον νὰ ἀφήσῃ τινὰς πύργους ἀτελεῖς ἢ ἡμίεργους· ὅτι ὅμως δὲν ἀφείθη ὁ πύργος ἄχρηστος ὅλως, ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἐποιήθη. ἔστω πρὸς ὀλιγοχρόνιον καὶ ποιάν τινα χρῆσιν, ἀποδεικνύουσιν αἱ εὐρεθεῖσαι κεραμίδες στέγης.

Ἡ Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ πύργου τούτου δὲν ἀνεσκάφη εἰσέτι· ἔκ τινων προχείρων μέχρι αὐτῆς ἐξικομένων ἐργασιῶν

φαίνεται οὕσα ἐν ἀταξίᾳ, καθ' ἃ ἡ Νότιος· ἀλλὰ ἐγγύτατα αὐτῆς διήλθεν ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων πάλαι διανοιχθεῖσα ὁδὸς καὶ ἤψατο αὐτῆς πιθανώτατα (εἰκὼν 21).

Ὁ ἐσωτερικὸς πύργος εὐρέθη, καὶ ἐφθάσεν ἐνιαχοῦ ἕως αὐτοῦ ἡ ἀνασκαφή· κατὰ τὴν Βόρειον πλευρὰν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν Βορειοανατολικὴν γωνίαν διακρίνονται τοῖχοι, ἐπισκευασθέντες καὶ βαίνοντες διαφόρως ἢ ἐν ἄλλοις πύργοις τοῦτο ὑποδηλοῖ ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχε πύλη ἢ πυλῖς, ἣτις ὅμως ἐξηφανίσθη διανοιχθείσης τῆς ἀνω ὁδοῦ (εἰκὼν 21).

Ἐπὶ τῆς ἐσω ὀψews τῶν τοίχων καὶ ἐν τῷ διακένῳ, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἀνέσκαψαν καὶ ἠρευνήθησαν, εὐρέθη εἰκοσὰς περίπου στηλῶν, πασσῶν σχεδὸν εἰς τμήματα τεθραυσμένων· τινὲς διατηροῦσι βαφάς· πολλὰ τμήματα προέρχονται ἐκ μεγάλων ὀρόφων καὶ θριγκῶν μνημείων ἐπιταφίων καὶ ἡ ὑπόθεσις τῆς ὑπάρξεως πλουσιῶν ἐνταῦθα τάφων ἐνισχύεται ἐκ τούτου.

Παρὰ πᾶσαν ὅμως προσδοκίαν οὐδεμία ἀσφαλῶς ἀναθηματικὴ τῇ Πασικράτῃ στήλη ἢ τι ὅμοιον εὐρέθη μόνον κεφαλὴν πηλίνου ἀγαλματίου καὶ τινὰ τμήματα αὐτοῦ εὐρέθησαν ἐν τῷ διακένῳ· ταῦτα ὅμως δὲν εἶναι ἐπαρκῆ πρὸς βεβαίωσιν τοῦ ὅτι ὁ πύργος εἶναι ἀσφαλῶς μεταγενέστερος τοῦ ναοῦ ἢ ἱεροῦ.

Ἀλλὰ πάντως ἡ χρονολογικὴ σχέσις τῶν δύο τούτων, ἐξ ἧς θὰ ὠρίζοντο καὶ οἱ χρόνοι τοῦ ἀγάλματος τῆς Πασικράτας, ἐξαρτᾶται ἐκ πολλῶν ἔτι λόγων, δι' οὓς πᾶσα γνώμη ἐν τῷ παρόντι θὰ καθίστατο πρόωρος· μέγιστος τῶν λόγων τούτων εἶναι ἡ μὴ περάτωσις τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ πύργου τούτου καὶ τοῦ παρακειμένου· διότι δὲν δύναται τις νῦν νὰ ἀποκλείσῃ τὴν εὐρεσιν ἀναθημάτων τῇ Πασικράτῃ ἐν αὐτοῖς· ἕτερος λόγος σπουδαῖος ἐπίσης εἶναι ἡ ὑποψία, μήπως ἡμποδίσθη ἢ τε καταστροφὴ τοῦ ναοῦ καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀναθημάτων πρὸς γόμωσιν τῶν πύργων, λόγῳ εὐλαθείας.

Ὅπως δὴποτε ὅμως ἡ εὐρεσις τοῦ ἀγαλματίου ἐν τῷ διακένῳ ἀποτελεῖ ἐν τῷ παρόντι ἐπιχείρημα πρὸς παραδοχὴν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἱεροῦ πρὸ τοῦ 191 π. Χρ.· ἀλλὰ καὶ τὸ σχῆμα

τῶν γραμμάτων εὐρεθεισῶν παρὰ τὸ ἱερὸν ἀναθηματικῶν ἐπιγραφῶν καὶ τὰ ἀγαλμάτια καὶ ἀγγεῖα καθιστῶσι πλεόν ἢ βέβαιον τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ κατὰ τὴν Γ' τοῦλάχιστον π. Χρ. ἐκατονταετηρίδα καὶ μέχρι τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τῆς Δ'.

Σημειωτέον δ' ὅτι κεραμίδες στέγης μετὰ τῶν συνήθων μονογραφήματων εὐρέθησαν ἱκαναί, ἐνισχύουσαι τὰ μέγιστα τὴν γνώμην ὅτι καὶ ὁ πύργος οὗτος ἤρθη ὁπωσδήποτε εἰς τὸ ἀναγκαστὸν ὕψος, ἵνα λάβῃ τινὰ μηχανικὴν χρῆσιν, ἔστω καὶ λίαν πρόσκαιρον.

10) Ἀγνωστος πόλις παρὰ τὰς Παγασάς· ἡ ἀληθὴς Δημητριάς καὶ αἱ ἀληθεῖς Παγασαί· Νήλεια, Ὁρμένιον, Ἰωλκός.

Ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1909 ἐγγράψαμέν τινα περὶ ἀρχαίας πόλεως, ἣν τότε τὸ πρῶτον παρατηρήσαμεν ὑπάρχουσαν Νοτίως τῶν Παγασῶν· εὐρόντες εὐκχεῖσθαι ἐφέτος, περιήλθομεν τὰ κατ' αὐτὴν καὶ ἐποιήσαμεν πρόχειρον διάγραμμα τοῦ ἡμίσεος καὶ πλεόν αὐτῆς· ἔχει δὲ ὡς ἑξῆς:

Ἐκκινουῦντες ἐκ τοῦ μνημονευθέντος τρίτου πύργου Νοτίως καὶ ἀφίνοντες ἀριστερὰ τὸ λόφον τοῦ Ἀγίου Ἡλίας καὶ τὴν εἰς Ἀλμυρὸν ἀμαξιτόν, συναντῶμεν μετ' οὐ πολὺ ποτάμιον καλούμενον Λιγαρόρεμα· εὐθὺς ἀπὸ τῆς δεξιᾶς ὄχθης αὐτοῦ ἄρχεται τεῖχος (εἰκὼν 22 τὸ Γ'), τὸ μὲν πρῶτον μὴ διακρινόμενον καλῶς, καθ' ὅσον δ' ἀναβαίνομεν τὸ ὑπερκείμενον ὄρος ἐμφανὲς καθιστάμενον· ἐκ τοῦ ἐνταῦθα τέρματος αὐτοῦ φαίνεται πιθανόν ὅτι συνήπτετο μετὰ τοῦ τεύχους τῶν λεγομένων Παγασῶν ἐγγὺς πού τοῦ τρίτου πύργου καὶ τοῦ λόφου Ἀγίου Ἡλίας.

Προχωροῦντες ἐκεῖθεν πρὸς τὴν πρώτην κορυφὴν καὶ μετροῦντες δύο πύργους συναντῶμεν ἔχνη ἀβέβαια πύλην ἢ πυλίδος παρακείται ἐνταῦθα δεξιὰ ἰδρυμένον γεωδαιτικὸν σημεῖον τῆς στρατιωτικῆς χαρτογραφικῆς ὑπηρεσίας· προχωρεῖ δ' ἐμφανέστατον ἐντεῦθεν τὸ τεῖχος ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ ὄρους (εἰκὼν 22 τὸ Γ')· μετροῦμεν ἐννέα ἔτι πύργους καὶ συναντῶμεν μεγάλην πύλην, ἣν κατὰ συνθήκην ὀνομάζομεν πύλην

Ἀμφανῶν, διότι ἐντεῦθεν ἡ μετάβασις εἰς Ἀμφανάς εἶναι βραχεῖα, 2-3 χιλιομέτρων.

Οἱ τρεῖς τελευταῖοι πύργοι διατηροῦνται ἄριστα· ἐποικήθησαν δὲ καθ' ἃ οἱ ἐσωτερικοὶ πύργοι τῶν λεγομένων Παγασῶν.

Εἰκὼν 22. ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ— Ὁ πύργος Γ τελείως ἀνασκαφείς.

Κ-Κ' = δύο μέγιστοι κυβόλιθοι ἐξ ἐπιταφίου μνημείου.

ΠΑΓΑΣΑΙ— Αἱ ἀληθεῖς Παγασαί, ἄρτι εὗρεθείσα καὶ καθοριζομένη ἀρχαία πόλις.

Π-Π'''' = θέσεις τῶν πύργων· Α = ἡ ἀκρόπολις αὐτῆς.

ἦτοι τετράγωνοι, κενοὶ τὰ ἔνδον κατὰ τὸ διάκενον· δὲν ἐπεσκευάσθησαν δ' οὐδέποτε οὔτε αὐτοὶ οὔτε τὸ τεῖχος οὐδ' αὖτις, ἀλλ' εἶναι ἐπίτηδες ἀπὸ παλαιῶν χρόνων καὶ οἱ πύργοι πάντες μᾶλλον ἢ ἥττον ἰσχυρῶς κατεστραμμένοι καὶ τὸ τεῖχος διεσπασμένον καὶ κατερριμμένον.

Ἀπὸ τῆς πύλης, ἔνθα παρατηρήσαμεν πολυγωνικὴν διάταξιν τοῦ τείχους κατὰ τὸν ἀρχαϊκώτερον ρυθμόν, ἐν ᾧ καθ' ἅπασαν τὴν λοιπὴν κατασκευὴν ἐπικρατεῖ ὁ πρῶτος ἰσοδομικός, προχωρεῖ ἀείποτε ἐμφανές, ἀκολουθοῦν τὴν κορυφογραμμὴν τοῦ ὄρους τὸ τεῖχος (εἰκὼν 22 τὸ Γ''). μετροῦντες τέσσαρας πύργους ἀπὸ τῆς πύλης συναντῶμεν λατομίας πλακῶν ἐν χρήσει νῦν, καὶ εὐρίσκομεν ἐπὶ τι διάστημα πεποιημένον τὸ τεῖχος ἐκ τοιούτων τοῦ τύπου πλακῶν· ἐνταῦθα σφύζεται ἄριστα εἰς ὕψος 2.50 μ., ἀλλ' ἔχει ποιηθῆ ἀμελέστερον καὶ παρέχει ἐμφανὴ ἀρχαϊκὴν, καθ' ἃ τὸ τῶν Ἀμφικλῶν.

Μετὰ ἓνα ἔτι πύργον ἐντεῦθεν συναντῶμεν ἵχνη πυλίδος ἀβεβαίου, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐτέρας λατομίας· ἐντεῦθεν βαίνει κυκλοτερώς καθ' ὅλην τὴν Νότιον πλευρὰν τὸ τεῖχος καὶ στρέφεται ἐπὶ τοῦ ὄρους Δυτικῶς· μέχρι τῆς Νοτιοδυτικῆς γωνίας, ἔνθα τὸ ὕψιστον σημεῖον τοῦ ὄρους, ἐμετρήσαμεν ἀπ' ἀρχῆς 27 πύργους.

Νοτίως τοῦ σημείου τούτου καὶ ἔξω τῆς ἀρχαίας ταύτης πόλεως προχωροῦντες περὶ τὰ 300 μ., συναντῶμεν ἀπότομον βουνὸν ἔχοντα ἐμφανὴ ἐξωτερικῆς ἀκροπόλεως, οἷα ἡ τῆς Μαντινείας καὶ ἄλλων ἀρχαίων πόλεων (εἰκὼν 22 τὸ Α'). ὄντως δὲ ὁ βουνὸς οὗτος ἔχει τειχισθῆ διὰ τείχους ἐκ πλακῶν κατὰ τὸν ἀρχαϊκὸν ρυθμόν τοῦ τῶν Ἀμφικλῶν, ἀλλ' ἔχει οἰκτρῶς ἐρειπωθῆ.

Ἀπὸ δὲ τοῦ 27ου πύργου τῆς πόλεως τὸ τεῖχος παρατηρήσαμεν ὅτι προχωρεῖ Δυτικῶς, Βορειοδυτικῶς καὶ Βορείως ἐπὶ μακρὸν μετὰ πύργων ὁμοίων (εἰκὼν 22 τὸ Γ'''-Γ''''-Γ'''''), διατηρουμένων ἐνιαχοῦ πολὺ καλῶς, καὶ διαβαῖνον πάλιν τὸ Λιγαρόρεμα ὑψηλὰ, ἀνέρχεται πρὸς τὰς Παγασὰς (= Δημητριάδα) καὶ συνάπτεται πρὸς τὸ τεῖχος αὐτῶν κατὰ τὴν Φεραϊκὴν πύλην· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 27ου πύργου δὲν παρηκολούθησα αὐτὸ λεπτομερῶς, ἐπελθούσης τῆς νυκτός· εἶναι ὅμως ἐμφανὴς ἡ ὡς ἂν ἐκτεθεῖσα διεύθυνσις αὐτοῦ, μόνον δ' ἡ κατόπιν συνένωσις αὐτοῦ, συμπεσοῦσα ἐντὸς τῆς νεωτέρας πόλεως, εἶναι ἀφανής.

Ἡ οὕτω σχηματιζομένη πόλις εἶναι μεγάλη, ὀλίγον ὑπο-

λειπομένη κατ' ἑκτασιν τῆς τῶν λεγομένων Παγασῶν ἀλλὰ περιέργως οὔτε ἐντὸς αὐτῆς οὔτε ἐν τῇ ἀκροπόλει ὑπάρχουσιν ἐρείπια οἰκοδομημάτων· καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ θραύσματα ἀγγείων, ἐφ' ἧσον τοῦλάχιστον ἠδυνήθημεν νὰ ἐρευνήσωμεν μέρος τῆς ἔσω πόλεως, εἶναι σπάνια, μόλις παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ποταμίου Λιγαρόρεμα, ἥτοι κατὰ τὸ ἐπίπεδον τῆς πόλεως συναντώμενα, τοῦ λοιποῦ αὐτῆς ὄντος πετρώδους· ἀλλ' ἐπὶ τινων ὑψωμάτων παρατηρήσαμεν πτωχὰ τινὰ ἐρείπια ἀσημάντων ἀρχαίων οἰκοδομημάτων· κατὰ τὸ μὴ ὀφθὲν καλῶς ἔσω τμήμα Γ'''-Γ'''' τῆς εἰκ. 22 δύνανται καὶ ἀναμένονται νὰ ὑπάρχωσι πλείονα ἀρχαῖα ἔχνη τῆς ἔσω πόλεως.

Τὰ δὲ τείχη καὶ οἱ πύργοι ἐποιήθησαν ἐκ μικρῶν τὰ πολλὰ λίθων· τοὺς τεραστίους ἐκείνους λαξευτοὺς ὀγκολίθους, ὧν μεγάλην καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικὴν χρῆσιν παρατηρήσαμεν ἐν ταῖς λεγομέναις Παγασαῖς, δὲν συνκνῶμεν ἐνταῦθα· ῥυθμὸς τῆς τειχοδομίας εἶναι μὲν ὁ ἰσοδομικός, ἀλλ' ἀρχαιότερου τύπου, συγγενοῦς τῷ πολυγωνικῷ, διότι προτιμῶνται οἱ πρὸς τὸ κυβικὸν κλίνοντες λίθοι, οὐχὶ οἱ παραλληλεπίπεδοι οὐδὲ οἱ βραχεῖς τραπεζοειδεῖς· ἐνιαχοῦ ἀπηντήσαμεν, ὡς εἶπομεν ἐν τοῖς ἄνω, αὐτόχρημα πολυγωνικὸν ῥυθμόν.

Κατὰ ταῦτα οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἐποιήθησαν τὰ τείχη τῆς πόλεως ταύτης καὶ οἱ πύργοι, δὲν δύνανται νὰ εἶναι νεώτεροι τῶν ἀρχῶν που τῆς Δ' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος· τούναντίον φαίνονται τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ τέλους που τῆς Ε' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος δυνάμενοι νὰ ἐξικινῶνται· εἶναι ἄρα ταῦτα ἐμφανῶς καὶ ἀσφκλῶς ἀρχαιότερα τῶν τειχῶν τῶν λεγομένων Παγασῶν.

Ἐνταῦθα ἐπέρχεται τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ τίς εἶναι ἡ πόλις αὕτη· φυσικωτάτην ἀνάντησιν εἰς τοῦτο παρέχομεν τὸ ὅτι αὗται εἶναι αἱ Φεραϊκαὶ Παγασαί, ἥτοι ἡ ὑπὸ τῶν Φεραίων κατὰ τὸ τέρμα που τῆς Ε' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος τειχισθεῖσα πόλις, ἡ οὖσα ἐπίνειον τῶν Φερῶν, καθ' ἃ εἶπομεν ἔν τε τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1907/8, συναγχόντες πάντα τὰ σχετικὰ χωρία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, καὶ ἐν Θεσσαλ. Μνημ. I σελ. 66 κέ..

Τούτου δεκτοῦ γινομένου, ὑποχρεούμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰ ἰσχυρὰ τεῖχη τῆς Βορειοτέρας πόλεως, ἣν συνήθως καλοῦμεν Παγασάς, ὡς ποιηθέντα κατὰ τὰς ἀρχάς που τῆς Γ' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος· τοῦτο δὲν ἀποκλείει βεβαίως ὁ ρυθμὸς τῆς τειχοδομίας αὐτῶν, ἀλλὰ πᾶν τὸ ὑναντίον ἐνισχύει τὴν τοιαύτην ἐκδοχὴν· διότι ἡ ἰσχυροτάτη αὕτη δι' ὀγκολίθων τειχοδομία, αἱ βυθιθεῖαι γωνιώσεις διὰ ποιήσεως πλακίστου ἐπὶ τῶν γωνιαίων λίθων τῶν πύργων καὶ ἄλλα χαρακτηριστικὰ μνηύουσιν ὅτι τὰ κτίσματα ἀνήκουσι τοῖς πρώτοις χρόνοις τῶν Διαδόχων.

Οὕτω φαίνεται λυόμενον ὀριστικῶς τὸ ζήτημα, ὅπερ διὰ τῶν ἐμῶν ἀνασκαφῶν τὸ πρῶτον ἀνακινήθην, ἐνισχύθη καὶ ἐπεξετάθη ὑπὸ τοῦ Beloch ἐν τῇ *Klio* 1911, 442 κέ., καταλήξαντος εἰς τὸ συμπέρασμα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Πλινίου ὅτι τὸ ἐπὶ τοῦ βουνοῦ τῆς Γορίτσας ἀρχαῖον πόλισμα δὲν εἶναι ἡ Δημητριάς, ἀλλ' ὅτι τὰς Παγασάς συνοικίσας ὁ Δημήτριος μετωνόμασε Δημητριάδα (*oppidum Pagasa, idem postea Demetrias dicta* IV 29).

Ἄλλ', ὡς εἶναι ἐμφανὲς ἐκ τῶν εἰρημένων, οὐδὲ ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Beloch καὶ τοῦ Πλινίου ἔτυχε τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἀκριβοῦς· διότι ὁ Δημήτριος δὲν μετωνόμασε τὰς Παγασάς, ἀλλ' ἔκτισε νέαν μεγάλην πόλιν Βορείως αὐτῶν καὶ ἰσχυρότατα ἐτείχισεν αὐτήν, καταστήσας ἐπώνυμον ἑαυτοῦ καὶ ἀντίπαλον τῆς Ἀλεξανδρείας, Λυσιμαχείας, Ἀντιοχείας. Σελευκείας κττ., ὀνομάσας αὐτήν κατὰ τὸ σύστημα ἐκείνων Δημητριάδα.

Κατὰ ταῦτα ἐπανέρχεται ἐν ἰσχύι ἡ πληροφορία τοῦ Στράβωνος, ἐν ᾧ ἡ τοῦ Πλινίου, μεθ' ὅλην τὴν ἐνίσχυσιν ὑπὸ τοῦ Beloch ἐξαρθεῖσα ἐπὶ τι εἰς λάμψιν, μεταβιβάζει· πάλιν εἰς τὸ πρότερον αὐτῆς σκότος, εἰς ὃ τέως εἶχεν ἀπορριφθῆ· ἡ δὲ πρὸς τὸν γεωγραφον πίστις ἐνισχύεται· πολλῷ μᾶλλον ἐντεῦθεν, προκειμένων δύο πόλεων.

Λέγει δὴλον ὅτι ὁ Στράβων Θ' 436,15: «ἐκτισε δὲ Δημήτριος ὁ πολιορκητὴς ἐπώνυμον ἑαυτοῦ τὴν Δημητριάδα»

μεταξὺ Νηλείας καὶ Παγασῶν ἐπὶ *θαλάττῃ*, τὰς πλησίον πολίχνας εἰς αὐτὴν συνοικίσας Νήλειάν τε καὶ Παγασὰς καὶ Ὀρμένιον, ἔτι δὲ κτλ.». Αἱ ἀληθεῖς Παγασαί, περὶ ὧν προείπομεν, ὄντως δὲν εἶναι ἐπὶ *θαλάττῃ*, ἀλλ' ἀπέχει τὸ Νοτιώτατον αὐτῶν τέρμα τοῦ τείχους περὶ τὸ $\frac{1}{2}$ χιλιόμετρον ἀπὸ τῆς ἀκτῆς.

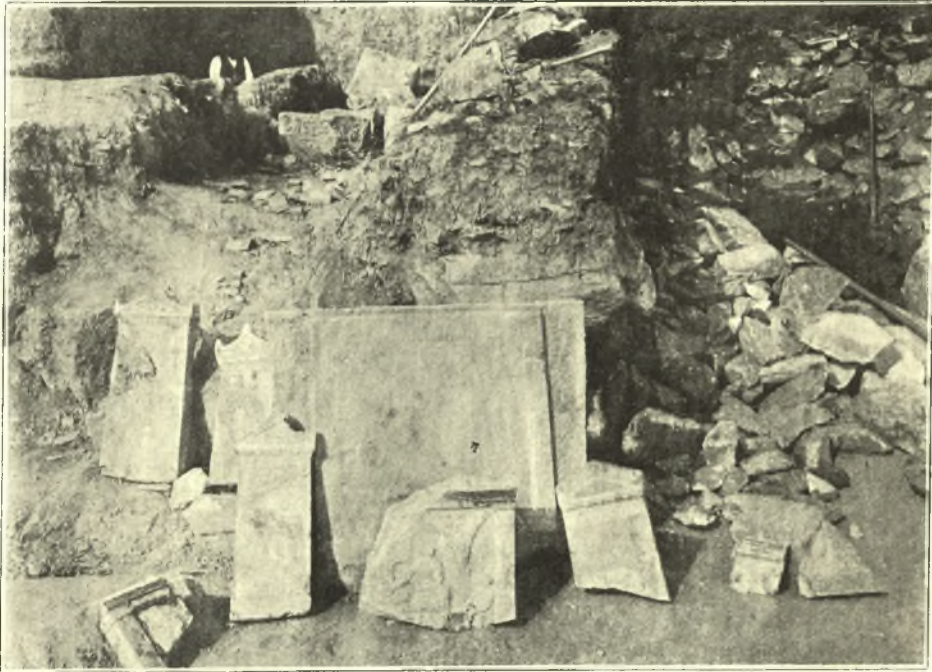
Οὕτως ἀποκαθισταμένης τῆς ἀληθοῦς *Δημητριάδος*, αἱ *Παγασαί* μετατίθενται εἰς τὴν ἄνω εὐρεθεῖσαν ἄγνωστον πόλιν· ἐντεῦθεν τὸ ἐπὶ τοῦ βουνοῦ Γορίτσας πόλισμα εἶναι ἐμφανῶς ἢ *Νήλεια*, τὸ δὲ περαιτέρω ὑπὲρ τὰ Λεχώνια ἐπὶ τοῦ λόφου Νεβεστική εἶναι τὸ Ὀρμένιον· ἀποδεικνύεται δ' οὕτω καὶ ἡ πρότερον ὑπ' ἐμοῦ τε καὶ ἄλλων ἐξενεχθεῖσα γνώμη περὶ τῆς Ἰωλκοῦ, ὅτι κεῖται ἐπὶ τοῦ Κάστρου τοῦ Βόλου, ἀληθῆς καὶ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ἄριστα ἐνισχυομένη, λέγοντος «τῆς δὲ *Δημητριάδος* ἑπτὰ σταδίους ὑπέρεκται τῆς *θαλάττης* Ἰωλκός», τούτων κάλλιστα κατανουμένων νῦν, ἀφ' οὗ εὐρέθη ἡ ἀληθῆς *Δημητριάς*· αἱ δὲ ἀληθεῖς Παγασαί ἐξηκολούθησεν οἰκούμεναι καὶ μετὰ τὴν κτίσιν τῆς *Δημητριάδος* ὡς κώμη· τοῦτο μηνύει εὐρεθὲν ἔθνικόν *Παγασίτης* ἐν ἐπιγραφαῖς τῆς Γ' καὶ Β' π. Χρ. ἐκκτονταετηρίδος καὶ ἡ ἀρχαία παράδοσις βεβαίῃ.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν τῷ παρόντι εἶναι τὰ ἡμέτερα συμπεράσματα, συντόμως καὶ ἀδρότερον ἐκπεφρασμένα· λεπτομερέστερον δὲ περὶ τούτων σκοπῶ νὰ διαλάβω μετ' οὐ πολὺ, ἀφ' οὗ περατώσω τὰ ἀπαιτούμενα διαγράμματα τῶν εἰρημένων πόλεων· ἐννοεῖται ὅτι ἐνταῦθα πλέον ἀσφαλῶς θὰ ἀνζητήσωμεν καὶ πιθανώτατα θὰ εὕρωμεν τὸν τάφον τοῦ βασιλέως *Δημητρίου*, τὰ βασίλεια τῶν Μακεδόνων, τὰ ψηφίσματα τῶν Μακρονήτων κττ..

11) Καθαρισμός, φωτογράφησις, συντήρησις καὶ ἰδρύσις
ἐν τῷ Ἀθανασασκεῖ Μουσείῳ τῶν γραπτῶν σιγλῶν
Δημητριάδος (Παγασῶν).

Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ θέρους καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ φθινοπώρου ἡ Ἀρχαιολ. Ἑταιρεία ἀπεφάσισε νὰ ἀναλάβῃ

αὐτὴ καὶ τὰς ἱκανῶς σπουδαίας δαπάνας τοῦ καθαρισμοῦ, τῆς συντηρήσεως, φωτογραφήσεως καὶ ἰδρύσεως ἐν τῷ Μουσείῳ τῶν γραπτῶν στηλῶν, τοῦ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ἐδρεύοντος Ἀρχαιολ. Συμ-

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ (ἄ. τ. ΠΑΓΑΣΑΙ)

Εἰκὼν 23. Ἄρτι ἐξαχθείσαι γραπταὶ στήλαι τοῦ πύργου Γ παρὰ τὴν Δυτικὴν πλευρὰν καὶ τὸ διάκρον αὐτοῦ.

βουλίου διαθέσαντος τὰς σχετικὰς δαπάνας πρὸς τοιαύτας ἐν τῷ Κράτει ἐργασίας ἐκ τοῦ εἰδικοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἀρχαιολογ. ταμείου εἰς ἄλλα σημεῖα, καθ' ἡμᾶς ἤττον ἐπείγοντα.

Τὸ ἔργον τοῦτο ὑπῆρξε λίαν ἐπίπονον· διότι Ἐπιτροπεῖαι χημικῶν, ζωγράφων καὶ ἀρχαιολόγων πολλὰκις συσταθεῖσαι,

μετὰ μακρὰς μελέτας καὶ πειράματα κατέληξαν εἰς συμπεράσματά τινα θεωρητικῶς μὲν ἀγαθώτατα, πραγματικῶς δὲ δυσχερέστατα τὴν ἐφαρμογὴν, ἄλλως τε καὶ ὡς ἀπαιτοῦντα μεγάλας δαπάνας, ὧν ἕναντι μόλις ἑκατοντάδας τινὰς δραχμῶν εἶχε χορηγήσει τὸ μνημονευθὲν Ἀρχαιολογ. Συμβούλιον.

Ἐνταῦθα εἶναι δίκαιον νὰ ἐξαρθῇ ἡ μέριμνα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἥτις δὲν ἠρκέσθη εἰς τὴν δαπάνην τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τὴν προχὴν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ ἐξαίρετων, σημαντικωτάτων καὶ ἀφθόνων ἀρχαίων ἀντικειμένων, μοναδικῶν τὰ πολλά, ἀλλ' ἀνέλαβε καὶ τὴν τῆς συντηρήσεως καὶ ἰδρύσεως αὐτῶν.

Ὁ καθαρισμὸς τῶν στηλῶν ἦτο βεβίως ἀπαραίτητος διότι αὗται κατὰ μέγιστον μέρος ἀνευρίσκοντο πλήρεις χωμάτων, λατύπης καὶ κόνεως (πρβ. εἰκ. 23 καὶ 24), ἅτινα ἡμεῖς εἵχομεν ἐπίτηδες ἀφήσει ἐπικεκολλημένα, ὡς εὐρίσκοντο ἐν ταῖς ἀνσκαφαῖς καὶ ἐξήγοντο ἕκασται στῆλαι μετ' αὐτῶν.

Ἐξετελέσαμεν δὲ τὸν καθαρισμὸν τῶν στηλῶν μετὰ τοῦ χημικοῦ τῶν Μουσείων τοῦ Κράτους κ. Ὁθ. Ῥουσσοπούλλου ὡς ἐξῆς: ἀποτειχίσαντες τὰς ἐν τῇ Α' καὶ Β' αἰθούσῃ γραπτὰς στήλας, ἐνεβαπτίζομεν ἑκάστην ἐντὸς ὕδατος, ἡρέμα διὰ μικρῶν σιφῶν εἰσρέοντος περὶ αὐτάς μέχρι σημείου μόλις ἐρχομένου εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν βαφῶν τὸ κοινὸν ὕδωρ καὶ μετὰ τοῦτο τὸ ἀπεσταγμένον παρέσυρε τὴν κόνιν καὶ τὰ χρώματα ἄνευ βλάβης τῶν βαφῶν.

Εἰς σπανίαις τινὰς περιπτώσεις, ἰδίως ὅπου αἱ βαφαὶ δὲν διετηροῦντο συμπαγεῖς, ἀλλ' ἦσαν παιπαλώδεις καὶ μετὰ κόνεως ἀνάμικτοι, παρατηρήσαμεν ὅτι συμπαρεσύροντό τινα μόρια αὐτῶν πρὸς ἀποτροπὴν τούτου εὗρομεν μέσον προκαταρκτικοῦ ῥυθτισμοῦ τῶν τοιούτων βαφῶν διὰ τινος ὑγροῦ, ὅπερ κατώρθου νὰ συκρατῇ προσωρινῶς ἐπὶ τινὰ ὥραν καὶ τὰς παιπαλώδεις βαφάς. ἐν ᾧ ἐπέτρεπε νὰ ἐκφεύγῃ ἡ κόνις καὶ τὰ χρώματα.

Πολλάκις ὅμως ἦσαν τοσοῦτον συμπαγεῖς καὶ ἀπεσκληρυμμένα τὰ ἐπὶ τῶν βαφῶν χρώματα (εἰκὼν 24), ὥστε δὲν παρεσύροντο διὰ τῶν ἄνω μεθόδων πρὸς τοῦτο διὰ τινων ξυλίνων καὶ ὅσπερ

ων βελονῶν ἐρρηγνύομεν κατ' ὀλίγων τοὺς ὄγκους τῶν χωμάτων μετὰ μεγίστης προσοχῆς καὶ ἀπεκαλύπτομεν τὰς ὑποκειμένους βαφὰς ἄνευ βλάβης.

Καὶ αἱ μὲν νεωστὶ εὐρεθεῖσαι στηλαὶ κατωρθοῦτο διὰ τῶν μέσων τούτων νὰ καθαρισθῶσι κάλλιστα, ἀποφευχθέντων τῶν ἀτυχημάτων κατὰ μέγιστον μέρος· μόνον ἐν τρισὶ στηλαῖς ἔσχομεν μικρὸν ἀτύχημα, καθ' ὃ παιπκλώδεις τινὲς βαφαὶ διελύοντο καὶ παρεσύροντο· ἀλλ' ἐνωρὶς ἰδόντες τὴν ιδιότητα ταύτην ἀπέσχομεν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἄνω μεθόδων, ἃς δὲν ἠενίχοντο αἱ στηλαὶ αὗται, οὕτω δὲ περιεσώσαμεν τὰς παραστάσεις, ἃς ἐξ ἄλλου πρὸ παντὸς καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως εἶχομεν φωτογραφῆσαι ἢ διὰ ζωγράφων ἀντιγράψαι.

Ἀλλ' αἱ πρότερον ὑῤῃρμέναι στηλαὶ, ὧν τινὰς ἀπὸ τοῦ 1907, ἦτοι ἀπ' αὐτῆς τῆς εὐρέσεως, εἶχομεν ῥαντίσει διὰ κοινοῦ *fixatif*, δὲν ἦτο εὐκόλυν νὰ ἀπαλλαγῶσι τῆς κόνεως καὶ μικρῶν ὀγκίσκων χωμάτων· διότι ταῦτα συνεπήχθησαν μετὰ τῶν βαφῶν καὶ δὲν ἀφηροῦντο οὔτε δι' ὕδατος οὐδὲ διὰ τῶν βελονῶν εὐχερῶς καὶ ἀβλαβῶς.

Πρὸς καθαρισμὸν καὶ αὐτῶν ἀφηρέσαμεν τὸ *fixatif* ἀπ' αὐτῶν διὰ θερμοῦ καθαροῦ οἰνοπνεύματος, ὅπερ παρέσυρε τὰ συστατικὰ τοῦ *fixatif* χωρὶς νὰ ἐπηρεάξῃ τὰς βαφὰς· φαινόμενικόν μόνον ἐπηρεασμὸν ὑφίσταντο αὗται ἐκ τῆς μεταβολῆς τῶν ἄνω συστατικῶν εἰς λευκάζουσάν τινα ἐσχάραν λεπτὴν, ἐπικαλύπτουσιν ἐν εἴδει λεπτῆς καλύπτρας τὴν παράστασιν ἐνιαχοῦ· ἀλλὰ καθαριζομένων κατόπιν τῶν στηλῶν τούτων δι' ὕδατος ἀπεσταγμένου καὶ ῥαντιζομένων δι' ὕγρου συντηρητικοῦ ἐξέφευγε καὶ ἡ καλύπτρα αὕτη.

Οὕτως ἐκαθρίσαμεν ὑπὲρ τὰς 150 στηλάς, ἥτοι πάσας σχεδὸν τὰς καλῶς διχτηρουμένας· προνοοῦντες ὅμως ἐφωτογραφήσαμεν πάσας ταύτας πρὸ παντὸς καθαρισμοῦ καὶ πρὸ πάσης ἐπεμβάσεως (εἰκὼν 24), ἵνα κατόπιν ἔχωμεν τὴν παραβολὴν καὶ διακρίνωμεν οἰκνδήποτε τυχὸν ἐπισυμβᾶσαν βλάβην· διότι καὶ εὐθὺς μετὰ τὸν καθαρισμὸν ἐγίνετο φωτογράφησις αὐτῶν (εἰκὼν 25). αὕτη μάλιστα τὰ πολλὰ δι' ἐγχρώμων

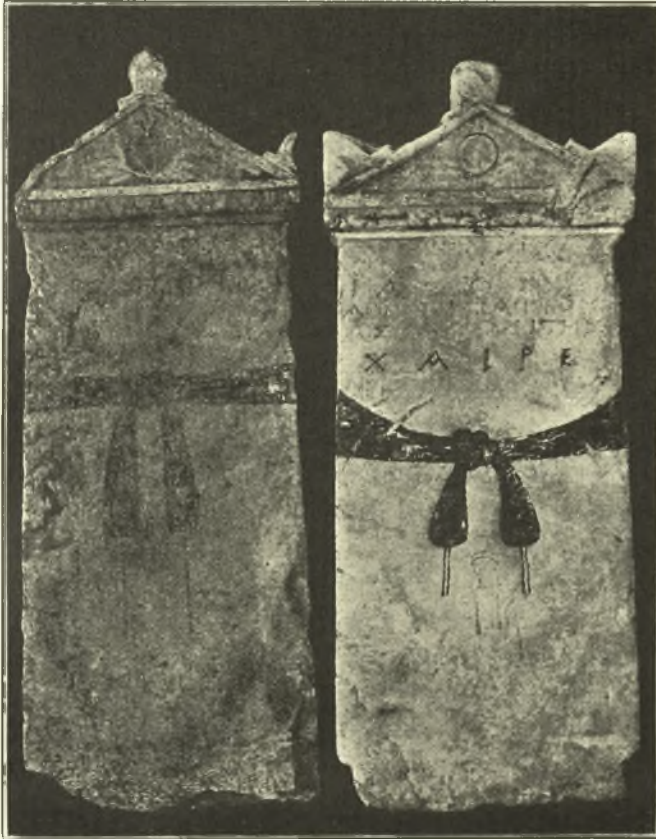

ΑΘΑΝΑΣΑΚΕΙΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΒΟΛΟΥ

*Εἰκὼν 24. Δύο γραπτὰ στήλαι, ὡς ἐξήχθησαν ἐκ τοῦ πύργου Γ πρὸ τοῦ
καθαρισμοῦ αὐτῶν.*

φωτογραφικῶν πλακῶν κατὰ νέον σύστημα, τὸ πρῶτον ἐπὶ τῶν στηλῶν τούτων ἐφαρμοσθέν· ὅτι δ' αἱ μετὰ τὸν καθαρι-

ΑΘΑΝΑΣΑΚΕΙΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΒΟΛΟΥ

Εἰκὼν 25. Δύο γραπταὶ στηλαὶ τοῦ πύργου Γ μετὰ τὸν καθαρισμὸν αὐτῶν.

σμὸν στηλαὶ ἀπεκάλυπτον ἀσφαλῶς καὶ ἄριστα πᾶν ὅ τι ὑπελείφθη χρώματος ἐπ' αὐτῶν καὶ ἐν πάσῃ τῇ δυνατῇ ἐντάσει, ἀποδεικνύει ἡ εἰκὼν 25 ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν 24.

Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο λίαν ἐπίπονον καὶ λεπτότατον ἔργον τῆς δι' ἐγχρώμων πλακῶν φωτογραφήσεως, σπουδαιοτάτην ἐπικουρίαν παρέσχευεν ὁ συνταγματάρχης κ. Ἰ. Φραγκοῦδης, εὐγενῶς ἀναλαβὼν τὴν ἐκτέλεσιν, ὡς μόνος ἀκριβὴς ἐν Ἑλλάδι γνώστης τῆς μεθόδου ταύτης. ἔλθων καὶ παραμείνας καὶ ἐπιπόνως ἐργασθεὶς ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐν τῷ Μουσείῳ, διδάξας δὲ πρὸς τούτοις καὶ καθοδηγήσας τοὺς ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας ἀποσταλέντας λίαν ἱκανοὺς φωτοτύπους καὶ φωτογράφους κκ. Ἰω. Παππαγιαννόπουλλον καὶ Ἀντών. Πετρίτην· τῷ κ. Φραγκοῦδῃ ὀφείλομεν νὰ ἐκφράσωμεν καὶ ἐνταῦθα πολλὰς εὐχαριστίας.

Μετὰ δὲ τὸν ἐκτεθέντα καθαρισμὸν καὶ τὴν φωτογράφησιν ὑπελείπετο ἡ *συντήρησις* τῶν χρωμάτων τῶν στηλῶν· τὸ ἔργον τοῦτο ὑπῆρξε δυσχερέστατον· ἐν πρώτοις ὁ κ. Ῥουσσοπούλλος, κεκηρυγμένος ἀρχῇθεν ἐχθρὸς τοῦ *fixatif*, ἐξήρμοσε δοκιμαστικῶς διὰ συχῶν πειραμάτων 16 ὅλα εἶδη μέσων στερεοχρωμῆσεως, ἥτοι διάφορα ὑγρὰ γινωστὰ ὑπὸ ποικίλας παραλλαγὰς ὡς *fixatif*, καὶ ἄγνωστα, ἐπινοηθέντα διὰ διαφόρων συνθέσεων ὑγρῶν καὶ στερεῶν σωμάτων ὑπ' αὐτοῦ.

Ἀλλ' οὐδὲν τῶν μέσων τούτων ἀπέδιδε, κατ' ἐμὴν τοῦλάχιστον γνώμην, ὀριστικῶς εὐάρεστα ἀποτελέσματα· διότι ἄλλα μὲν παρεῖχον στιλπνότητα ταῖς βαφαῖς διαστρέφουσιν τὴν διάγνωσιν τῶν ἀληθινῶν καὶ ἀρχῇθεν χρωμάτων, ἄλλα παρεμόρφουν αὐτόχρομα τὰς βαφάς, ἄλλα ἐπεκάθηοντο παχύτατα ἐπ' αὐτῶν ὡς ξένα στρώματα καὶ ἄλλα ἐξητιμίζοντο ταχέως, μὴδὲν ἀγαθὸν προσφέροντα.

Τέλος ὁ κ. Ῥουσσοπούλλος κατέληξεν εἰς τὴν ἐκλογὴν ἐνὸς τῶν ὑγρῶν τούτων, ἰδίως αὐτοῦ ἐρευρέσεως τὰ πολλὰ, δι' οὗ, καταλλήλως ἀραιουμένου, ῥαντίζονται δις καὶ πολλάκις αἱ παραστάσεις· δι' αὐτοῦ ἐσχημάτισε τὴν ιδέαν ὅτι *συντηροῦνται* ἐπὶ μακρότατα ἔτη αἱ βαφαί, ὡς εἶχον ἀκριβῶς ἐπὶ ἐκάστης εὐρεθείσης στήλης, τοῦ ὑγροῦ ὄντος ἀβλαβοῦς καὶ τῶν παρὰστάσεων δυναμένων νὰ ῥαντίζωνται ἐκάστοτε συχῶς.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἰσχυρῶς διαφωνῶ πρὸς τὸν κ. Ῥουσσο-

πουλλόν· διότι παρατήρησα ὅτι τὸ ἄνω ὑγρὸν πρῶτον μὲν εὐθὺς ἐξατμίζεται, ἀφ' οὗ ἐπ' ἐλάχιστον χρόνον ἐπιδείξῃ ζωηροτέρως τὰς βαφάς, ἔπειτα δὲ μετὰ πάροδον χρόνου τινὸς συντελεῖ εἰς διάρρηξιν τῶν βαφῶν, συστροφὴν αὐτῶν εἰς ἐσχάρας καὶ ἔστιν ὅτε ἔκπτωσιν ἐν εἴδει κόνεως· εἶναι ἄρα κατ' ἐμὴν γνώμην τὸ μέσον τοῦτο οὐ μόνον ἀλυσιτελές ἀλλὰ καὶ ἄκρως βλαβερόν.

Προύτεινα δὲ τῷ κ. Ῥουσοπούλλῳ ὡς ἄριστον μέσον συντηρήσεως τὸ κοινὸν fixatif, ὃ ἀπὸ τοῦ 1907 ἐφαρμόσας, εὗρον, παρακολουθῶν σὺν τῷ χρόνῳ τὴν ἐπὶ τῶν βαφῶν ἐπίδρασιν καὶ τύχην αὐτοῦ, τὸ πάντων ἄριστον· διότι συντελεῖ εἰς ἐπικόλλησιν τῶν βαφῶν ἐπὶ τοῦ μαρμάρου καὶ μὴ πτώσιν αὐτῶν, πρὸς τούτοις δὲ καθιστᾷ τὰς βαφάς οὐχὶ ἐπὶ τινὰς στιγμὰς ζωηράς, ἀλλὰ διαρκῶς.

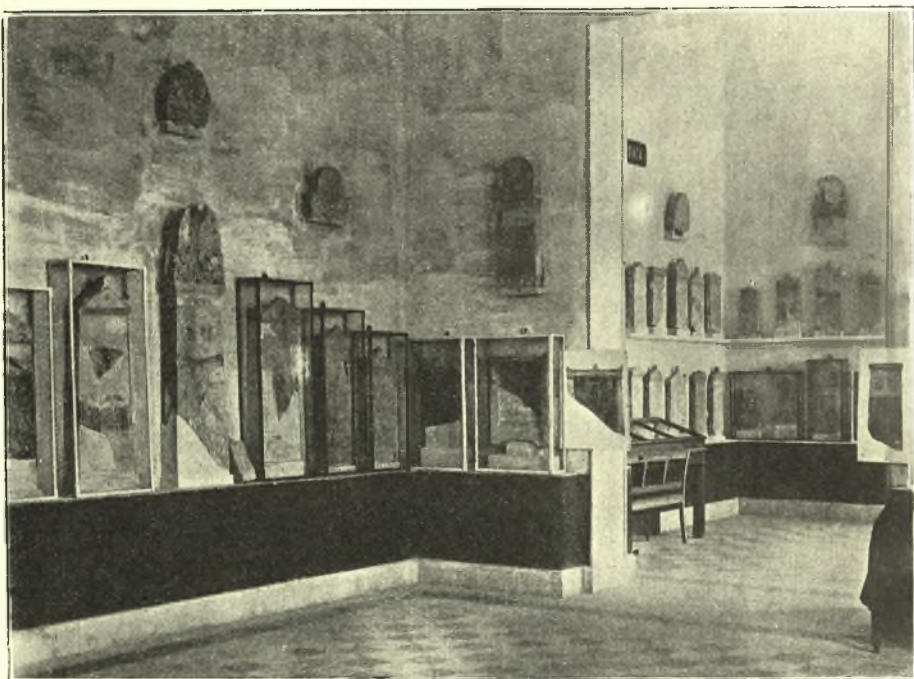
Ἀλλ' ὁ κ. Ῥουσοπούλλος θεωρεῖ μὲν νῦν καλὸν τὸ μέσον τοῦτο, ἀλλὰ χαμακτηρίζει ὡς φαιδρυντικόν· ἐπέτρεψε δὲ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ εἰς τὰς στήλας, ἐφ' ὧν καὶ ἄλλοτε εἶχε τεθῆ, ἐπὶ δὲ τῶν ὑπολοίπων, αἵτινες εἶναι αἱ πλεῖστα καὶ ἄρισται, ἀφῆκεν εἰς ὑπέρθεσιν τὴν τελειωτικὴν πρὸς ἐφαρμογὴν ἀπόφασιν, ἵνα καὶ τὸ πρᾶγμα μελετηθῇ διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου καὶ ἄλλοι ἐρωτηθῶσι καὶ γνωματεύσωσι περὶ τούτου, καίτοι ἀμφότερα ἔχουσιν ἤδη τελεσθῆ.

Ἡμεῖς ὅμως νομίζομεν ὅτι τοιαῦται ἀναβολαὶ καὶ συζητήσεις πρὸς οὐδὲν ὕγιες διὰ τὴν συντήρησιν τῶν στηλῶν προτείνονται· ἀφ' οὗ αἱ παραστάσεις αὐτῶν μετὰ τὸν καθαρισμὸν διὰ μὲν τοῦ συντηρητικοῦ ὑγροῦ τοῦ κ. Ῥουσοπούλλου, καὶ ὁσάκις δὲν βλάπτωνται αἱ βαφαὶ ἐκ διαρρήξεως, παραμένουσιν ἀσθενεῖς καὶ ὠχραί, διὰ δὲ τοῦ ἐμοῦ κοινοῦ fixatif συγκολλῶνται καὶ διατρυπῶνται, ἐξ ἄλλου δὲ ἀποδίδουσι διαρκῇ ἄπασαν τὴν δυνατὴν αὐτῶν, ἣν κέκτηνται, ζωηρότητα καὶ ταύτην ἀληθῆ καὶ μὴ διεστραμμένην, προχεῖρως λογικὸν συμπέρασμα ἐπέρχεται ὅτι τὸ ἐπιστημονικὸν συμφέρον ἀπαιτεῖ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς τελευταίας ταύτης μεθόδου· διότι, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἵπομεν, εἶναι πρὸς δόκιμον νὰ ἀποθάνῃ μεταξὺ ὁ ἀσθενής, τῶν ἱκτῶν συζητούντων τὰ μέσα τῆς ἐκυτοῦ θεραπείας· τίς δὲ ἡ ὠφέλεια καὶ τῶν ἀρί-

στων τούτων, εὕρισκομένων μετὰ τὴν πάροδον τοῦ καταλλήλου χρόνου;

Τὴν δὲ ἰδρυσιν τῶν στηλῶν ἐξετέλεσα μετὰ ταῦτα κατ' ἄλλην μέθοδον· ἰδὼν ἐν πρώτοις ὅτι οἱ τοῖχοι τῶν αἰθουσῶν ἐκ

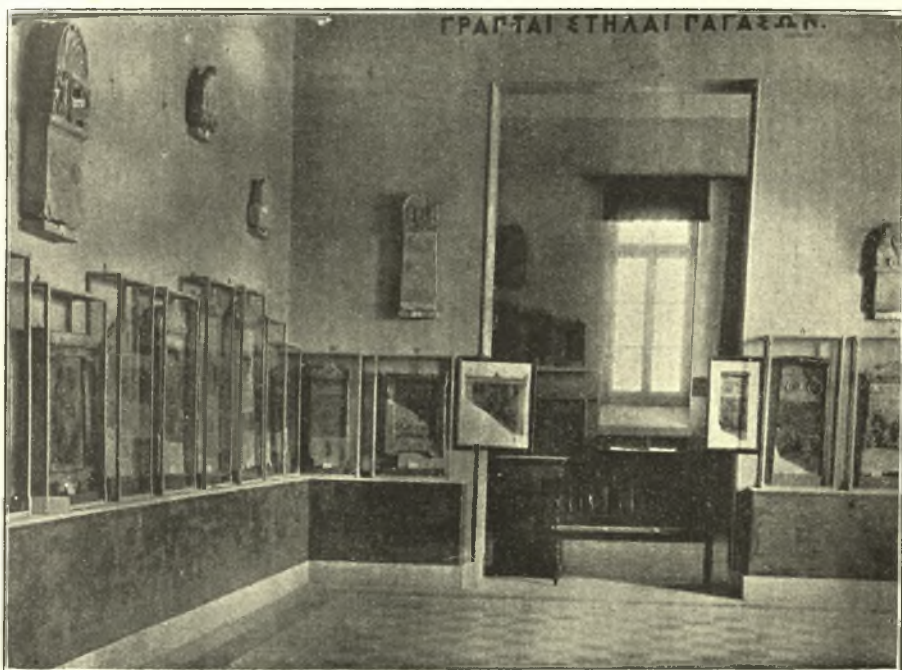
ΑΘΑΝΑΣΑΚΕΙΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΒΟΛΟΥ

Εἰκὼν 26. Ἡ ΒΑ γωνία τῆς Α' αἰθούσης, ὡς εἶχεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1909.

τῆς ἀτμοσφαιρικῆς ἐπηρείας ἢ ἄλλων λόγων ἀπέρριπτον τὸ ἑαυτῶν ἐπὶ χρίσμα, ἐξ ὑδατοχρώματος πεποιημένον, τοιαῦτα δ' ἀπορρίμματα ἐπεκάθηντο καὶ ἐπὶ τῶν στηλῶν ἄλλως τε καὶ μετασχηματιζόμενα εἰς κόνιν ἔκριναν ἐπάναγκες νὰ χρωματίσω τὴν τε ὀροφὴν καὶ τοὺς τοίχους δι' ἐλαιοβαφῆς, ἐξ ἧς οὐδὲν τῶν ἄνω κακῶν ἐπέρχεται, τῆς πρὸς ταῦτα λίαν ὑπερτόκου

δαπάνης δικαιολογουμένης πληρέστατα διὰ τοσαύτης ὠφελείας τῶν στηλῶν.

Χρῶμα δ' ἐξέλεξα οὐδέτερον, τῆς μὲν ὀροφῆς λευκὸν μετ' ἐλαφροῦς ἀποχρώσεως τεφροῦ, τῶν δὲ τοίχων ὀρφνὸν μολυβδό-

ΑΘΑΝΑΣΑΚΕΙΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΒΟΛΟΥ

Εἰκὼν 27. Ἡ ΒΑ γωνία τῆς Α' αἰθούσης, ὡς νῦν ἔχει.

χρουν, τῶν δὲ διαζωμάτων τὸ αὐτὸ ἀλλὰ σκοτεινότερον· ἐκ τούτων τὸ μὲν πρῶτον ἀποδίδει φῶς, τὰ δὲ λοιπὰ ἐπιτρέπουσι τὴν αὐτοτελεῇ ἐμφάνισιν τῶν στηλῶν καὶ τῶν χρωμάτων αὐτῶν· πάντα τὰ ἄλλα χρώματα, ἅτινα ἐδοκίμασα, οὐδόλως εὐνοοῦσι τὴν καλὴν ἐμφάνισιν τῶν παραστάσεων.

Διὰ τοῦ ἐλαιοχρώματος τούτου ἀποφεύγεται ἡ κόνις, ὁ μέγιστος ἐχθρὸς τῶν στηλῶν· διότι ἔσωθεν μὲν οὐδεμία πλέον

σχηματίζεται, ἡ δ' ἔξωθεν ὀλίγη ἐπερχομένη ἐνίοτε δύναται νὰ ἀφαιρεθῇ ταχέως, χωρὶς νὰ προστίθεται κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν ἑτέρα ἐκ τῶν τοίχων.

Ἡ δὲ προσαρμογὴ τῶν στηλῶν ἐπὶ τῶν τοίχων ἐτελέσθη διὰ περιαιρετῶν κοχλιῶν, δι' ὧν εὐχερῶς δύναται ἐκάστη νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς καὶ νὰ μετατεθῇ πρὸς ἀντιγραφὴν, φωτογράφησιν κττ.· κατὰ τὸ προσπίπτον φῶς μετέβαλον τὴν θέσιν στηλῶν τινων, ἵνα, εὐνοϊκωτέραν λαμβάνουσαι, κάλλιον φαίνωνται αἱ ἔχουσαι ἀρίστης διατηρήσεως παραστάσεις, τῶν λοιπῶν ἰδρυθεισῶν εἰς ἡττον εὐνοούμενας ὑπὸ τοῦ φωτὸς θέσεις· οἱ ἀριθμοὶ ὅμως τοῦ Εὐρετηρίου παρέμειναν οἱ αὐτοί.

Πρὸ τῆς οὕτω ἰδρυθείσης στηλῆς ἐκάστης ἐτέθη ὑαλόφρακτος θήκη στεγανῶς ἐπὶ τοῦ τοίχου ἡρμοσμένη, ἵνα μὴ εἰσέρχεται κόνις· ἡ δι' ἐρυθρῶν ὑάλων ἢ παραπετασμάτων ἐπικάλυψις ἐκάστης στηλῆς, ἣν προέτεινάν τινες, ἐν ᾧ οὐδὲν ἀγαθὸν προσφέρει, οὕσα περιττὴ καὶ ὅλως ὑπέρμετρον πρόνοιαν ἐπιδεικνύουσα, ἀφ' οὗ ἐλήφθησαν ἄλλω· τὰ κατὰ τῆς κόνεως μέτρα, καθίσταται καὶ βλαβερὰ εἰς τὴν θέαν, ὥς ὅλως ἐμποδιζούσα τὴν διάκρισιν τῶν παραστάσεων· διότι τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα εἶναι ὁ μέγιστος ἐχθρὸς τῆς θέας τῶν στηλῶν, τοῦτου δὲ τιθεμένου οὐδὲν σχεδὸν δύναται τις νὰ διακρίνῃ.

Ἐπὶ τῶν τοίχων ἐπεγράψαμέν τινας ἐπιγραφὰς πρὸς γενικὴν τινι κατανόησιν τοῦ εἴδους καὶ τῆς σημασίας τῶν ἐν ἐκάστη αἰθούσῃ περιεχομένων ἀρχαίων.

Οὕτως ἀπετελέσθη μόνον ἡ Α' αἴθουσα τελείως, καὶ εὔρον ἀσφαλὲς ἄσυλον 42 μόνον στηλαί· τῶν λοιπῶν αἰθουσῶν ἡ ὁμοία κατασκευὴ καὶ τῶν πολυαρίθμων στηλῶν ἡ ὁμοία ἱδρυσις πρέπει νὰ τελεσθῇ τάχιστα, ὥς εἶναι εὐνόητον· πρὸς τοῦτο καθίσταται ἐπ'ἀνάγκης νὰ ἀναγράφῃ ἐν τῷ εἰδικῷ προϋπολογισμῷ τὸ Ἀρχαιολ. Συμβούλιον σημαντικὸν χρηματικὸν ποσόν, τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας προσερχομένης καὶ πάλιν, εἰ δυνατὸν, ἐπικούρου, ἵνα τὰ σημαντικώτατα ταῦτα μνημεῖα καταστῶσι προσιτὰ τοῖς ἀρχαιολόγοις καὶ καλλιτέχναις.

Τὴν διαφορὰν τῆς νέας ταύτης ιδρύσεως καὶ ἐν γένει διασκευῆς τῆς Α' αἰθούσης ἀπὸ τῆς παλαιοτέρας, τῷ 1909 γενομένης, βλέπει τις ὅπωςδῆποτε ἐν τῇ παραβολῇ τῶν εἰκ. 26 καὶ 27.

β') Ἐν Ἰωλκῷ.

Στερέωσις τοῦ μεγάλου θολωτοῦ τάφου Καπακλί
νέα τινὰ εὐρήματα ἐξ αὐτοῦ.

Ὁ γνωστός ὑπὸ τοῦ Κουρουنيώτου ἀνασκαφεὶς μέγας θολωτός τάφος ἐν Καπακλί ἤρξατο καταρρέων, διαβρωθέντων τῶν τοίχων αὐτοῦ ὑπὸ ὑδάτων· ἐπεβάλλετο λοιπὸν τούτου ἕνεκα ἡ ὑποστήριξις καὶ στερέωσις αὐτοῦ.

Πρὸ τοιαύτης ἐργασίας ἐκαθαρίσαμεν τὸ ἔσω αὐτοῦ, ὃν πλήρες ἀκαθάρτων ἀπορριμμάτων τῶν πέριξ κατοίκων, ἔτι δὲ λίθων καὶ χωμάτων καταπεσόντων· τοῦ τελευταίου στρώματος τὸν καθαρὸν ἐξετελέσαμεν μετὰ προσοχῆς, ὑποπτεύσαντες, μήπως εὐρεθῶσιν ἀρχαῖα ἀντικείμενα, διαφυγόντα τυχὸν τὴν πρώτην ἔρευναν.

Ὀντως δὲ ἤρξάμεθα εὐρίσκοντες κατ' ἀρχὰς μὲν μικρά τινα χρυσαῖα τμήματα κοσμημάτων λεπτῶν, ἔπειτα δὲ πλατέα φύλλα, κομβία καὶ τῶν λεγομένων ταλάντων ἐν, ἅπαντα χρυσαῖα· φέρουσι δὲ πάντα ἔγκρουστα κοσμήματα, πολύποδας, ναυτίλους, χρυσαλλίδας κττ. συνήθη κοσμήματα, εἶναι δὲ διάτρητα πρὸς καθήλωσιν ἐπὶ ξύλων ἢ ῥαφῆν ἐπὶ ἐνδυμάτων· εὕρομεν καὶ ὀλίγα ὅσα ἐμφανίζοντα ἔχνη καύσεως, κατωτάτω δὲ παρετηρήσαμεν ὅτι πολλοῦ ὑπῆρχον χώματα κεκχυμένα καὶ πεπηγότα· ὑπὸ τὸ στῶμα τοῦτο ὑπῆρχε τὸ φυσικὸν ἔδαφος καὶ ἀνέβλυσεν ἐνιαχοῦ ὕδωρ, λεγόμενον ἀγίασμα· καὶ οἱ ἐργάται δέ, ὧν τινες ἡσυχολήθησαν καὶ εἰς τὴν πρώτην τοῦ τάφου ἀνασκαφὴν, λέγουσιν ὅτι συνήντησαν ἄφθονα κεκαυμένα χώματα· εὕρομεν πρὸς τούτοις καὶ τμήμα λιθίνου ἐργαλείου.

Ἐκ τῶν ἰχνῶν καύσεως δύνανται τις νὰ ὑποπτεύσῃ ὅτι ἅπαντες οἱ εὐρεθέντες ἐν τῷ τάφῳ νεκροὶ ἐκάησαν ἐπὶ τόπου

ταῦτοχρόνως καὶ ὅτι ἄρα θὰ ἦσαν πολεμισταί· οὕτως ὁ τάφος θὰ ὠμοίαζε πολὺ τῷ ὕψ' ἡμῶν πέρυσιν ἐν Δρανίστῃ Δολόπῳν εὐρεθέντι καὶ ἐρευνηθέντι· ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ εἴπωμεν τὰ δέοντα ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν ἐκ τοῦ δευτέρου τούτου τάφου κτερισμάτων, ἔνθα καὶ περὶ τοῦ ζητήματος τῆς καύσεως θὰ διαλάβωμεν.

Μετὰ δὲ τὸν καθαρισμὸν ἠνεώξαμεν τὴν θύραν καὶ τὴν εἴσοδον οὕσαν κεκλεισμένην καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ βάθος εἰς ἔκτασιν καὶ καθ' ὅλον τὸ ὕψος διὰ ποταμίων κοινῶν λίθων παρετηρήσαμεν δὲ μετὰ τοῦτο ὅτι τινὲς τῶν μεγάλων πλακῶν τοῦ οὐδοῦ τῆς εἰσόδου εἶχον διαρραγῇ καὶ ἠπείλουν πτώσιν.

Πρὸς πρόληψιν αὐτῆς ἦτο ἀναγκαία στερέωσις, ἣ ἀψιδωτὴ κατὰ τὰ ἔνδον, ἣ διὰ κατασκευῆς τοίχου ὡς ὑποστηρίγματος τῶν τὰ μάλιστα διερρηγμένων πλακῶν· προετιμήσαμεν τὸ δεύτερον μέσον, διότι ἡ ἀψὶς θὰ μετέβαλεν ὅλως τὴν ἀρχῇθεν ὄψιν τοῦ λίαν σημαντικοῦ τούτου μνημείου, ἐν ᾧ τὸ ὑποστήριγμα θὰ ἦτο μὲν ἄκομψον καὶ θὰ ἠμποδίζεν ὀλίγον τὴν θέαν, ἀλλὰ δὲν θὰ μετέβαλεν οὐδὲως τὰ ἀρχαῖα μέλη, θὰ ἄφινε δὲ καὶ ἀσφαλῆ διόδον ἐκ τοῦ δρόμου πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου.

Κατόπιν ὑπεστηρίξαμεν τὰ κυρτωθέντα ἐκ τῶν βροχῶν τοιχώματα τῆς θύλου, καί, ἐξισώσαντες αὐτὴν ἕως ἄνω, κατεσκευάσαμεν ἀνωτάτω καθ' ὅλην τὴν περίμετρον ὑψηλὸν διάζωμα, ἵνα μὴ ρίπτωνται ἀκαθαρσίαι καὶ ἵνα τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν μὴ δύνανται νὰ κλίνωσι καὶ εἰσρέωσι πρὸς τὸν τάφον, ἀλλὰ διολισθάνωσιν ἔξω αὐτοῦ.

Περαιτέρω ἠρευνήσαμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ δρόμου, κρημνίσαντες ὑπερκείμενον οἰκίσκον καὶ κτίσαντες αὐτὸν καινουργῇ μακρὰν τοῦ τάφου· φαίνεται δὲ ὁ δρόμος ὦν λίαν βραχύς, διότι τὰ ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου ἀναλήμματα αὐτοῦ ἔχουσι λίαν ἀπότομον κλίσιν· ἐπειδὴ ἡ πλήρης ἀποκάλυψις αὐτοῦ ἐκωλύετο ὑπὸ παρεμπιπτόντων τοίχων νεωτέρων καὶ τῆς δημοσίας οδοῦ, δὲν ἀνεσκάψαμεν αὐτόν.

Τὰ συμπληρωθέντα μέλη τοῦ τάφου εἶναι πανταχοῦ εὐδιάκριτα, ὡς ποιηθέντα δι' ἀσθέστου.

Ἡ μεγίστη διάμετρος τῆς θόλου ἔχει μῆκος 9.95 μ., ἡ ἔσω θύρα ἔχει ἀνοιγμα 2.17· οὔτε αὐτὴ οὔτε ἡ ἔξω φέρει παραστάδας· συγκλίνουνσι δ' οἱ τοῖχοι τῆς εἰσόδου, καθ' ἃ ἐν τῷ τάφῳ Δρανίστας· κατὰ τὸ μέσον ἡ εἴσοδος ἔχει πλάτος 2.27· τὴ μῆκος αὐτῆς εἶναι 6.10 μ..

Ἐκτίσθη δὲ ὁ τάφος ἐν βόθρῳ σχηματισθέντι ἐπὶ γηλόφῳ· διότι φαίνεται ἡ θέσις ἐνταῦθα ὑψηλοτέρα τοῦ ἐπιπέδου τῆς πέριξ πεδιάδος· ἀλλ' εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ παλαιοὶ κτίσται, εὐρόντες ὕδωρ εἰς βάθος μικρότερον τοῦ ἀπαιτουμένου, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀγάγωσι τὴν θύλον εἰς ὕψος ὑπερβαῖνον ἱκανῶς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τότε ἐδάφους καὶ θὰ ἐπεσώρευσαν χῶμα ἐπ' αὐτῆς· τοῦτο δ' ἐνωρὶς παρασυρθὲν ἐπήνεγκε τὴν πτῶσιν τῆς θόλου πολὺ πρῶίμως.

Κατὰ τὴν εἴσοδον οὐδεὶς νεκρὸς τεθαμμένος εὐρέθη· οὐδὲ φαίνεται πιθανόν ὅτι ἐγένετο μετέπειτα χρῆσις τοῦ τάφου τούτου πρὸς ἔνθεσιν νεκρῶν μετὰ τὴν ταφὴν τῶν πρώτων· τοῦναντίον τὰ πάντα μνηύουσιν ὅτι ἅπαξ καέντες ἐκεῖ οἱ νεκροὶ καὶ κτερισθέντες μετὰ τὴν ποίησιν τοῦ τάφου, ἐνεκλείσθησαν ἐσαεῖ, βυσθείσης ἀρχῆθεν καὶ τῆς εἰσόδου.

Ἐγγὺς τοῦ τάφου τούτου ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἰω. Βούλγαρη λέγουσιν οἱ κάτοικοι ὅτι, ἀνοιγομένου βόθρου, εὐρέθησαν μεγάλαι πλάκες ὁμοιαὶ ταῖς στεγαζούσαις τὴν εἴσοδον· ἐπειδὴ δ' αὐταὶ δὲν εἶναι αὐτοφυεῖς, τοῦ τύπου τούτου ἔχοντος ἔδαφος μικρῶν λιθαρίων καὶ ἄμμου, ἐκ προσχώσεων χειμάρρων ἐσχηματισμένον, ἀλλ' ἐκομίσθησαν μακρόθεν, δύναταί τις νὰ ὑποπτεύσῃ ὅτι καὶ ἄλλος ὁμοῖος τάφος ὑπάρχει ἐγγύς.

Τοῦτο εἶναι βεβχίως πιθανόν· διότι οἱ Μινύαι τῆς Ἰωλκοῦ φημίζονται ὡς πλούσιοι καὶ ἐπὶ μακρὸν οἰκοῦντες εὐδαίμονα πόλιν, ὡς ἐγράψαμεν ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1909, συναγαγόντες τὰ χωρία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων· θὰ ἔῃαψαν λοιπὸν ἐν θολωτοῖς τάφοις ἐν τε τῇ ἀκροπόλει, τῷ νῦν Κάστρῳ, οἱ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες, καὶ ἐν τῇ κάτω πόλει οἱ πλούσιοι

κάτοικοι, ἢ καὶ οἱ βασιλεῖς, ἐξαντληθέντος τοῦ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως χώρου· μετὰ μακρὰ ἐννοεῖται ἔτη, μὴ εὐρίσκοντες χώρον κατάλληλον ἐνταῦθα, διηυθύνθησαν περαιτέρω εἰς τὸν νεολιθικὸν λόφον Διμηνίου καὶ εἰς τὰ παρ' αὐτὸν εὐάρμοστα κράσπεδα τοῦ ὄρους· ἐκεῖ δ' ὡς γνωστὸν εὐρέθησαν κατὰ τύχην δύο θολωτοὶ μεγάλοι τάφοι, καὶ ἄλλοι δύνανται νὰ εὐρεθῶσιν, ἐρευνωμένου ἐπιμελέστερον τοῦ τόπου.

γ') Ἀγνωστος πολίχνη μεταξὺ Ἀμφανῶν καὶ Πυράσου·
ἀρχαῖοι τάφοι κατ' αὐτήν.

Διατχθεὶς νὰ ἐπιβλέψω ἀνασκαφὰς ἰδιωτικὰς, δαπάναις τοῦ ἐν Βόλῳ κ. Ἀλ. Σχημαρᾶ τελουμένας τῇ νομίμῳ ἀδείᾳ, μετέβην πολλάκις εἰς θέσιν τινὰ παραθαλάσσιον, κειμένην εἰς ἀπόστασιν ἐνὸς τετάρτου ὥρας Βορείως τοῦ Κανιήραγα, μικροῦ συνοικισμοῦ, εὐρισκομένου κατὰ τὸ μέσον που τῆς ἐκ Βόλου εἰς Ἀλμυρὸν ἀμαξιτοῦ.

Ἡ θέσις αὕτη καλεῖται Παλιαλκὲς (=παλαιαὶ Ἀλυκαὶ) καὶ κεῖται ἐντὸς δάσους ἀγρίων ἐλαίων κατὰ τινα ὥραϊαν βραχὺν χερσόνησον τοῦ ἐκεῖ Παγασιτικοῦ· δύο μικροὶ βουνοὶ αὐτῆς ἔχουσι τειχισθῇ διὰ τείχους, ἐλάχιστα ἐνιαχοῦ διακρινόμενου, τῆς τειχοδομίας ἐχούσης ῥυθμὸν τῆς Ε' ἢ Δ' π. Χρ. ἐκαστονταετηρίδος· τῆς αὐτῆς περιόδου θραύσματα ἀγγείων εὑρομεν πολλὰ καὶ ἐνταῦθα διεσπαρμένα.

Ὅτι ὅμως ὁ τόπος κατωκλήθη καὶ κατὰ τὴν γεωμετρικὴν καὶ τὴν νεολιθικὴν περίοδον, ἀπέδειξαν εὐρεθέντα μῆματα ἀγγείων, πίθων, λιθίνων καὶ ὀστεινῶν ἐργαλείων κττ.· ἔτι δὲ ἐγγύτατα τῆς θαλάσσης ὑπάρχουσι τοιχάρια πηλοκτίστων οἰκημάτων ποικίλων χρόνων· ἐν ἐνὶ τούτων λέγεται ὅτι πρό τινων ἐτῶν εὐρέθη ὑπὸ τινος ποιμένος χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ὕψους 0.30^μ, ἐντὸς ἀγγείου τεθειμένον.

Ἐπὶ δὲ τῆς κορυφῆς τοῦ βαθύτερον εἰς τὴν θάλασσαν εἰσερχομένου βουνοῦ ὑπάρχουσι λαξεύσεις καὶ τάφοι λαξευτοὶ ἐντὸς τοῦ βράχου, ἑτεροὶ δ' ἐν πωρίναις σαρκοφάγοις ἀπλαγεῖς

μετὰ πωμαμάτων· πάντες ἔχουσιν ἤδη ἀνοιχθῇ πρὸ πολλῶν ἐτών.

Περὶ δὲ τὰ Νότια κράσπεδα τοῦ βουνοῦ τούτου ἔξω τοῦ τεύχους ὑψοῦται τύμβος φορητοῦ χώματος· ἀνασκάψαντες αὐτὸν εὑρομεν ἐντὸς κτίσματά τινα λίθινα καὶ ἐξ ὀπτοπλίνθων, πληθὺς σκωριῶν ἐκ καύσεως παλαιᾶς, πολλὰ τμήματα ἀγγείων, ἔτι δὲ τινα πηλίνων ἀγαλματίων καὶ χαλκῆν πόρπην γεωμετρικῶν πιθανῶς χρόνων· ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα κεραμοπλαστικὴ τις κάμινος λίαν παλαιά.

ὑπὸ τὴν κάμινον εὑρομεν μεγάλους λίθους πλακοειδεῖς πρὸς ἐπικάλυψιν ἰσως σπουδαίου τάφου· ἀλλ' ἡ ἐργασία δὲν ἦτο δυνατόν νά χωρήσῃ βαθύτερον, ἀναβλυσάντων ἀφθόνων θαλασσίων ὑδάτων· οὕτω δ' ἐγκατελείφθη ἐνταῦθα ἡ ἀνασκαφή.

Τὸ ὄνομα τοῦ πολισματος τούτου, ὑπάρχοντος βεβαίως κατὰ τὴν Ε' καὶ Δ' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδα, εἶναι ζήτημα ἂν περιεσώθῃ που ἐν τῇ ἀρχαίᾳ παραδόσει τῶν συγγραφέων· διότι κατὰ τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ Παγασιτικοῦ ἀναφέρονται ἐπὶ θαλάσσει πόλεις Πύρασος, Ἀμφικαί, Παγασαί· τοῦτο, κείμενον μεταξὺ τῶν δύο πρώτων, θὰ κατωνομάζετο, ἂν εἶχέ τινα σημασίαν.

Πάντως ὅμως νομίζομεν ὅτι καὶ τοῦτο θὰ ἐποιήθῃ ὑπὸ τῶν Φεραίων, ὡς μικρόν τι ἐπίνειον· διότι καὶ ἡ διὰ τῶν ὁρέων ἐντεῦθεν εἰς Φεράς ὁδὸς δὲν εἶναι μακρὰ καὶ ἀπηρτεῖτο ἡ ὑπαρξίς ἐπινείου πρὸς ἐπίβλεψιν τῶν ἐνταῦθα πολλῶν ὀρμίσκων.

δ') Νεολιθικὸς συνοικισμὸς παρὰ τὸ Σακαλὰρ τῆς Λαρίσης.

Ὅμοίως ἐπεβλέψαμεν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἰδιωτικὰς ἀνασκαφάς, τῇ νομίμῳ ἀδείᾳ γενομένας ὑπὸ τῶν κ. κ. Σεφικ-μπέη Μπετρεδὶν καὶ Ν. Τσιμπούλλου.

Αὗται ἐτελέσθησαν ἐπὶ ὑψηλοῦ λόφου, κειμένου ἐν δεξιᾷ τῷ ἀφίνοντι τὸν σταθμὸν τοῦ σιδηροδρόμου Κιλελέρ καὶ διευθυνομένῳ πρὸς τὴν Λάρισαν· ἡ θέσις καλεῖται Ἀσημόχωμα ἕνεκα τῆς λευκότητος τοῦ ἐδάφους.

Ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ἡ ἰδέα ὅτι ἐκρύπτετο εἰς τὰ βάθη τοῦ ὑψηλοῦ τούτου καὶ ἐμφανῶς ἐκ φορητῶν χωμάτων σχηματισθέντος λόφου τάφος καμαρωτός, σημαντικώτερος τοῦ γνωστοῦ ἐν Πιλάφ-Τεπέ καὶ ἄλλων ὁμοίων, ὡς ἡδύνατό τις νὰ εἰκάζῃ ἐκ τοῦ μεγέθους τοῦ τύμβου.

Ἄλλ' ἐνῶρις ἔδειξαν αἱ ἐργασίαι ὅτι δὲν ὑπῆρχε τοιοῦτόν τι, ἀλλ' ἀκρόπολις μεγάλου νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ, ἐκτεινόμενου ἐν εἵδει κάτω πόλεως καὶ περὶ τὸν λόφον τοῦτον· ἀλλ' οἱ αἰτησάμενοι ἐπέμειναν, καὶ ἤγαγον κατὰ τὸ μέσον τοῦ λόφου μεγάλην τάφρον, διήκουσαν εἰς βάθος 14μ., μεθ' ὃ εὐρέθη που τὸ φυσικὸν ἔδαφος.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην εὐρέθησαν τὰ συνήθη ἀντικείμενα τῶν νεολιθικῶν συνοικισμῶν, ἐν οἷς ἀγγεῖά τινα μεγάλα ἀξιόλογα καὶ τμήματ' ἑτέρων μετὰ ποικίλων κοσμημάτων τῶν γνωστῶν παρὰ Τσουντζα καὶ Wace-Thomson ῥυθμῶν· εὐρέθησαν καὶ λίθινα, ὀστέϊνα κ.τ.τ. ἐργαλεῖα καὶ ἀξιολογώτατον μαρμαρίνον ἀγαλμάτιον ἐν εἵδει σταυροῦ, φέρον δι' ἐρυθρῶν βαφῶν γραπτὰς τὰς λεπτομερείας τοῦ προσώπου καὶ τῶν ἐνδυμάτων.

Πάντα ταῦτα ἐκομίσθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου.

Β') ΑΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΘΕΙΣΑΙ ΧΩΡΑΙ.

ΑΝΩ ΕΣΤΙΑΙΩΤΙΣ· ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΠΕΡΡΑΙΒΙΑ.

Τῇ 18ῃ Σεπτεμβρίου κηρυχθείσης τῆς ἐπιστρατεύσεως μετέσχον, ὡς ὦν ἑφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ, τῆς ἐκστρατείας καὶ πασῶν τῶν μαχῶν τῆς 5ῆς Μεραρχίας, σχηματισθείσης ἐν Φεραῖς καὶ Φαρσάλω· ἐκκινήσαντες τῇ 1ῃ Ὀκτωβρίου ἐκ τῆς πρώτης θέσεως ἡμῶν καὶ λαβόντες τὸ μεσονύκτιον τῆς 4ῆς ἰδίῳ διαταγῇ, εἰσῆλθομεν εἰς τὸ ὑπὸ τῆς Τουρκίας τέως κατεχόμενον Ἑλληνικὸν ἔδαφος δι' Ἀλήφακα παρὰ τὸν ἀρχαῖον Ἄτραγα, διαβάσαντες τὸν Πηνειόν.

Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην παρετήρησα θέσεις ἀρχαίων πόλεων καί, ὅπου καθίστατο δυνατόν καὶ δὲν παρημποδίζετο ἡ στρατιωτικὴ μου ὑπηρεσίᾳ, συνέλεξα πληροφορίας τινὰς περὶ αὐτῶν καὶ ἀρχαίων ἐν γένει ἀντικειμένων, ἁξίως ἀναγραφῆς, ἵνα πῶς χρησιμεύσωσιν εἰς μελλούσας ἐρεῦνας.

α') Ἀρχαῖαι πόλεις καὶ μνημεῖα κατὰ τὴν ἄνω Ἑσθιαϊώτιδα· δημῶδη ἄσματα καὶ παραδόσεις.

Ἐν πρώτοις ὑπὲρ τὸ χωρίον Δαμάσι ὑψοῦται ἱκανῶς μέγας καὶ ἀπότομος λόφος, ἐνθα ἡ ἀκρόπολις τῶν ἀρχαίων Μυλῶν¹⁾· ἐκεῖ ὑπάρχουσι δύο ἐκκλησίδια τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου καὶ Ἀγίου Θεοδώρου, ἐν οἷς λέγεται ὅτι ἔχουσιν ἐντειχισθῆ ἀρχαῖοι ἐπιγεγραμμένοι λίθοι· ἕτεροι ἐπιγραφὰς ἐπληροφόρουν ἡμᾶς ὅτι ὑπῆρχον οὐ μακρὰν μὲν τις ἐν τῷ χωρίῳ Δαμασοῦλλι οἰκίᾳ τοῦ μουχτάρη, ἑτέρα ἐν τῇ ἐπιστασίᾳ τοῦ Μαλίκ μπέη ἐν Δαμασίῳ καὶ τρίτη ἐν τινι κλιθάνῳ τοῦ αὐτοῦ χωρίου· ἐλέγετο ὅτι καὶ ἄγαλμά τι ὑπῆρχεν ἔσω τῆς θύρας τῆς οἰκίας μπέη τινός, καὶ ἐν τῷ νάρθηκι τῆς ἐκκλησίας κεκρυμμένη μεγάλη ἐπιγεγραμμένη πλάξ, ἣν μόνον οἱ ἱερεῖς ἐγίνωσκον.

Λέγουσι δὲ οἱ ἐπιχώριοι ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ἀγ. Κωνσταντῖνος, μὴ θέλων νὰ μένη περαιτέρω ἐκεῖ, ἦλθεν εἰς Δαμάσιον καὶ ἐζήτησε φιλοξενίαν παρὰ τῶν Ἀγ. Θεοδώρων λέγων ὅτι «ὁ βάρβαρος ἐπῆρε τὴν χώρα μου»· οἱ δὲ ἔδωκαν αὐτῷ καὶ οὕτως ἐκτίσθη ἡ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ἐκκλησία.

Τελεῖται δ' ἐκεῖ πανήγυρις καθ' ἕκαστον ἔτος, καθ' ἣν παρὰ τὰς ἄνω ἐκκλησίας χορεύεται ἰδιάζων τις χορός, ἡ λεγόμενη Σουλιάνα· ἄδονται δὲ ἄλλα τε σημαντικὰ καὶ ἰδιάζοντα καὶ τὸ ἄσμα τοῦ Πλιάτσκα, ὃν ὄντα ἀρματωλὸν τοῦ Ὀλύμπου

¹⁾ Κατὰ τὰς διορθώσεις τοῦ παρόντος, ἀναγνούς τὸ κάτω μνημονευόμενον ψήφισμα ἐκ Δαμασοῦλλι, συμπεραίνω ὅτι ἐνταῦθα ἔκειντο οὐχὶ αἱ Μύλαι, ἀλλ' ἡ Μητροπόλις τῆς ἄνω Θεσσαλίας· τὸ ψήφισμα τοῦτο ἀπέστειλα πρὸς τύπωσιν ἐν τῇ Revue Epigraphique ὑπ' ἀριθ. 300.

συνέλαβον οἱ Τοῦρκοι, καὶ μεταγαγόντες εἰς Τύρναβον καὶ ἀποκόψαντες τοὺς ἄκρους πόδας αὐτοῦ, ἀπέρριψαν ζῶντα πκράτινα ἐκεῖ κρήνην, ἔνθα ὑπῆρχε καὶ πλάτανος· ἔχει δὲ τὸ ἄσμα ὡς ἐξῆς:

Κεῖται' ὁ Πλιάτσкас κεῖταιται 'ς τὸν πλάτανο 'ς τὴ βρούσι
 μὲ τὰ ποδάρια 'ς τὸ νερὸ πάλι νερὸ γυρεῦει·
 μὲ ταῖ πουλλιὰ κουβέντιαζε κὶ μὲ τὰ χιλιδόνια:
 —τάϊχα πουλλιὰ μ' θὰ γιάνω γώ, τάχα θέλω νὰ γιάσω;
 —Πλιάτσκά μ' σὰ θέλης γιάτρεμα, σὰ θέλης γιὰ νὰ γιάνης
 ἔβγα ψηλὰ 'ς τὸν Ἑλυμπο ψηλὰ 'ς τ' Ἀργυροπούλλια,
 π' ὁκεῖ 'ναι οἱ κλέφτες οἱ πολλοὶ τὰ δώδεκα πορτιάτα·
 π' ἐκεῖ μοιράζουν τὸ λουφέ, μοιράζν τὰ βιλαέτια·
 Πλιάτσкас παίρνει τὸν Τύρναβο, Ζήντρος τὴν Ἀλασσόνα,
 κὶ ταῖ μικρὰ Λαζόπουλλα παίρνουν τὴν Κατερίνη.

Ἄριστον οἰωνὸν ἐθεωρήσαμεν τὸ ἄσμα τοῦτο, προμαντεύοντες φόνον μὲν ἀνδρῶν πολὺν καὶ κόπον τῶν συμμαχητῶν, ἀλλ' ἐπιτυχίαν τελικὴν καὶ διανομὴν μεγάλων ἀπελευθερομένων τέλος Ἑλληνικῶν ἐκτάσεων γῆς.

Περικιτέρω μεταξὺ τῶν χωρίων *Βλαχογιάννη* καὶ *Μολόγουστας* (ἐν τῇ πρώτῃ λέγονται ὑπάρχοντα ἀρχαῖα ἐν τῇ οἰκίᾳ Ματουσίου Ζήση Ματουσίου καὶ κίων μέγας ἐπιγεγραμμένος) συναντῶμεν παρὰ μὲν τὴν ὁδὸν ἐννέα μικροὺς τύμβους, ἐφ' ὧν τινῶν ἔχουσι γίνει σκαφικαὶ ἀπόπειραι ὑπὸ τυμβωρύχων, πικρατηροῦμεν δ' ἀριστερὰ ἐπὶ τοῦ βουνοῦ ὑψηλὰ ἐπὶ ὠραιοτάτης θέσεως ὑψουμένην ἀρχαίαν ἀκρόπολιν λίαν ὀχυράν, ἐφ' ἧς ὑπολογίζομεν ὑπαρξίν σπουδαίων ἀρχαιοτήτων, ὡς ἐν Γόννοις· διότι καὶ τὰ χωρία πρὸς ἀποφορὰν λίθων ἀρχαίων ἐκείθεν κεῖνται μακράν, καὶ ἀκατοίκητος ἀπὸ αἰῶνων φαίνεται ὧν ὁ τόπος ἐκεῖνος, καὶ αἱ ἐγγυτάτω τῶν νῦν χωρίων θέσεις παρέχουσιν ἀφθόνηους λίθους κοινούς πρὸς πᾶσαν χρῆσιν· θὰ ἔμειναν ἄρα ἀσύλητα τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖ ἐπάνω αὐταὶ δὲ θὰ εἶναι καὶ *Μύλαι*.

Φθάσκντες δὲ εἰς Ἀμούρι, βλέπομεν δεξιὰ παρὰ τὸ Δο-

μένικον τὴν ἐπὶ κλιτύος τοῦ ὄρους ἀκρόπολιν καὶ πόλιν τῶν ἀρχαίων *Χυρετιῶν*, ἔνθα μακρόχρονος ἐστὶ πολυάριθμα ἀρχαῖα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ ἐμφανεῖ τετειχισμένα ἐπὶ μεγάλου μοναστηρίου τοῦ Ἀγ. Γεωργίου· διελθόντες δὲ τὸ Περτόρι, καταλήγουμεν περὶ τὸ δειλινὸν εἰς *Παλαιόκαστρον* Σικυᾶς καὶ διανυκτερεύομεν ἐν τῇ ἐπιστάσει, κειμένη ὀλίγον ὑπὸ τὸ τεῖχος τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἀκροπόλεως, λίαν ὀχυρᾶς οὔσης καὶ ἐκ τοῦ ὕψους αὐτῆς καὶ τοῦ βραχέως ἐδάφους καὶ μάλιστα ἐκ τῆς διόδου ἐκατέρωθεν τοῦ Σαρανταπόρου καὶ ἄλλου ποταμοῦ συμβάλλοντος αὐτῇ· περὶ ὑπάρξεως ἀρχαίων λέγουσιν οἱ κάτοικοι ὅτι εἶδον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγ. Νικολάου πλάκα μετ' ἐπιγραφῆς «*Δάρδανον τὰ τέκνα, οἱ κληρονόμοι κατὰ διαθήκην*» καὶ ὅτι ἐν τῷ νάρθηκι εἶναι κατακεχωμένη ἐτέρα «*Καλλίστρατος* κτλ.», εἰς δὲ τὴν γωνίαν τοῦ σχολείου ἐλέγετο ὅτι ὑπῆρχε μαρμαρίνη κεφαλὴ· ἐνταῦθα θὰ εἶναι ἡ *Μονδαία*.

Ἐντεῦθεν διερχόμεθα τὸν Τιταρήσιον πλέον ἢ τριακοντάκις ἕνεκα τῶν συστροφῶν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ ὄρους καὶ κατανοοῦμεν ὅτι ἡ νῦν ὀνομασία αὐτοῦ προήλθεν ἐκ τοῦ σημείου μάλιστα τούτου, ὡς ἔχοντος τοῦ ποταμοῦ ἐνταῦθα *σαράνια* (= πολυπληθεῖς) *πόρους*, ἥτοι διόδους διὰ μέσου τῶν ὑδάτων.

Ἡ ἀπὸ *Κεφαλοβρύσου* διὰ τῶν Καμβουνίων ἐπίπονος πορεία ἡμῶν διὰ Βαλκνίδας, Κρανιάς, Λουτροῦ μέχρι Λαζαράδων οὐδὲν παρέσχεν ἀρχαιολογικὸν εὔρημα, τῶν μερῶν ὄντων δυσβάτων, ἀποτόμων καὶ δατωδῶν· μόνον τὰ περὶ τὴν *Βαλανίδαν* φαίνονται ἡπιώτερα καὶ ἴσως ἐν τῇ ἀρχαιότητι κατοικηθέντα· ἀλλ' ἡ ὑπαρξίς ἐν τοῖς πέριξ Κάστρου δὲν βεβαιεῖται ὑπὸ τῶν χωρικῶν, οὓς ἐλάχιστα ἐξ ἄλλου ἠδυνήθημεν νὰ ἐρωτήσωμεν ἐπισπευδομένης τῆς πορείας.

β') *Ἀρχαῖα ἀντικείμενα καὶ θέσεις πόλεων ἐν Ἑλιμειώτιδι, Ἐορδαίᾳ καὶ Δυγκησιτίδι τῆς Μακεδονίας.*

Μεταξὺ Λαζαράδων καὶ τῆς Λοζανῆς παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα

φαίνεται ὅτι ὑπάρχει που ἀρχαία πόλις, διότι τινὲς τῶν τραυματιοφορέων, μετενεγκόντες εἰς Λοζανὴν τραυματίας καὶ ἐρωτήσαντες περὶ ἀρχαίων, ἔμαθον ὅτι ὑπάρχει ἐν τινὶ ἐκκλησίᾳ ἀνάγλυφος πλάξ φέρουσα καὶ ἐπιγραφὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν. Ἐπειδὴ καὶ ἐν τῷ παρακειμένῳ χωρίῳ *Τουρνίκι* λέγονται ὑπάρχοντες πολλοὶ ἐπιγεγραμμένοι λίθοι, ὑποθέτομεν ὅτι ἐκεῖ που εἶναι ἡ ἀρχαία πόλις.

Τῇ 13ῃ Ὀκτωβρίου περὶ τὴν μεσημβρίαν διαβαίνομεν τὸν Ἀλιάκμονα διὰ προχείρως ποιηθείσης γεφύρας, ἀφίνοντες ἀριστερὰ ἐπὶ ὑψηλῶν καὶ δασωδῶν βράχων ὑψομένην τὴν μεγάλην μονὴν τῆς Ζάμπουρδας, ἔνθα, ὡς ἐμάθομεν κατόπιν ἐν Κοζάνῃ, ὑπάρχει σημαντικὴ Βιβλιοθήκη· διὰ δὲ τῶν κλιτύων τοῦ ὄρους κατὰ τὸ πολὺ τῆς νυκτὸς ὑπὸ λαμπροτάτην σελήνην πορευόμενοι λίχν ἐπιπόνως διὰ *Λογγᾶ*, κατερχόμεθα τέλος εἰς ἡπιον ἔδαφος παρὰ τὴν *Κάλιανην* καὶ *Καισαρειάν*.

Ἐνταῦθα διακρίνονται ἐμφανῶς ἐκτεταμένα εἰρήπια ἀρχαίας πόλεως, ὑπάρχουσι δὲ καὶ τὰ ἐξῆς ἀρχαῖα, ὡς εἶπον ἡμῖν:

1) Ἐν τῷ μετοχίῳ τῆς μονῆς Ζάμπουρδας ἀνάγλυφον Πλούτωνος καὶ Κερβέρου· ὁ ἔφορος Παππαδάκης, περιηγηθεὶς μετέπειτα τὰς θέσεις ταύτας, εἶπεν ἡμῖν ὅτι τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο (ἢ ἕτερον;) εὑρηται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου.

2) Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς ἐκκλησίας Προδρόμου, ἐπὶ λόφου κειμένης, ὑπάρχει ἐπίγραμμα, ἔνθα ἀναφέρεται τις Δήμηρχος· ὁ Παππαδάκης ὅμως λέγει ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ γνωστὸν τῆς Ἀδίστας. Ἐπὶ δὲ τῆς ἀγίας τραπέζης τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας (ἢ τῆς πρὸ τοῦ χωρίου Καισαρείας;) μακρὰ ἐπιγραφὴ καὶ ἔξω ἐπὶ τῆς Βορείου πλευρᾶς ἐντετειχισμένος ἀνδριᾶς.

3) Ἡ κεντρικὴ ἐκκλησία Κάλιανης θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἐκτισμένη ἐπὶ εἰρηπίων ἀρχαίου ναοῦ.

4) Ἐν θέσει Ῥάχι ΒΑ Κάλιανης λέγονται εὕρισκόμενα ἄφθονα βέλη.

5) Νοτίως δὲ αὐτῆς ἐν θέσει *Πολεμίστρα* διακρίνονται κίονες ἠὺλακωμένοι παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα.

6) Δυτικῶς τοῦ αὐτοῦ χωρίου ἐν θέσει καλουμένη *Χτένι*

λέγεται ὑπάρχον σημαντικὸν Κάστρον ἀρχαίων Ἑλληνικῶν χρόνων.

7) Βορείως δὲ αὐτοῦ πρὸς τὴν Κερασιανὴν ὑπάρχει σπουδαῖον ἀρχαῖον οἰκοδόμημα.

8) Ἐχουσιν ἀρχαῖα ἐν Κάλιανῃ κατὰ τε ἡμετέρας πληροφορίας καὶ τοῦ Παππαδάκη οἱ ἐξῆς: ὁ Χρῆστος Φίτσιος· ὁ Ἀργύρ. Δεδίνος ἄγαλμα νύμφης μαρμαρίνης· ὁ Πέτ. Ῥάκος νόμισμα ἄριστον· ὁ Χαρίσιος Παππαγιάννης ἀνάγλυφον· ὁ Ἀργύρ. Στάκας πηλίνας ἀκροκεράμους ἐν μορφῇ ἀγαλμάτων καὶ μαρμάρινον ἄγαλμα γυναικὸς· ὁ Κύρ Γρηγόρης σφραγίδα χαλκὴν μετ' ἐπιγραφῆς ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΗΣ· ὁ Ζουλφι-μπέης ἄγαλμα μαρμαρίνον κατακεχωμένον· ἱερεὺς τις πλάκα μετὰ μακρᾶς ἐπιγραφῆς, ἣν ἐπώλησε, καὶ ἥτις λέγεται ὅτι μετοκομίσθη εἰς Λοῦθρον (;).

9) ΒΑ Κερασιᾶς πρὸς τὸ χωρίον Μυλοτίνη λέγεται ὅτι ἐντὸς τοῦ δάσους ἀνεκαλύφθησαν πολλοὶ τάφοι μαρμαροστεγεῖς.

10) Ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς ἐκκλησίας Καισαριᾶς λέγονται ὑπάρχουσai δύο κεφαλαι μαρμαρίνων ἀναγλύφων.

Προχωρήσαντες εἰς τὴν Κοζάνην ἐμάθομεν καὶ τὰ ἐξῆς: ὅτι ΝΔ αὐτῆς μετὰ τοῦ χωρίου Βελίστι καὶ τοῦ ὄρους Ζυγόσι ὑπάρχει θέσις Καστράκι, ἥς ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἔχει κτισθῆ ἀρχαῖον οἰκοδόμημα· ΝΔ τῆς Κοζάνης ἐν θέσει Νόχτος ὑπάρχει βωμός τις ἀρχαῖος ἐντὸς τῶν ἀμπελώνων· Α αὐτῆς ἐπὶ τῆς εἰς Βέροιαν ὁδοῦ εἰς δίωρον ἀπόστασιν τάφοι ἀρχαῖοι· δεξιὰ δὲ αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους Σκοπὸς ἡ Γκιόζ-Τεπέ καὶ παρὰ τὸ χωρίον Δρέπανον λέγεται ὑπάρχον ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν φρούριον καὶ μαρμαρίνη θύρα μετὰ ῥόπτρου· αὕτη θὰ προέρχεται βεβαίως ἐκ τινος σπουδαίου καμαρωτοῦ τάφου.

Ἐντεῦθεν ὑπὸ παγερὸν Βορρᾶν ἐβαδίσταμεν πρὸς τὰ Καϊλάρια· εἰς τριῶν περίπου ὥρῶν ἀπόστασιν, ἥτοι κατὰ τὸ μέσον πρὸς τῆς ἐκ Κοζάνης εἰς ταῦτα ὁδοῦ, ἐμάθομεν ὅτι παρὰ τὸ χωρίον Ἐρτομουσλί ὑπάρχει φρούριον ἀρχαίων Ἑλληνικῶν χρόνων, περαιτέρω δὲ μετὰ Κεϊλαρίων καὶ Ἐμπορίου παρὰ τὸ χωρίον Ντέμπρη ὅτι ὑπάρχει ἕτερον ὅμοιον.

Μετὰ δὲ τὴν μάχην τοῦ Ἀλμπάνκιοι προχωρήσαντες εἰς Σόροβιτς καὶ διὰ Κιρλί-Δερβέν εἰς Μπάνιτσαν καὶ τὴν ἀρχαίαν Λυγκηστίδα δὲν ἠδυνήθημεν ἕνεκα τῆς τότε μεγάλης ὀξύτητος τῶν Στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων οὔτε νὰ ἴδωμέν τι ἀρχαῖον οὔτε νὰ μάθωμεν ἐπίσης μετὰ ταῦτα ἐκ νέου πορευθέντες τὴν αὐτὴν ὁδὸν μετὰ τὴν μάχην τοῦ Κομάνου μέχρι Φλωρίνης ὑπὸ δριμύν χειμῶνα· θέσεις τινὲς φαίνονται εὐθετοὶ δι' ἀρχαίας πόλεις.

Ἐπανακάμψαντες εἰς Κοζάνην μετὰ τὴν τροπὴν τοῦ ἐναντίου στρατεύματος καὶ σχόντες ἡσυχίαν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, μετέβημεν περὶ τὰ τέλη Νοεμβρίου διαταγῇ τοῦ τότε μεράρχου ἡμῶν κ. Σ. Γεννάδη εἰς τινὰ χωρία, κείμενα κατὰ τὸ μέσον που τῆς ἐκ Κοζάνης εἰς Βέροιον ὁδοῦ, ἔνθα ἐλέγοντο ὑπάρχοντα ἀρχαῖα· τῆς ἐκδρομῆς ταύτης, γενομένης μετὰ 36 εὐζώνων τοῦ φυλακείου μου, μετέσχεν ἡ πολυμαθεστάτη Κυρία Lovatelli καὶ ὁ ἱερεὺς τῆς Μεραρχίας ἡμῶν Πάτερ-Καλλιμάχος, δεινὸς ἐρευνητὴς τῶν χριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων.

Ἀφέντες τὴν ἀμαξικὸν καὶ διευθυνόμενοι ΒΑ πρὸς τὸ χωρίον Τοπτοιλάρ συννητήσκαμεν ἐπὶ τελματώδους ἐδάφους δύο μεγάλους λόφους, ἐν οἷς ἐβεβαιώσαμεν ὑπαρξίν νεολιθικῶν συνοικισμῶν, ὁμοιοτάτων τοῖς ἐν Θεσσαλίᾳ κατὰ τε τὰ θραύσματα τῶν ἰγγείων καὶ τὰ λίθινα καὶ ὀστεῖνα ἐργαλεῖα καὶ κατὰ τὰ τοιχάρια τῶν οἰκημάτων· ἐν τῷ τζαμίῳ καὶ τῇ κρήνῃ τοῦ χωρίου ὑπάρχουσι τινὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ὀγκώδη μεγάλου ναοῦ Ἑλληνικῶν χρόνων.

Ταῦτα λέγεται ὅτι ἐκομίσθησαν ἐκ τοῦ παρακειμένου χωρίου Μορανλί· μεταδάντες εἰς αὐτό, εὗρομεν ἐν μὲν τῷ χωρίῳ ἀφθονώτερα ὅμοια ἀρχαῖα καὶ τινὰ ἀβαφῆ ἀγγεῖα ἐκ τάφων, ὑπὲρ αὐτὸ δ' ἐγγὺς ἀφθονα ἐρείπια ἀρχαίου ναοῦ, τοῦ Ἡρακλέους πιθανῶς· διότι ἐντεῦθεν ἐκόμισέ τις χωρικὸς εἰς Κοζάνην ἀνάγλυφον παριστῶν τὸν ἥρωα κατὰ τὸν γνωστὸν τύπον Farnese καὶ φέρον τρίστιχον ἐπιγραφὴν, ἥς ἐμφανέστερον διεκρίνετο ἡ ἀνάθεσις ΗΡΑΚΛΕΙ ΚΥΝΑΓΙΔΑΙ ΕΥΧΗΝ Ἡρακλεῖ Κυναγίδα εὐχὴν· οἱ χρόνοι αὐτῆς κεῖνται περὶ τὸ 300 π. Χρ..

Ἐπίσης ἐντεῦθεν ἐκομίσαμεν εἰς Κοζάνην ἀπλὴν πλάκα, ἐφ' ἧς ὑπάρχει ἡ ἐξῆς περίπου ἀμελῶς κεχαραγμένη ἐπιγραφή: *ἔτους η' ἀπὸ (;) | Σεβαστοῦ Καίσαρος. . | Ἡρακλεῖ Ἡδο-νῇ Ἀμύντου | ἐλευθερωθεῖσα εὐχαριστήριον* τὰ τρία τελευταῖα γράμματα τοῦ στίχ. 1 καὶ τινὰ συμπιλήματα ἐν τέλει τοῦ στίχ. 2 δὲν διεκρίναμεν οὐδ' ἀντεγράψαμεν καλῶς· πάντα τὰ λοιπὰ ἔχουσιν ὁρθῶς.

Παράκειται δὲ τὸ χωρίον *Νιορταλί*, ἔνθα εὔρομεν τμῆμα ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς τῷ Ἡρακλεῖ ἐπίσης, μεταγενεστέρων χρόνων· φαίνεται δ' ὅτι ὁ νεὸς οὗτος παρέσχεν ἄφθονον ὕλικόν εἰς ἐπιθήματα ἐπὶ τάφων Τουρκικῶν· διότι οὐ μακρὰν αὐτοῦ παρὰ τὴν ἀμυξίτον εὔρομεν πάλαιον Τουρκικὸν νεκροταφεῖον πλήρες ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, βάσεων ἀνδριάντων, γεισωμάτων ποικίλων, στήλων κττ., διεκρίναμεν δ' ἐπὶ τινος, τὰ πολλὰ κατακεχωμένης, ἀριστερὰ ἐπ' ὀλίγον καὶ κάτω, ἴσω· καὶ δεξιὰ ἀρτίας, τὰ ἐπιμελῶς κεχαραγμένα μεγάλα γράμματα:

... ΠΟ . . . . .
ΡΙΣΣΑΜΕ
ΜΓΓΑΡΟΙΣ

Ἐκ Μορανλί ἐπίσης ἐκομίσαμεν εἰς Κοζάνην μεγάλην στήλην μαρμαρίνην, ἐφ' ἧς τοῦ γείσου ἄνω ὑπάρχει ἐπιγραφή

... Α ΗΡΩΕΣΚΡ...
... Α ΓΕ...

ὑπ' αὐτὰ ἀνάγλυφον νεκρικοῦ συμποσίου· ἀνὴρ κατακεκλιμένος, οὗ ἔμπροσθεν τράπεζα καὶ ἐνώπιον γυνὴ καθημένη καὶ θεράπαινα κρατοῦσα κίστην χρυσίων· ὑπ' αὐτὰ ἕτερον ἐπίπεδον μετ' ἐπιγραφῆς

Μ]αμμία Νε[...
Κρατεῦου· Ἀμύ[ντου,

ὕψ' ἦν ἱππεύς, οὗ ἐνώπιον γυνή, ἥς ὀπισθεν θεράπαινα ὁμοία τῇ ἄνω.

Ἐκ δὲ τοῦ ἐγγύς χωρίου *Κυθρινισλὶ* μετεκομίσμεν ἀκέφαλον ἄγχιλμ. ὀρθλς ἰσταμένης γυναικὸς ἐνδεδυμένης, ἥς ἐλλείπει ἡ κεφαλὴ, μετρίως τέχνης· ἔκειτο ἐν τῷ λεγομένῳ *Μπουζιάκ-Τεκὲ* τὸ ἄνω ἡμῖς κατακεχωμένον· ἐμάθομεν δ' ὅτι πρὸς τὸ ἐγγύς χωρίον *Τσιομπανλὶ* ὑπάρχουσιν ἐρείπια ἀρχαῖα· πόλεως, ἐφ' ὧν οἱ χωρικοὶ ἀννακλύπτουσι νομίσματα, καὶ ὅτι ὑπὲρ τὸ *Τοπτσιλάρ* ἐν τῷ λεγομένῳ *Μπαχσὲ-Τεκὲ* ὑπάρχουσι πολλὰ ἀρχαῖα λέγει δ' ὁ ἐν *Κοζάνη* *Χαράλ Χαρίσης* ὅτι γινώσκει πρὸς ἐνταῦθα «*χτίριο θολογυριστό*», ἴσως τάφον.

Πρὸς αὐτοπτῶν δ' ἐργατῶν, πρὸ ἐτῶν ἐργασθέντων, εἰς τὴν κατασκευὴν ὁδῶν ἐνταῦθα, ἐμάθομεν ὅτι δεξιὰ τῆς ἐκ *Κοζάνης* εἰς *Βέροι* καὶ ἀμαξιτοῦ μετὰ τῶν χωρίων *Ῥαχμανλὶ* καὶ *Σαρμουσαλάρ*, ἐγγύτατα δὲ τοῦ χωρίου *Ἰνελί*, ὑπάρχει Κάστρον ἀρχαίων Ἑλληνικῶν χρόνων καὶ εἰς τὰ κράσπεδα αὐτοῦ μεγάλη ὀπή κτιστὴ ἐν εἴδει τάφου· παρὰ κείται τὸ χωρίον *Τσιτσιλέρ*, ἔνθα μανθάνομεν ἐσχάτως ὅτι στρατιῶται εὗρον μεγάλην πλάκα πλήρη γραμμάτων, ἥτις τῇ φροντίδι τοῦ ἀνωτέρου διοικητικοῦ ἐπιτρόπου *Κοζάνης* κ. *Χωματιανού* ἐκομίσθη εἰς *Κοζάνην*· ἡμεῖς, διελθόντες ἄλλοτε ἐκεῖθεν, πρὸς ἐτηρήσκειν ὅτι ὁ τόπος εἶναι εὐθετος πρὸς καὶ εἰς ἀρχαίας πόλεις.

γ') *Ἀρχαῖαι πόλεις, ἐπιγραφαὶ καὶ ἄλλα μνημεῖα κατὰ τὸ Ὀρεστικὸν Ἄργος καὶ τὴν Μακεδονικὴν Ἰλλυρίδα.*

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν *Δεκεμβρίου* μετασφύντες καὶ τῆς εἰς *Κορυτσάν* ἐκστρατείας, ἠδυνήθημεν καιροῦ ἐπιτρέποντος νὰ συλλέξωμεν πληροφορίας τινὰς καὶ ἐξετάσωμεν καὶ αὐτοπροσώπως περὶ ὑπάρξεως ἀρχαίων.

Μεταβαίνοντες ἐκ *Κοζάνης* διὰ τῆς εἰς *Σιάτιστην* ἀμαξιτοῦ διακρίνομεν δεξιὰ μετὰ μίαν ὥρην, ἀφίνοντες τὸ πρῶτον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ χωρίον τῶν λεγομένων *Καραγιάνι*, ἠπείαν κοιλάδα,

ἐνθα λέγουσιν ὅτι παρὰ τὸ χωρίον *Καραμπουντζιλὰρ* ὑπάρχει κάστρον ἀρχαίων Ἑλληνικῶν χρόνων· περικιτέρω διαβαίνοντες ἐν μέρει τὴν κατὰ τοὺς ἀμπελῶνας Σιατίστης μισγάγκειαν διακρίνομεν ἀριστερὰ τὸ χωρίον *Παλαιόκαστρον*, ἐνθα, καθ' ἃ καὶ τὸ ὄνομα δηλοῖ, λέγεται ὑπάρχουσα ἀρχαία πόλις.

ὑπερβαίνοντες τὴν Σιατίστην καὶ βαδίζοντες πρὸς τὴν Λαψίσταν μανθάνομεν ὅτι παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα καὶ τὸ χωρίον *Κίναμη* ὑπάρχει φρούριον ἀρχαίων Ἑλληνικῶν χρόνων· λέγει δὲ ὁ ἐν Σιατίστη κηληγητῆς κ. Δάνης ὅτι ἐγγὺς πρὸς τοῦ χωρίου *Ταρουσιάνη* ἐνταῦθα ὑπάρχει σπήλαιον λαζευτῶν καὶ ἐντὸς αὐτοῦ ἐρείπια ἀρχαίου ναοῦ· οὐ μακρὰν δὲ τῆς Λαψίστας ἐν θέσει *Λικνᾶδες* λέγεται ὅτι εὐρέθησαν ἀγάλματα χαλκᾶ καὶ χρυσᾶ· περικιτέρω λαμβάνοντες τὴν εἰς Μπογατσίκον ἡμιονικὴν ὁδόν, μανθάνομεν ὅτι ἐν τινι μονῇ μεταξὺ τῶν χωρίων *Σέλιτσα* καὶ *Πέλικας* διατηροῦντες ἀρχαῖα βιβλία ἐπὶ μεμβράνης, μεταξὺ δὲ Μπογατσίκοῦ καὶ Μπλάτσι παρὰ τὸ χωρίον *Σιάνι* ὅτι ὑπάρχει μονὴ τῆς Παναγίας, ἐνθα διατηροῦνται ἐπιγραφαὶ πολλαὶ ἀρχαίων Ἑλληνικῶν χρόνων.

Ἐν δὲ τῷ χωρίῳ *Χρούπισια* εὑρομεν ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ Τουρκικοῦ σχολείου ψήφισμα τοῦ κοινοῦ τῶν Ὀρεστιάων, καθ' ὃ ἀνατίθεται ἀνδριάς· ἐπεὶ δὴ ὁ λίθος εἶναι πλήρης ἀσβέστου, δὲν διεκρίναμεν καλῶς τὰ γράμματα, μὴ ὑπάρχοντος χρόνου καὶ μέσων καθαρισμοῦ· ὁπωσδήποτε ἀντεγράψαμεν τάδε :

...ΙΥΚΛ...ΔΙ...ΙΙΣΛ...

...ΟΥΛ...ΥΙΩΙΣΕΒΑΣΤΩΙ

...ΟΙΣΤΟΚΟΙΝΟΝΟΡΕΣΝ.ΩΝ

...ΤΟΣΔΕΚΑΤΟΥΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

5 ...ΑCΤ...ΟΥΝΤΟΣΤΟΥCΥ

...ΤΟΥ...ΤΟΣΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

τὰ γράμματα τῶν στίχ 2-3 θεώρησαν τὰ πολλὰ ἀσφαλῆ, τῶν λοιπῶν τὰ πολλὰ ἐξ εἰκασίας πιθανά.

Ὑπὸ δὲ τὴν θύραν τοῦ κήπου τοῦ Μουστᾶ-μπέη Τζεμάλ
ὑπάρχει κατακεχωμένος λίθος ἐν εἵδει βάρου, φέρων τὰ γράμματα:

Ο Κ . . . .
C . . . .
Κ Λ Ε . . .
Κ Λ Ε Ι Ι
δ Κ Α Ι Δ C . . .

ὁ στίχ. 4 ἴσως *Κλείτου* φαίνεται ἐπιτύμβιος

Ὀλίγον δ' ἔξω τοῦ χωρίου ἀριστερὰ τῆς εἰς Καστορίαν
ὁδοῦ εἶδομεν τὰ κατασκευασμένα τεῖχη ἀρχαίας πόλεως (Ὁρε-
στικὸν Ἄργος;) ἡ θέσις καλεῖται Ἑρμιοχώρι, Ἑρμοχώρι,
Ἀρμενοχώρι· περαιτέρω πρὸς τὸ χωρίον Μαριάκι συναντιῶμεν
ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ναοῦ τινος τοῦ Ὁρεστικοῦ Ἄργους, παρὰ
δὲ τὴν Ζουπάνισταν μανθάνομεν ὅτι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εὗρέθη
μέγα κτίσμα κυβικῶν λίθων (καμνωτὸς τάφος;), ἀχθέντων
εἰς Χρούπισταν.

Προχωροῦντες εἰς *Καπέσνισταν* ἐγγὺς τῆς ἀμαξιτοῦ, διακρί-
νομεν θέσιν ὡσεὶ ἀρχαίας πόλεως καὶ ἐτέρων μετὰ τὴν Μπί-
γλισταν μετὰξὺ τῶν χωρίων *Βράνιστας* καὶ *Ιλιάσας*· μανθά-
νομεν δ' ὅτι πέραν τῆς Κορυτσᾶς ἐν Μοσχόπολει, καὶ ἐν τῇ
ἐκκλησίᾳ Ἀγ. Νικολάου ὑπάρχει πολύτιμον εὐχγγέλιον ἐπὶ
μεμβράνης γεγραμμένον· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα, ἀπὸ Κοστενέτσι
μάλιστα, δὲν ἔσχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐρευνήσωμεν πῶς κα-
λῶς περὶ τούτων ἕνεκα τῆς οἰκότητος τῶν στρατιωτικῶν ἐπι-
χειρήσεων καὶ τοῦ χειμῶνος.

δ') *Αρχαῖαι πόλεις καὶ μνημεῖα κατὰ τὴν
Πιερίαν καὶ Περραιβίαν.*

Περὶ τὰ τέλη Δεκεμβρίου διαταχθείσης τῆς ἡμετέρας Με-
ραρχίας ἐπεστρέψαμεν ἐκ Κορυτσᾶς καὶ ἔσχομεν τὴν εὐκαιρίαν

νὰ μάθωμεν ἐν Κοζάνῃ, Σερβίοις καὶ Ἐλασσόνι τὴν ὑπαρξίν κατὰ τὴν Πιερίαν τῶν ἐξῆς ἀξίων σημειώσεως ἀρχαίων :

Μεταξὺ Σερβίων καὶ Βελθενδοῦ παρὰ τὸ χωρίον *Γράτσιουνη* λέγονται ὑπάρχοντα ἐρείπια ἀρχαίας πόλεως καὶ ἐπὶ βράχου ἐσκαμμένον μνημεῖόν τι μετ' ἀναβαθμῶν ἐν εἴδει πυραμίδος. Ἀνατολικῶς δὲ τοῦ Βελθενδοῦ ὑπάρχει θέσις λεγομένη στὲς *Μούσιες*, ἐνθα λέγεται εὐρισκόμενον ἄντρον, ἐσκαμμένον ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ πλήρες κογχῶν· κατὰκείνται δὲ καὶ πλάκες ἀρχαῖαι μετ' ἐπιγραφῶν· ἂν τις ἐκ τοῦ ὀνόματος θέλῃ νὰ εἰκástῃ, φκίνεται ὅτι τοῦτο εἶναι ἱερὸν τῶν *Μουσῶν*, ὧν καὶ τὸ ὄνομα διειτηρήθη μέχρι τῶν σημερινῶν χρόνων.

Παρὰ τὸ χωρίον *Καρυά* κατὰ τὸ στενὸν τῆς Πέτρας λέγεται ὑπάρχουσα μακρὰ ἐπιγραφὴ, ἀναφερομένη εἰς καθορισμὸν συνόρων, ἣν ὁ ἐκεῖ ἱατρός κ. Οἰκονομίδης παλαιὸς μοι γνώριμος ἐν Δερελί κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν Γόννων ἀνέλαβε νὰ διασώσῃ· παρὰ δὲ τὸ *Χάνι Χατζηζώγα* ἐν ἐρειπίοις τῆς ἐκκλησίας Ἁγ. Τριάδος ὁ ἐκεῖ διοικητὴς τοῦ φυλακείου λοχαγὸς εἶπεν ἡμῖν ὅτι ὑπάρχει πλάξ φέρουσα γράμματα, ἅτινα δεκανεὺς τις τῶν εὐζώνων ἐχαρκατήρῃσεν ὡς ἀρχαῖα *Γαλλικά*· ὄντως δὲ ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι Λατινική, ὡς ἐβεβαιώθημεν μετέπειτα.

Περαιτέρω κατὰ τὸ *Χάνιοβον*, βαδίζων τις ἐπὶ τῆς εἰς Βέροιαν ὁδοῦ δύο περίπου ὥρας, συναντᾷ θέσιν *Πηγὴν* λεγομένην ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ, ἐνθεν ἀναβρῦει ἀφθονον ὕδωρ· ἀπέναντι αὐτῆς, ἥτοι δεξιὰ τῆς ὁδοῦ, ὑπάρχει ἐσκαμμένος ἐντὸς βράχου παρώινου, ὡς λέγουσιν αὐτόπται ἐργάται, ἐργασθέντες εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ὁδοῦ ταύτης πρὸ ἐτῶν, μέγα κτίσμα διατηροῦν ζωγραφίας· φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ σπουδαίου καμαρωτοῦ τάφου.

Κατὰ δὲ τὴν Ἀνατολικὴν Πιερίαν ἐν τῷ χωρίῳ *Καρίτσα* λέγεται ὅτι ὁ Δημήτρ. Ζαρκινέλλας ἔχει μεγάλην ἀνάγλυφον πλάκα μετὰ πολλῶν μορφῶν ἀρίστης τέχνης, ἐτέρων δ' ὁμοίων ὁ Μητρούλας ἐν τῷ χωρίῳ *Σπί*.

Ἐν Αἰκατερίνῃ ὁ ἱερεὺς Κωνστ. Σκληροπιδης λέγεται ὅτι γινώσκει λοφάδι, ἥτοι λιφον, ἐνθα ὑπάρχει οἰκοδόμημα ἔχον

θύραν μαρμαρίνην (καμαρωτός τάφος), ἔν τινι δὲ Τεκῇ μεγάλῃ ἐπιγραφῇ· ἐν δὲ τῇ Στάλῃ Κατερίνης λέγονται ὑπάρχοντα ἀνδρίας μαρμάρινος ἐνδεδυμένου ἀνδρὸς καὶ τετράγωνον ἀνάγλυφον ἱππέως, κομισθέντα ἐκ τῶν ἐγγὺς ἐρειπίων πρὸ τινων ἐτῶν, ἵνα φορτωθῶσι διὰ Κωνσταντινούπολιν.

Περὶ τῶν ἐν Μαλαθριᾷ καὶ Πλαταμῶνι ἐρειπίων καὶ πολυαρίθμων ἀρχαίων, περὶ ὧν πολλὰ πρὸ τετραετίας ἀνεκοίνωσέν μοι ὁ συμμαθητής μου γενναῖος ἀνθυπολοχαγὸς Μιχαὴλ Ἀνγκωνστάκος, ὅστις μάλιστα ἡγούμενος τότε ὁμάδος στρατιωτῶν καὶ μαχόμενος πρὸς τὰς συμμορίας ἔσχε τὴν φροντίδα νὰ περισώσει ἀρχαῖα ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφάς, κρύψας αὐτὰ ἐντὸς σπηλαίου, ἔτι δ' ἐσχάτως ὁ ἐκ Πουρναρ τοῦ Κεσερλί Κώστας Φραγκόπουλλος ἐπιστάτης μου ἀπὸ ἐτῶν, περιηγηθεὶς εὐθὺς μετὰ τὸν πόλεμον τὰ μέρη ἐκεῖνα, οὐδὲν ἀναγράφομεν, διότι σκοποῦμεν εὐθὺς μετ' ὀλίγον νὰ περισυλλέξωμεν αὐτά, ἀνασκάπτοντες καὶ ναόν, ὅστις βεβαίως εὐρισκόμενος ἐν καλῇ καταστάσει παρὰ τὸ Λιτόχωρον.

Περὶ δὲ τῶν ἐν Πεθραιβίᾳ, πολυαρίθμων ἐπίσης καὶ σημαντικῶν ἀρχαίων ἀντικειμένων καὶ ἐρειπίων πόλεων καὶ μνημείων, ἀρχομένου ἤδη τοῦ νέου ἔτους, θέλω γράψαι τὰ δέοντα ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1913, ὀρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀντιπροσώπου τῆς Κυβερνήσεως καὶ Γενικοῦ Διοικητοῦ Μακεδονίας κ. Κ. Ῥακτιβάν, ἐγκρίσει τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου καὶ τῆς Μεραρχίας μου, κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ ἔτους τούτου, εἰδικῶς πρὸς περισυλλογὴν τῶν ἐνταῦθα ἀρχαίων καὶ ἔρευναν τῶν πόλεων καὶ μνημείων.

Ἐν Ἐλασσόνι, τῇ 7ῃ Ἰανουαρίου 1913.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΛΟΣ